

ТАТАРЕВСЬКА М. С.

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ
СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ:
ОЦІНЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ПОЛІПШЕННЯ**

Одеса
2007

Рецензенти:

Немченко В.В., доктор економічних наук, професор
(Одеський інститут фінансів Українського університету
економіки і фінансів)

Сахацький М.П., доктор економічних наук, професор
(Одеська державна академія будівництва та архітектури)

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Одеського державного
економічного університету/ Протокол №5 від 27.02.2007р.*

Татаревська М.С.

Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: Монографія. - Одеса, 2007. – 298 с.

Розглядаються теоретичні та прикладні аспекти формування, оцінювання та покращання рівня життя сільського населення, зокрема досліджується понятійний апарат та складові цього багатоаспектного явища. Значна увага приділяється вивченню факторів впливу на рівень життя селян, які проявляються на різних рівнях управління, зарубіжному досвіду щодо поліпшення життєвого рівня мешканців сільської місцевості, формуванню організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя селян.

Книга буде цікава і корисна викладачам, науковцям, студентам, аспірантам, представникам сторін соціального партнерства, всім, хто цікавиться питаннями рівня життя сільського населення, проблемами його оцінки та вирішення соціально-економічних питань на селі.

© М.С. Татаревська, 2007

© Одеса, 2007

ЗМІСТ

	стор.
Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи вивчення рівня життя сільського населення	7
1.1. Сутність та зміст соціально-економічної категорії „рівень життя” населення	7
1.1.1. „Рівень життя” населення: еволюція поняття, сучасне розуміння	7
1.1.2. Основні складові категорії "рівень життя" населення	13
1.1.3. Співвідношення рівня та якості життя населення....	23
1.2. Основні чинники впливу на рівень життя сільського населення	28
1.2.1. Загальні підходи до класифікації факторів	28
1.2.2. Загальнодержавні фактори впливу на життєвий рівень селян	34
1.2.3. Регіональні та локальні чинники впливу на рівень життя сільського населення	40
1.3. Окремі методичні підходи щодо оцінювання рівня життя сільського населення	47
1.3.1. Загальні вимоги до побудови комплексу показників рівня життя сільського населення	47
1.3.2. Теоретичні аспекти оцінювання рівня життя сільського населення	56
Розділ 2. Аналіз та оцінювання соціально-економічних показників рівня життя сільського населення ..	63
2.1. Тенденції змін економічної складової рівня життя сільського населення	63
2.1.1. Зайнятість та доходи сільських мешканців	63
2.1.2. Витрати та споживання сільського населення	72
2.2. Динаміка соціальних параметрів рівня життя сільського населення	81
2.2.1. Охорона здоров'я та освіта як складові рівня життя селян	81
2.2.2. Торгівельне, культурно-побутове та транспортне обслуговування сільських жителів	86
2.2.3. Самооцінка сільськими жителями соціальної складової рівня життя	91
2.3. Оцінювання рівня життя сільського населення та	

передумов для його поліпшення.....	96
2.3.1. Інтегральна оцінка рівня життя сільського населення регіону	96
2.3.2. Оцінювання рівня життя сільського населення України	107
2.3.3. Аналіз передумов для підвищення рівня життя сільського населення.....	118
Розділ 3. Перспективні напрями поліпшення рівня життя сільського населення на регіональному рівні	132
3.1. Регулювання рівня життя сільського населення в контексті використання провідного міжнародного досвіду	132
3.1.1. Організаційно-економічні засади управління рівнем життя сільського населення у Франції та Канаді.....	132
3.1.2. Можливості використання закордонного досвіду в практиці України.....	142
3.2. Удосконалення механізму управління рівнем життя сільського населення.....	149
3.2.1 Організаційний механізм управління рівнем життя сільського населення та напрями його вдосконалення.....	149
3.2.2. Організаційні аспекти забезпечення ефективного функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення	157
3.2.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління рівнем життя сільського населення	162
3.3. Шляхи поліпшення рівня життя сільських жителів.....	170
3.3.1. Економічне підґрунтя стабілізації рівня життя сільського населення	170
3.3.2. Основні напрями і заходи щодо підвищення рівня життя сільських мешканців	177
ЗАКЛЮЧЕННЯ	188
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	194
ДОДАТКИ	207

ПЕРЕДМОВА

Однією з реалій соціально-економічного життя країни залишається низький рівень життя сільського населення. Вирішити цю проблему самостійно селяни не в змозі: трансформація соціально-економічних відносин в країні, реформування аграрного сектору економіки є обставинами, які часто перевищують можливості виживання окремої сільської родини. Головна мета реформ на селі полягала у наданні селянинові землі і створенні на цій основі ефективного, високопродуктивного агропродовольчого сектора та забезпеченні автоматичного підвищення рівня життя сільського населення. На нашу думку, не існує прямого пропорційного зв'язку між підвищенням продуктивності сільськогосподарського виробництва та зростанням рівня життя сільського населення. Тому, слід створити умови для використання позитивних результатів роботи реформованого аграрного сектора для піднесення рівня життя сільського населення, формування і становлення середнього класу на селі, залучаючи до цього на якомога ширшій основі партнерів аграрного сектору. Тільки в такому разі створюватимуться можливості для задоволення не лише фізіологічних, а й духовних, соціальних та інших потреб сільського населення. В умовах соціально-економічних перетворень в агросекторі мають безумовну практичну значимість та є соціально затребуваними розробка перспективних напрямів і заходів щодо його покращання на основі ґрунтовних досліджень та оцінювання, а також увага з боку органів влади всіх рівнів, науковців, громадськості.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в країні та в її аграрному секторі, обумовлюють необхідність урахування матеріальної складової рівня життя у тісному зв'язку із соціальною, більш детального вивчення факторів впливу на рівень життя сільського населення та його оцінювання, формулювання принципів комплексного

регулювання рівня життя селян та визначення пріоритетних напрямів його підвищення на регіональному рівні.

Монографія містить авторський підхід до трактування сутності, структури й змісту рівня життя сільського населення та напрямів покращання з урахуванням класичних положень відомих концепцій регулювання соціально-економічного розвитку держави.

Враховуючи, що нові за змістом соціально-економічні умови життя на селі в Україні тільки формуються, у монографії значна увага приділяється закордонному досвіду регулювання рівня життя сільського населення за участі не тільки держави, а й інших соціальних партнерів, оцінці можливості та доцільності його використання в практиці нашої країни.

Сподіваємось, що читач знайде у пропонованій монографії змістовний матеріал та нові підходи щодо оцінювання та регулювання рівня життя сільського населення в умовах становлення нового соціально-економічного укладу життя на селі. Ми також усвідомлюємо, що окремі положення цієї монографії можна розглядати лише як «будівельний матеріал» для побудови як на теоретичному рівні, так і на практиці, оптимального організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя сільського населення, що відповідає умовам перехідного періоду розвитку соціально-економічних відносин в аграрному секторі України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність та зміст „рівня життя” населення як соціально-економічної категорії

1.1.1. „Рівень життя” населення: еволюція поняття, сучасне розуміння

Всебічний і гармонійний розвиток людини визначено головною метою реформ, розпочатих в Україні при переході від командно-адміністративної до ринкової економіки [1]. Проте екзогенна орієнтація економіки у 1994-1998 рр. гальмувала дію внутрішніх чинників розвитку і зумовила значне зниження рівня життя населення, надмірну поляризацію доходів різних прошарків суспільства, появу та зростання рівня бідності, відтік людського капіталу за кордон. Найбільшої гостроти негативні результати трансформації набули для населення сільської місцевості, що пов'язано з недостатнім урахуванням в процесі перетворень соціально-економічної специфіки села. По-перше, продовжується панування монофункціонального підходу у забезпеченні розвитку села, прив'язка останнього до функціонування агросектору і, як наслідок, вузькість галузевої структури і сфер прикладання праці на селі. По-друге, не враховується особливості дії економічних законів на селі в наслідок таких його специфічних характеристик як ізолюваність; недостатній зв'язок між селами та ними і містами; надмірна консервація автономності села; незначний розмір та відносна розосередженість населення; сезонність сільськогосподарської праці; тісний зв'язок з природою тощо. По-третє, спостерігається юридична неувага до села з боку держави: воно залишено на периферії суспільної і державної уваги через відсутність у сільських мешканців реальних важелів

впливу на адміністративні рішення, що приймаються, та віддаленість села від центрів політичного життя.

Нагальна необхідність недопущення подальшого погіршення рівня життя сільського населення вимагає виявлення найгостріших проблем на основі ґрунтовного аналізу фактичного матеріалу, узагальнення теорії і практичного досвіду для обґрунтування заходів щодо стабілізації та підвищення рівня життя сільських мешканців, формування з часом на селі середнього класу.

Тому потрібно, перш за все, дослідити саме поняття “рівень життя” населення, погляди на джерела, регулятори і напрями його підвищення, а також підходи щодо розв’язання соціальних проблем села і питань розвитку рівня життя сільського населення в нерозривному зв’язку з характеристикою культури економічного і духовного життя населення та тієї історичної ситуації, в умовах якої ці думки виникали і розвивалися.

Зауважимо, що вітчизняній і зарубіжній культурно-історичним традиціям притаманні певні відмінності у поглядах на проблему рівня життя населення взагалі і сільського населення, зокрема (дод.А). В цілому, в зарубіжній культурно-історичній традиції рівень життя розглядається як ступінь задоволення потреб та рівень споживання сукупності різноманітних благ, необхідних для гармонійного розвитку людини. Для цього людина використовує наявні в її розпорядженні економічні ресурси, в умовах дії соціально-економічних, політичних, моральних та правових правил, норм і законів, які є наслідком проведення певної державної політики. У радянській та українській науковій думці категорія “рівень життя” населення розглядалася як рівень споживання матеріальних, соціальних, культурних благ, ступінь задоволення потреб людей в цих благах при провідній ролі держави в цьому процесі. Конкретні ж заходи, пов’язані з поліпшенням рівня життя селян, визначалися виходячи з різної оцінки ролі і місця села та його специфіки у суспільному житті країни і дали, відповідно, кардинально

протилежні результати. Зауважимо лише, що західні теоретики і практики розглядали сільське господарство і сільський соціум як одну зі сфер експлоярної економіки, тобто економіки, яка хоч і зазнає впливу панівної політекономічної системи, проте має “автономію, власну логіку, динаміку і здатність маніпулювати оточенням (реагуючи в той же час на широкий соціальний контекст)” [74]. Тому регулювання рівня життя жителів сільської місцевості відбувалося з врахуванням її особливостей, залученням її позитивних сторін і переваг до стабілізації і підвищення рівня життя сільського населення, розвитку людського капіталу, формування середнього класу на селі.

В радянській літературі питання про специфічність селян і аграрних відносин, починаючи з часів колективізації, було під ідеологічним табу: якщо й вели мову про них, то лише щоб відмітити їх незрілість, низький рівень усупільнення сільськогосподарської праці. Ставилося завдання стирання відмінностей між містом і селом, підвищення ступеня соціальної однорідності суспільства, перетворення аграрної праці в різновид індустріальної тощо. Тому протягом багатьох років селу належала другорядна роль в розвитку економіки. Реформи і державна політика щодо села не враховували його специфіки, спрямовувалися не стільки на підтримку своєрідності села і його комплексний розвиток, скільки на його перетворення у додаток міста, підпорядкування всього його соціально-культурного та економіко-політичного життя загальним закономірностям розвитку країни. Та будь-які реформи пов’язані із значними труднощами наукового, організаційного і психологічного характеру та потребують всебічного обґрунтування, а на селі – ще й врахування специфіки сільського господарства (як предмета трансформаційної діяльності) і обов’язково сільського населення – як головної діючої особи здійснюваних перетворень. Переділ землі, розвиток приватно селянського сектору, реорганізація колгоспів та радгоспів та інші заходи,

здійснювані впродовж 1991-1998рр., в наслідок ігнорування специфіки села не забезпечили досягнення очікуваних результатів, призвели до значних втрат. Зокрема, стрімко знизилися обсяги сільськогосподарського виробництва; проявилася тенденція його натуралізації під дією зростаючих ножиць цін в товарному обміні між містом і селом та кризою збуту сільськогосподарської продукції. Погіршення фінансових умов господарювання в агросекторі не дозволяє селянам здійснювати просте відтворення накопиченого виробничого і технічного потенціалу, не кажучи вже про освоєння нових технологій; зростання безробіття і скорочення доходів викликають посилення процесів маргіналізації сільського населення; скорочення програм соціальної підтримки на селі - соціальну напругу. В цих умовах лишаються невирішеними на селі питання формування продуктивного з економічної і соціальної точки зору індивіда, здатного до самовідтворення із ще більшими позитивними властивостями, більш мобільного щодо забезпечення економічної активності, освоєння нових технологій, здобуття освіти тощо, тобто питання збалансованого і гармонійного розвитку людини. Хоча останній є одним з визначальних ендогенних чинників стабільного і довгострокового суспільного прогресу. З іншого боку, високорозвинена благополучна людина є метою соціально-економічного розвитку, а забезпечення високого рівня її життя - кінцевим та єдиним його завданням. З огляду на нагальну потребу забезпечення відродження села, формування тут середнього класу, стабілізації і підвищення рівня життя сільських мешканців зауважимо наступне.

Наведені вище тлумачення рівня життя характеризують його статичну, в той час як він є динамічним, залежним від безлічі факторів, процесом. Спираючись на положення концепції людського розвитку, ми не обмежуємо рівень життя сільського населення матеріальним багатством, грошовими доходами, оскільки сама економіка та її досягнення існують для розвитку людини. Досвід

розвинених країн свідчить, що зростання доходів все менше сприяє розвитку людського потенціалу. Людина не потребує безкінечно високого доходу для гідного рівня життя, її потреби не зводяться тільки до матеріального багатства, оскільки довге і здорове життя, близькість до природи і збереження навколишнього середовища, причетність до культури та науки, творча і суспільна активність для багатьох стають і залишаються вагомими цінностями, інколи більш важливими за накопичення багатства. Мова йде про необхідність переосмислення співвідношення економічного і соціального аспектів рівня життя сільського населення, розвитку сільської місцевості в цілому. У звичайному тлумаченні, особливо у індустріальному розумінні економічного добробуту, соціальна складова розглядається похідною від економічної. Однак, оскільки ендегенна модель розвитку суспільства орієнтується на створення і примноження економічної могутності за рахунок внутрішніх чинників, особливо творчої праці кожного громадянина (розвинутої людини), то слід вести мову про необхідність необмеженого споживання духовних, мистецьких, наукових та інших інтелектуальних благ всіма членами суспільства. Це передбачає як обов'язкову умову постійне зростання потреб і цінностей людей, створення і розширення можливостей їх задовольняти. Тобто, прогресуюче зростання рівня життя сільського населення можливе тільки у разі використання економічних здобутків для розвитку соціальної складової життя, адже ні за яких темпів економічного зростання підвищення рівня життя буде неможливе, якщо воно не спрямовується на підтримку і покращення здоров'я, здобуття, розширення і оновлення знань, підвищення культурного рівня, забезпечення доступності інформації та до засобів існування, що забезпечують гідне життя. Таким чином, поєднання економічного зростання і людського розвитку можливе тільки якщо перше супроводжуватиметься створенням нових і розширенням та підвищенням

доступності існуючих можливостей для задоволення потреб людей. Тому, підтримуючи окремі позитивні тенденції розвитку реформованого агросектору і державної політики стосовно села, слід сприяти перетворенню їх результатів у нову якість – у створення умов, а точніше можливостей для всебічного розвитку особистості. Відтак, на нашу думку, рівень життя слід розглядати з точки зору можливостей людей для задоволення їх потреб, досягнення цілей розвитку особистості і суспільства в цілому.

Різноманітність форм власності, створення умов для розвитку підприємницької діяльності, закріплення за громадянами з числа сільського населення права власності на майно і землю, наявність вибору форм і методів господарювання на ній формує умови для використання різноманітних здібностей та інтересів людей, появу нових можливостей для розвитку і задоволення їх потреб і, відповідно, зміну рівня їх життя. Тому, на нашу думку, при аналізі рівня життя сільського населення до уваги слід брати ще й можливості, які сприяють формуванню і розвитку потреб.

Крім того, вивчення стану та перспектив розвитку аграрного сектору економіки і його впливу на рівень життя селян має вийти на якісно інший рівень, що зумовлюється цілою низкою чинників. Так, зокрема, завершився процес паювання землі і майна колишніх КСП, надбання права приватної власності на ці ресурси селянами. Внаслідок цього значна частина колишніх і теперішніх працівників агропідприємств виступають співволодарями їх виробничих фондів – землі і майнового комплексу, і отримують додаткові доходи у вигляді орендної плати. Відтак, необхідно визначати наскільки зміна соціально-економічного статусу впливає на життя сільських мешканців і відповідає їх очікуванням. Наявність можливостей самих по собі не означає автоматичного досягнення високого рівня життя сільських жителів. Про високий і гідний рівень життя, з погляду завдань

забезпечення розвитку людського потенціалу, може свідчити лише їх справедливий розподіл, доступність та досягнутий рівень використання. Врахування цих аспектів забезпечить повноцінний аналіз рівня життя селян, особливо в умовах реформування аграрного сектора економіки і трансформації економіки в цілому.

Тому, виходячи з положень концепції людського розвитку, рівень життя слід розглядати як соціально-економічну категорію, що характеризує ступінь задоволення, формування і розвитку потреб людей з метою їх всебічного розвитку, який детермінований доступністю і рівнем використання життєвих можливостей в умовах конкретного життєвого середовища. Розкрити сутність категорії “рівень життя” населення, на нашу думку, можливо за умов використання системного підходу до його вивчення. Саме останній дозволяє визначити системну сутність об’єкту, його складові частини та їх взаємодію як між собою, так і з зовнішнім середовищем. Запропоноване визначення рівня життя показує, що він визначається з одного боку складом і обсягом потреб в різних благах, а з іншого – обмежується можливостями для їх формування, розвитку і задоволення, виходячи з особливостей конкретного життєвого середовища.

1.1.2. Основні складові категорії "рівень життя" населення

Потреба як усвідомлена необхідність мати певний набір товарів і послуг, формується під впливом психофізіологічних якостей, особливостей людини, а також існуючих життєвих можливостей та безлічі інших факторів життєвого середовища. Існує чимало класифікацій потреб [75, с.62-65], однак найбільш розповсюдженою є класифікація потреб А.Маслоу. Побудована за принципом ієрархії, вона включає п’ять груп потреб: фізіологічні потреби, потреби у безпеці і впевненості в майбутньому, у спілкуванні, у самоповазі та

повазі з боку інших, у самовираженні та реалізації закладених в собі потенцій [76,с.91-98], причому за умови незадоволення потреб нижчого рівня блокується задоволення всіх інших потреб.

Ми, поділяючи думку Тарасенка В.І. [77], вважаємо, що в залежності від життєвої ситуації ті чи інші потреби є домінуючими і визначають спрямованість всієї системи потреб, діяльності їх носія. Система потреб може спрямовуватися на відтворення: *фізіологічного існування індивіда* (переважають фізіологічні потреби); *фізичного існування індивіда* (переважає поряд з фізіологічними вузьке коло соціальних потреб); *нормально функціонуючої робочої сили* (домінують потреби існування та відтворення людини); *всебічного розвитку особистості* (переважають потреби самовираження, самовдосконалення, розвитку людини і суспільства в цілому). Серед життєвих необхідностей людини найбільш нагальними є відтворення фізіологічного життя (самовідтворення), соціалізація (набуття якісних характеристик: здобуття освіти, збереження і підтримання здоров'я [75 ,с. 64-66]) та використання набутих якісних характеристик (працювати та самоутверджуватися). Ці три необхідності виступають основою потреб нижчого рівня, який має кілька підрівнів (рис.1.1). Необхідність відтворення фізіологічного життя породжує потреби в їжі, одязі, відпочинку тощо. Відтворення фізичного існування передбачає ще й інституціонально-споживчі потреби: у вихованні, здобутті освіти, охороні здоров'я. З їх задоволенням людина набуває потрібні для життя якісні характеристики, необхідність збереження яких формує потреби в соціальному захисті. Нормальне відтворення робочої сили включає й блок потреб соціального функціонування або використання набутих якісних характеристик для виконання певних функцій в суспільстві. Перелічені підрівні потреб формують базовий рівень потреб. Потреба в сім'ї як відображення необхідності продовження роду утворює проміжний рівень потреб. Вищий рівень –

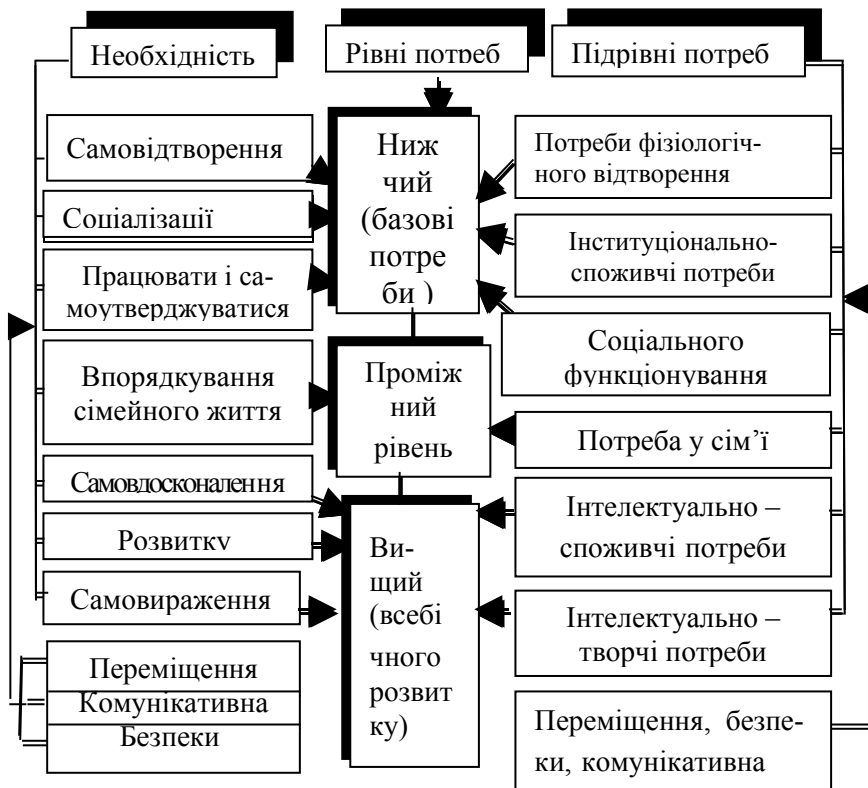

Рис. 1.1. Рівнева структура системи особистих потреб

потреба всебічного і гармонійного розвитку людини – складається з культурно-дозвільних потреб пасивного та активного характеру [75,с. 66] або інтелектуально-споживчих та інтелектуально-творчих. Її об'єктом є форми діяльності, що забезпечують реалізацію здібностей, талантів, розвиток і вдосконалення всіх сторін особистості. Задоволення потреб пов'язане з необхідністю переміщення, комунікативності, безпеки (остання, як передумова людського розвитку, охоплює біологічну, соціальну, духовну складові людського життя). Ці необхідності проявляються у вигляді потреби у транспорті,

у засобах масової інформації, у захисті від зазіхань на життя і майно, екологічних потреб. Вони є “наскрізними” для системи потреб і не утворюють самостійних підрівнів.

Зазначимо, що задоволення потреб визначає як їх розвиток, так і появу, формування інших. Завдання ж полягає у тому, що б за допомогою управління рівнем життя формувати і культивувати потреби більш високого порядку, а завдяки створенню різноманітних можливостей для їх задоволення сприяти всебічному і гармонійному розвитку людини.

Задоволення потреб залежить від наявності можливостей, які Балакірева О.М. [78,с. 11] розглядає як економічні, соціальні, правові умови життя, сформовані мотиваційні установки їх використання. Автор групує їх за рівнями потреб, які задовольняються в першу чергу в процесі їх використання (див.рис.1.2).

Можливості відтворення існування дозволяють задовольнити потреби фізіологічного та фізичного життя людини. Головною є можливість працевлаштування, реалізація якої формує економічні можливості людини для задоволення інших потреб. Вона забезпечується шляхом прийняття відповідних законодавчих та нормативно – правових актів держави(наприклад, Конституції України, Кодексу Законів про працю, Закону України “Про зайнятість населення”) та визначається потребою економіки в кадрах, наявністю робочих місць тощо.

На селі можливостей працевлаштування дуже мало через вузькість його галузевої структури, домінування в ній сільського господарства, з якого продовжується вивільнення працівників. Наприклад, в Кіровоградській області у 2004 р. було вивільнено 18.9 тис. осіб, а попит на робочу силу становив лише 11.7 тис. осіб [79]. Зайнятість слід відслідковувати як у кількісному аспекті (забезпечення роботою всіх, хто її потребує), так і у якісному, який означає зайнятість, що відповідає кваліфікації і здібностям працівника, дає йому змогу реалізовувати свій трудовий потенціал, мати гідний

заробіток, забезпечує одержання найбільшого приросту матеріальних і духовних благ, передбачає ефективне використання трудового потенціалу кожного зайнятого.

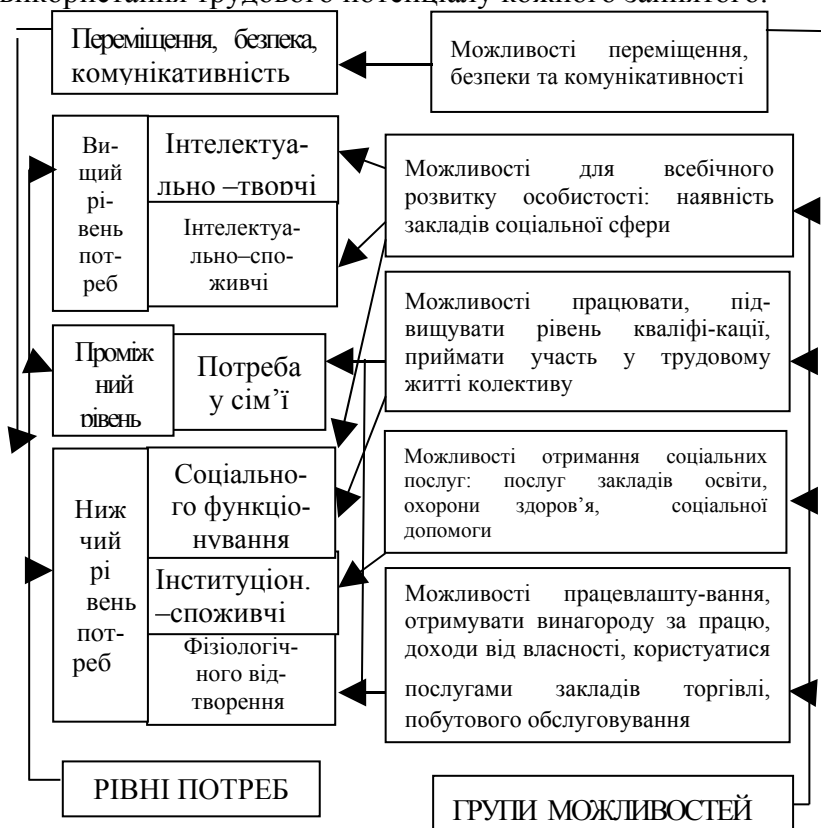

Рис.1.2. Структура системи життєвих можливостей у зв'язку з потребами людини

На селі у забезпеченні цього аспекту провідна роль належить сільськогосподарським підприємствам, установам і закладам соціальної сфери, підприємцям тощо. Однак з погіршенням фінансово-економічних умов їх роботи цей аспект відходить на другий план. Розвиток на селі ринкових відносин і підприємництва робить це питання ще гострішим, адже підприємства ринкового типу

для свого ефективного функціонування залучають лише об'єктивно необхідну кількість працівників, а решта залишається поза офіційним сектором економіки. Тому, потрібно вирішувати питання створення на селі робочих місць в галузях, які мають відношення до соціальної сфери і здатні забезпечити соціальний розвиток села. До цієї групи відносимо і можливість отримувати доходи від власності, адже за селянами закріплено право власності на землю і майно, надано право вибору форм і методів господарювання на ній: господарювати самостійно або здавати її в оренду, плата за яку також формує економічні можливості селян. Її розмір було встановлено в законодавчому порядку на рівні не менше 1% вартості паю, а з 2002 р. - 1.5% для працівників сільськогосподарських підприємств та 2% для інших орендодавців, зокрема пенсіонерів [55;68]. До цієї групи можливостей включаємо можливості придбання товарів в торгівельній мережі, отримання послуг у пунктах побутового обслуговування населення тощо. За даними останнього суцільного обстеження сільських населених пунктів станом на 1.11.2005р. 29.9% з них не мала торгівельних закладів і не забезпечувалася їх виїзним обслуговуванням, у 99% населених пунктів (28.9% з яких -це села з чисельністю населення 500 осіб і більше) були відсутні підприємства служби побуту та їх виїзне обслуговування [81].

Можливості отримання соціальних послуг (соціалізації) слугують для задоволення потреб у дошкільному вихованні, освіті, медичних послугах, соціальному захисті і визначаються наявністю, функціонуванням і розвитком на селі закладів освіти, охорони здоров'я, економічними можливостями людей. Результати згаданого вище спостереження показали, що за роки перетворень ці можливості з різних причин скоротилися: кількість дошкільних закладів зменшилася на 30% (а рівень охоплення дітей ними становить лише 28%), кількість шкіл – на 6%; 35.5% сільських населених пунктів не мали ніяких лікарняних закладів, а в кожних 88 зі 100 з їх числа

не здійснювалося виїзне обслуговування [80; 81]. Коли людина не здатна з певних причин повністю чи частково забезпечити своє існування держава надає можливість отримувати соціальну допомогу (встановлюючи правила її отримання), задовольняючи в такий спосіб потребу у соціальному захисті і соціальних гарантіях. Рівень реалізації цієї можливості визначається наявністю і доступністю центрів зайнятості, відділів соціального захисту, субсидій та інформації про свої права для їх використання, що передбачає наявність комунікативних зв'язків, освітніх програм для сільського населення різної тематичної спрямованості.

Можливості задоволення статусно-рольових потреб включають: працевлаштування та, як наслідок, досягнення певного статусу, спілкування в професійному середовищі і просування по службі; представництво (для представлення та захисту власних інтересів) у профспілкових організаціях, об'єднаннях різного типу (визначається наявністю останніх на підприємствах); підвищення кваліфікації, професійного рівня (визначається наявністю центрів підвищення кваліфікації, курсів підготовки і перепідготовки кадрів, економічними можливостями підприємства, його працівників); почуватися безпечно на робочому місці (реалізується службою охорони праці підприємства шляхом контролю за технікою безпеки). До цієї групи включаємо і можливість користуватися власністю, бо надання у приватну власність селянам землі і майна змінює їх соціально-економічний статус.

Можливості забезпечення всебічного розвитку людини пов'язані із функціонуванням розвинутої соціальної сфери села і включають: для задоволення культурно-дозвільних потреб пасивного характеру - наявність бібліотек, стаціонарних і пересувних кіноустановок, виїзних експозицій музеїв, виїзних спектаклів театрів тощо; культурно-дозвільних потреб активного характеру - закладів клубного типу, кружків творчості, спортивних майданчиків та ін., а також можливості для відпочинку:

вільний час, наявність природних та штучних зон відпочинку в сільській місцевості, їх доступність для людей. Однак саме ці можливості за даними обстеження сільських населених пунктів практично повністю деградували і розвинуті найменше. За 1991-2005 рр. у сільській місцевості області на чверть зменшилася кількість закладів культури, бібліотек, практично повністю знищено такий вид культурного дозвілля як кіно (число кіноустановок зменшилося більше, ніж у 100 раз), тільки 6% сільських населених пунктів має спортивні споруди.

Можливості переміщення, безпеки і комунікативності необхідні для задоволення всіх потреб, в певній мірі відкривають інші можливості та представлені транспортним сполученням, транспортними засобами у приватній власності; телефонним, поштовим зв'язком, теле та радіомовленням; наявністю та ефективністю роботи органів охорони правопорядку, служб по охороні навколишнього середовища.

Як вже зазначалося, потреби і можливості для їх задоволення детермінуються конкретним життєвим середовищем, в нашому дослідженні – сільським, яке складається з природної, виробничо-поселенської та соціально-психологічної складових. Перша описує природні умови життєдіяльності сільського населення і визначає специфіку його життя; друга - форми розселення людей, тип, розмір і статус сільського населеного пункту, характер його виробничої та інженерної інфраструктур, бюджетну забезпеченість; третя — між - та внутрішньо групові відносини людей, форми спілкування, які характеризуються на селі більшою роллю міжособистісних, родинних, сусідських відносин між людьми, традицій, звичаїв, домінуванням внутрішньої групової інформації порівняно із зовнішньою, локальною замкненістю. Тривалий час (30-70 рр. 20. ст.) село розглядалося “як відносно відсталий елемент соціально-поселенської структури суспільства, який по мірі розвитку останнього перестає існувати”[62,с.6] і тому здійснювані

реформи призводили по трохи до скорочення кількості сільських населених пунктів, підприємств в них та відтоку мешканців, погіршення соціальної інфраструктури, бюджетного забезпечення, що є небезпечним, бо дві третини опитуваних (в ході спеціальних досліджень) [82;83] головну роль в житті відводять незалежним від них обставинам. Незадовільний стан сільського життєвого середовища обмежує і скорочує можливості для задоволення потреб, реалізації життєвих цілей людини.

Сформовані потреби породжують попит, рівень якого визначається як можливостями покупців, передовсім економічними (купівельним фондом населення), так і зовнішніми факторами (кон'юнктурою на ринку, рівнем цін на товари і послуги). Результатом використання можливостей для задоволення потреб є міра споживання, яка у кількісному аспекті відображає загальний обсяг спожитих благ і послуг та використаних можливостей, а у якісному – частку в цьому обсязі тих благ, що необхідні для вирішення завдання забезпечення всебічного і гармонійного розвитку людини. Співставлення фактичних обсягів споживання із науково обґрунтованими або суб'єктивно сформованими потребами показує ступінь їх задоволення, який разом із нею визначає соціально-економічний статус людини, ступінь соціально-економічної диференціації населення в кожний конкретний момент, породжує суб'єктивне відчуття благополуччя чи невдоволення і спонукає до дій з метою зміни становища, а отже характеризує зміни у складі і структурі потреб та можливостей для їх задоволення. Наприклад, використання можливості підвищення кваліфікації, набуття професії визначає появу нових професійних знань, навичок, а отже формує потреби їх використання та можливості для отримання більш престижної роботи (включаючи виконання нових соціальних функцій і посилення задоволеності життям), яка надає більші економічні можливості. Як наслідок, змінюються потреби фізичного існування, культурно-дозвільні та рівень їх задоволення.

Таким чином, базові компоненти системи “рівень життя” населення – потреби і можливості – завдяки існуючим між ними зв’язкам утворюють нові якісні ефекти від свого поєднання – споживчий попит, міру споживання, ступінь задоволення потреб, соціально-економічний статус та диференціацію населення, які, в свою чергу, визначають їх зміну (рис.1.3.).

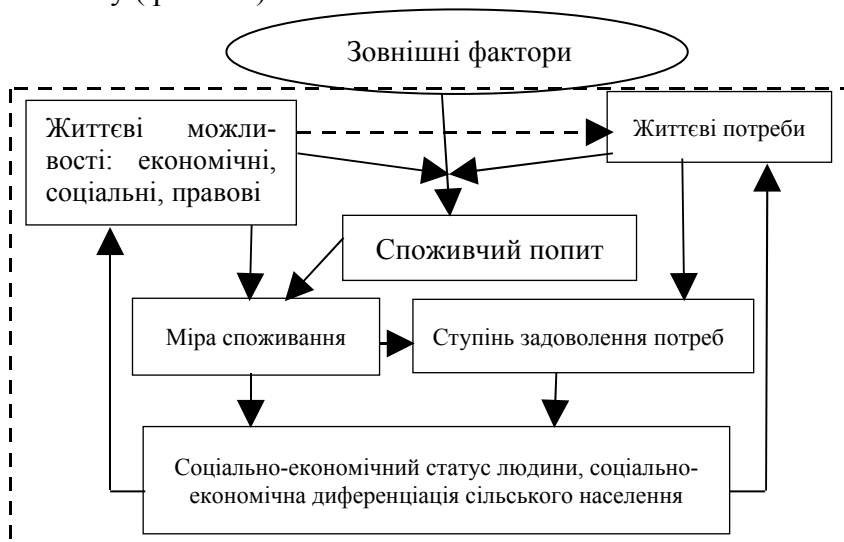

Рис.1.3. Складові категорії “рівень життя” населення та їх внутрішні взаємозв’язки

Функціонування цієї системи визначається необхідністю подальшого її самовідтворення та розвитку, який передбачає кількісні і якісні зміни компонентів та їх характеристик (з одного боку перманентність структури, а з іншої – втрата цієї стабільності, деструкція однієї структури та створення іншої стійкої структури) під впливом як внутрішніх чинників, так і зв’язків із зовнішнім середовищем. Виходячи з цього, можна стверджувати, що система “рівень життя” сільського населення становить доволі складну, відкриту, таку, що розвивається, систему.

Як системне утворення рівень життя сільського

населення має економічний і соціальний аспект. З економічної точки зору він характеризує обсяг і структуру отриманих в особисте користування людиною благ і послуг для задоволення її потреб і описує диференціацію населення за рівнем доходів, заощаджень, умовами майнової забезпеченості, рівнем їх використання, визначає повноту задоволення матеріальних потреб; з соціальної - ефективність розподілу економічного зростання між членами суспільства, реалізації програм та заходів з забезпечення доступності і підвищення рівня використання можливостей для різних категорій населення, соціальні аспекти його життя: доступність і використання послуг освіти, охорони здоров'я, житла, закладів клубного типу, бібліотек, комунікативного забезпечення (телефонного, радіо зв'язку, інформації, транспорту).

1.1.3. Співвідношення рівня та якості життя населення

Дискусійним залишається в науковому просторі питання взаємозв'язку рівня і якості життя, а також визначення змісту останнього. У дореформеній науці "якість життя" розглядали як проміжний компонент єдності рівня, якості і способу життя. Так, Римашевська Н.М. розглядала їх як "характеристики суспільного організму, які лежать в різних площинах, частково перетинаючись, але не покриваючи і не підмінюючи один одного. Більш того, слід визнати, що їх не можна розглядати в якості вичерпних для системи категорій, що описують різні елементи життєдіяльності людей. Однак в сукупності вони все ж представляють певний комплекс, що може бути поєднаний поняттям народний добробут" [44, с. 10]. В 90-х рр. 20 ст. переважав підхід до розгляду якості життя як сукупності якісних характеристик товарів і послуг, що споживаються і, таким чином, вона розглядалася як високоякісне споживання. В такому випадку життя малозабезпечених громадян, що отри-

мують предмети споживання невисокої якості, теоретично не має своєї якості, є “неякісним”. У загально філософському аспекті якість визначається як “... категорія, що відбиває вагому визначеність об’єкта завдяки якій він є цим, а не іншим” [84]. Тобто, сукупність властивостей предмета становить його якість або іншими словами якість виступає як цілісна визначеність предметів. В такому разі категорія якість життя має давати цілісну картину життя людей в усіх його проявах, а отже відображати його об’єктивні та суб’єктивні характеристики. Оскільки людський потенціал, всебічний і гармонійний розвиток людини є основною рушійною силою і метою розвитку сучасного суспільства, то чим ширше зміст і наповнення можливостей для задоволення потреб, реалізації інтересів та досягнення цілей, чим вони (можливості) різноманітніші, тим вище якість життя. І навпаки, чим таких можливостей менше, чим вужче їх зміст і наповнення, тим нижче якість життя і тим менше умов для реалізації конституційного права громадян на пристойне життя. Стосовно останнього мова зазвичай іде про матеріальну забезпеченість, однак воно передбачає і утверджує право людини на вільний розвиток, на свободу вибору своєї діяльності у власних інтересах. Тобто, якість життя тісно пов’язана з цілями, інтересами людини.

З іншого боку, значення якості життя відображається у суб’єктивних відчуттях індивідів, що формуються на основі конкретних матеріальних і соціальних умов життя, емоційного стану тощо. Це означає, що якість життя визначається соціальним самопочуттям населення, яке створюється відповідністю умов життєдіяльності, змісту життєвих можливостей людей їх потребам, інтересам і цінностям, а також якістю благ і послуг, що споживаються, рівнем життя в цілому. Тому, у найбільш загальному вигляді категорія “якість життя” описує ступінь відповідності характеристик життєвих можливостей та рівня їх використання (для задоволення потреб і реалізації інтересів людей) вимогам, що впливають з цілей і умов

розвитку суспільства, а також вимогам суспільства до розвитку людини та детермінований ним стан суспільної свідомості. В такому випадку якість життя залежить від об'єктивних умов життєдіяльності населення (зовнішнього середовища) і опосередковано, через зміну суспільної думки, визначає їх трансформацію.

Якщо, наприклад, при аналізі рівня життя характеризують харчування за його обсягами і поживною цінністю (кількісна оцінка), відповідністю фізіологічним нормам (якісна оцінка), достатністю (суб'єктивна описова оцінка), то при розгляді якості життя до уваги беруть його регулярність, різноманітність харчування, смакові якості. Описуючи реалізовану потребу працевлаштування – зайнятість - при аналізі рівня життя розглядають такі аспекти як чисельність зайнятих і безробітних, рівень зайнятості і безробіття, тривалість останнього (кількісна оцінка), співвідношення з допустимими нормами (якісна оцінка), то при вивченні якості життя оцінюють в межах кожного виду зайнятості зміст і характер праці, її інтенсивність, взаємовідносини в трудовому колективі та їх відповідність інтересам працівника. Тобто, поняття “якість життя” є невід’ємним від рівня життя, включає в себе його елементи, проте в дещо іншому аспекті.

При дослідженні рівня життя населення постає питання визначення змісту таких понять як “добробут” та “бідність”. Перше, наприклад, розглядають тотожним рівню життя [85] або вищим за нього. Мандибур В.О. вважає, що “рівень життя” як соціально-економічна категорія може вважатися станом добробуту лише тоді, коли його сукупні параметри досягають тих кількісних і якісних значень, які відповідають стандартам життя, що вкладаються у це поняття”[39,с.22]. На нашу думку, в цьому зв’язку слід розглянути поняття “міри”, яке охоплює явища та процеси в єдності їх кількості та якості. В загальному визначенні “міра” – це межа, в рамках якої предмет, процес, явище залишаються тим, чим вони є, не змінюючи своєї якості як сукупності корінних її

властивостей [84]. Це означає, що мають існувати певні стандарти рівня життя, кожен з яких описує його якісно-кількісні аспекти і змінюється разом з ними в процесі соціально-економічного розвитку суспільства. Поширеним стандартом є усереднений показник рівня життя населення країни, за яким порівнюють життєвий рівень різних верств і соціально-демографічних груп суспільства. Широко застосовуються в якості стандарту рекомендації та нормативні документи міжнародних організацій, соціальні норми і нормативи, обумовлені традиціями та звичаями, досягнуті до початку реформування показники рівня життя населення. На нашу думку, коли кількісні і якісні характеристики рівня життя перевищують його середнє значення по країні за певних умов і відповідають стандарту життя, за якого забезпечується всебічний і гармонійний розвиток людини, то він (рівень життя) може вважатися станом добробуту. Іншими словами, добробут характеризує такий ступінь доступності і рівень використання можливостей, який забезпечує повноцінне життя і всебічний розвиток людини, задоволеність життям і високий рівень соціального благополуччя, культивування всіх позитивних властивостей людини з більш багатими властивостями, а отже потребами і можливостями для їх задоволення. В умовах перехідної економіки значна частина населення стала неспроможна підтримувати навіть мінімальний рівень споживання, визначений на підставі фізіологічних, соціальних та культурно-зумовлених порогів споживання [85, с.46] і досягнути середнього по країні рівня життя. Тому, другою граничною оцінкою рівня життя є “бідність”, що характеризується згортанням і обмеженістю людських потреб і можливостей, низьким рівнем використання останніх та задоволення перших, деградацією людського потенціалу, соціальною напругою в суспільстві. Тобто, добробут і бідність є крайніми проявами рівня життя, граничні значення яких можуть змінюватися в ході соціально-економічних трансформацій як в бік зрос-

тання, так і зменшення. Зауважимо також, що рівень життя може визначатися не тільки на основі об'єктивних статистичних даних, а й за самооцінками людей. Тобто, рівень життя може визнаватися низьким, якщо людина сама його так для себе ідентифікує. Цей аспект має дуже важливе значення при аналізі суспільної свідомості і поведінки з огляду на його тісний зв'язок з маргіналізацією суспільства, з утриманськими настроями його верств.

Суб'єктивне сприйняття рівня життя і тісно пов'язаної з ним якості життя формує певний тип поведінки індивідів в суспільстві, який, в свою чергу, впливає на зміну соціально-економічної політики держави, а отже і на формування можливостей та створення умов для їх використання для задоволення потреб та інтересів людей. Наприклад, наслідком досягнутого рівня життя може бути зміна демографічної поведінки населення (динаміка рівня народжуваності та смертності, коефіцієнту життєвості населення, міграційних процесів із села в місто і, навпаки, та за кордон), динаміки рівня захворюваності населення, криміногенної ситуації (динаміка рівня злочинності, самогубств, чисельності наркозалежних, жебраків), політичної поведінки (динаміка кількості страйків, акцій протесту), соціальної стабільності та задоволеності життям.

Підсумовуючи дослідження, вважаємо можливим запропонувати наступну модель взаємозв'язку і взаємозалежності категорій рівень та якість життя і їх наслідків в умовах конкретного життєвого середовища (рис.Б.1.). Досягнутому в умовах конкретного життєвого середовища рівню життя (1,2,3,...) відповідає певна його якісна характеристика (І,ІІ,ІІІ, ...), а також стан суспільної свідомості, поведінки людей, суспільних настроїв (а, б, в, г,...). Причому останні у пропонованій моделі мають чітку спрямованість: у вершині конусу позитивні настрої та тенденції проявляються у своєму найгіршому (найнижчому) значенні, а негативні тенденції, навпаки, в найліпшому (найвищому) значенні. Наприклад, визначений рівень життя відображається на позиції 1,

відповідно це означає обмеженість і низький рівень використання життєвих можливостей для повноцінного життя, а отже і низький ступінь їх відповідності завданню розвитку суспільства і людини, і визначає низьку якість життя (І). Все це обумовлює низький рівень задоволеності життям, соціальної стабільності, спонукає населення змінювати свою демографічну поведінку (відкладати дітонародження, мігрувати у пошуках кращого життя), посилює ризик погіршення криміногенної ситуації. Однак може бути і так, що високий рівень життя не дає соціальної стабільності, безпеки, тоді – матимемо зменшену модель всередині конусу. Якщо при низькому рівні життя окремі індивіди відчувають високу якість життя – то модель буде у вигляді зрізаного конусу. В цілому пропонована модель дозволяє відобразити взаємозв'язок та взаємозалежність рівня, умов та якості життя населення.

Складний характер досліджуваної категорії, її складні зв'язки з іншими соціально-економічними системами та необхідність здійснення подальшого аналізу рівня життя сільського населення потребує детального вивчення факторів впливу на нього.

1.2. Основні чинники впливу на рівень життя сільського населення

1.2.1. Загальні підходи до класифікацій факторів

Політика державних органів влади і управління, спрямована на стабілізацію і подальше зростання рівня життя сільського населення, буде ефективною за умови всебічного врахування системної дії чинників впливу на нього. Комплексне вивчення резервів стабілізації і поліпшення рівня життя сільських жителів можливе на основі визначення поняття і природи найбільш суттєвих та відносно незалежних функціональних характеристик явищ або базових параметрів-факторів.

Ми розглядаємо “фактор” як обставини, які здійснюють суттєвий, визначальний вплив на формування і стан

складових рівня життя сільського населення. Методологічною основою аналізу і класифікації чинників впливу на рівень життя селян виступає системний аналіз, який дозволяє розглядати його як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою, розкрити її властивості, внутрішні і зовнішні зв'язки. Оскільки рівень життя сільських мешканців залежить не від окремого фактору і не їх арифметичної суми, то чим повніші будуть уявлення про фактори впливу на нього, тим точніше визначатимуться шляхи, методи та інструменти його стабілізації і зростання в майбутньому.

В економічній літературі вже здійснювалися спроби аналізу і класифікації факторів впливу на рівень життя населення. До останніх відносили спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва, положення соціальних груп у системі відтворення робочої сили, характер праці [86,с.205], а також рівень розвитку матеріально-технічної бази суспільного виробництва, галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери, рівень і темпи зростання продуктивності праці, насиченість споживчого ринку, обсяги будівництва соціально-побутових об'єктів, рівень і структуру зайнятості [87;88,с.74]. Ці дослідження стосуються виявлення окремих факторів впливу на рівень життя населення, без їх належної систематизації і класифікації.

При дослідженні матеріальної складової рівня життя населення фактори, що визначають розмір і диференціацію доходів населення, об'єднали у дві групи: економічні і демографічні. До перших відносили ті, які визначають відмінності в оплаті праці: рівень розвитку окремих галузей промисловості, ступінь технічної озброєності підприємств, умови праці, відмінності між працею різної інтенсивності, складності, ефективності і суспільної значущості [89,с.69;90,с.25]. До других - соціально-демографічну характеристику сімей.

До факторів формування обсягу, характеру і структури особистих та суспільних потреб включали: 1)

продуктивність суспільної праці, обсяг сукупного суспільного продукту [44,с.17]; 2) статеві-вікову та посімейну характеристику населення [91]; 3) природно-кліматичні умови, місце проживання (в тому числі диференціацію матеріальної бази виробництва) і пов'язані з ним особливості культури споживання, його традиції [44; 91,с.101;92,с.16]. Фактори були поділені на ті, які відображають зовнішні умови життєдіяльності людей (природно - кліматичні, пропозиція матеріальних благ і послуг) та фактори - характеристики споживача (статеві-вікова, посімейна структура населення, його ціннісні орієнтації).

О.А.Біттер, досліджуючи рівень життя сільського населення, всю сукупність факторів, “результатом взаємодії яких є різний ступінь задоволення потреб суспільних груп, сімей, індивідів”[93,с.91] поділив на глобальні фактори функціонування сфери розподілу, зокрема державна соціальна та економічна політика, чинне законодавство та економіко-соціологічна структура суспільства, які формують єдині розподільчі правила для всіх сімей, та фактори на рівні сім'ї (тип сім'ї і зайнятості її членів, її місце проживання та місце у сфері розподілу, як наслідок дії глобальних факторів системи розподілу, та соціальний склад сімей). Фактори другої групи відображаються в інтересах, економічній поведінці сімей, що призводить до їх розшарування за рівнем життя, а сама нерівність впливає на зміну глобальних факторів функціонування сфери розподілу, які визначає держава. Ці дві групи факторів, на думку О.А.Біттера, утворюють механізм формування рівня життя сільського населення.

Класифікація факторів, які впливають на рівень життя населення, здійснюється за кількома ознаками:

1) *за характером впливу на рівень життя населення* - фактори опосередкованого та безпосереднього впливу;

2) *за сферою дії* - фактори, що впливають на рівень життя населення в цілому, та фактори, які впливають на окремі його елементи [87;92;94];

3) *за участю у формуванні, зміні рівня життя* - на глобальні (рівень держави) й фактори на рівні сім'ї [89];

4) *за характером факторів*: економічні, виробничі, демографічні, природнокліматичні тощо [37;90].

Аналіз пропонованих в науковій літературі класифікацій факторів впливу на рівень життя населення, і в тому числі сільського, дозволяє зробити висновок, що вони є доволі складними, мають позитивні і негативні моменти. До перших відносимо розподіл сукупності чинників на фактори впливу зовнішнього середовища (фактори більш об'єктивного характеру) та фактори - характеристики населення (фактори більш суб'єктивного характеру). Серед негативних - те, що в одних випадках показники рівня життя характеризуються як фактори, що його визначають, а в інших – як показники, на які впливає багато різних чинників. При аналізі факторів, що впливають на рівень життя сільського населення не виділяють територіальні, регіональні фактори, які визначають особливості формування і зміни рівня життя сільського населення на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни і окремих її регіонів.

Різноманітна класифікація факторів необхідна для різного роду аналізу рівня життя населення, але для нас важливо запропонувати і обґрунтувати таку, яка б більш повно враховувала сутність досліджуваної категорії та її системний характер, дозволяла виявити найбільш вагомі з чинників впливу на різних рівнях. Зауважимо, що при класифікації факторів необхідно розглядати їх у взаємозалежності і взаємозв'язку. Пояснюється це тим, що більш повне охоплення чинників даватиме цілісне уявлення про стан рівня життя селян, його ймовірні зміни. При класифікації чинників, що впливають на рівень життя сільського населення, ми будемо виходити, в першу чергу, з особливостей самої категорії “рівень життя” населення, організації і управління ним. Оскільки базовими складовими рівня життя сільського населення є потреби людей та можливості для їх задоволення, то необхідно

виявити і класифікувати фактори, які на них впливають. Сукупність виявлених факторів являтиме собою потенційні напрями стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення, потенціал реалізації яких, в свою чергу, залежить від ряду інших факторів. Це означає, що система чинників впливу на рівень життя сільського населення є складною, а самі вони можуть класифікуватися за різними ознаками. Завдання ж полягає у виділенні найбільш характерних груп факторів, визначенні їх впливу на рівень життя селян.

Досліджуючи підходи до класифікації факторів, ми дійшли висновку, що вона має враховувати їх якомога повніший вплив на рівень життя сільського населення. Як одну з важливих ознак такої класифікації взято рівень виникнення факторів (рис.1.4), методична і практична цінність якої пояснюється можливістю виявлення причин, від яких залежить рівень життя сільського населення на рівні держави та безпосередньо в регіонах і навіть в окремих населених пунктах. Такий підхід, на нашу думку, дозволить розмежувати завдання стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення та їх виконання між рівнями управління, виходячи з повноважень останніх, підібрати конкретні інструменти їх реалізації відповідно до характерних особливостей регіонів, сільських територій. Крім того, державні, територіальні та локальні фактори пов'язані між собою, бо на рівні держави визначаються загальні норми і правила соціально-економічного розвитку країни, її територій, сільської місцевості, на локальному – відображаються сформовані в результаті їх дій конкретні особливості розвитку сільської місцевості та сільського населення, які ретранслюються територіальними органами управління на вищій щабель для їх врахування при розробці економічної, соціальної стратегії розвитку країни.

Рис.1.4. Класифікація факторів, що впливають на рівень життя сільського населення, за рівнем виникнення

1.2.2. Загальнодержавні фактори впливу на життєвий рівень селян

До загальнодержавних факторів, на нашу думку, мають бути віднесені такі:

1. *Законодавче та нормативне забезпечення розвитку сільської місцевості* як чинник впливу на рівень життя сільського населення визначає і характеризує правила економічної поведінки громадян, встановлює правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Сюди відносимо як загальне законодавство про зайнятість, оплату праці, соціальне страхування, підприємництво, мінімальні соціальні стандарти (прожитковий мінімум, мінімальну зарплату), так і спеціальне, що регулює земельні та майнові відносини на селі, визначає пріоритетність розвитку АПК та сільської місцевості в економіці, розвиток соціальної сфери села, які мають певні недоліки стосовно предмету нашого дослідження (дод. В).

Наприклад, призупинення дії ст.6 Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві” щодо відшкодування суб’єктам господарювання витрат на будівництво об’єктів соціальної сфери села (для недопущення скорочення можливостей сільського населення користуватися їх послугами) позбавило сільськогосподарські підприємства – головного інвестора сільської місцевості – зацікавленості вкладати кошти у розвиток села. Указом Президента України “Про основні заходи розвитку соціальної сфери села” в якості передумови подальшого розвитку соціальної сфери на селі було визначено передачу її об’єктів у комунальну власність, витрат на її утримання і розвиток – до місцевих бюджетів. Однак, нормативні акти останніх років стосовно розмежування видатків бюджетів різних рівнів на ці цілі внесли певну плутанину в цей процес;

2. *Соціальна політика держави на селі*, яка визначає цілі і напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення рівня життя сільського населення і конкретизуються через різні проекти і програми (які, на жаль, практично не враховують соціально-економічну специфіку села): наприклад, Стратегія подолання бідності, Комплексна програма зайнятості населення, програма адресної допомоги малозабезпеченим громадянам, програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, Концепція Національної програми відродження села на 1995-2005 рр. (містить визначення основних завдань соціально-економічного розвитку села: оздоровлення демографічної ситуації та регулювання зайнятості, відродження і збереження сільської поселенської мережі та формування повноцінного життєвого середовища, організаційних заходів щодо забезпечення розробки Національної програми відродження села), утворення Українського Фонду соціальних інвестицій (головне завдання - підтримка найбільш незахищених верств сільського населення), який, на жаль, реалізує свою діяльність лише в кількох областях держави;

3. *Пріоритетність розвитку сільського господарства*, його підгалузей, сільських територій. Визначається ресурсною забезпеченістю України, необхідністю досягнення не лише продовольчої, підвищення економічної безпеки держави, а й створення умов для відродження села, стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення, формування середнього класу на селі. Так, у “Стратегії економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки” [51] зазначалося, що “держава надаватиме пріоритетного значення розвитку сільського господарства”, концентруючи зусилля на відродженні села, сприянні розвитку і зростанню обсягів аграрного виробництва, перетворенні АПК у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, на лідера економічних реформ; буде багатим село - обов’язково зростатиме рівень життя сільського населення ;

4. *Фінансування розвитку сільської місцевості.* Мова йде про норми і нормативи бюджетної забезпеченості сільських територій, витрати з Держбюджету на розвиток сільської місцевості, сільського господарства як провідної галузі сільської економіки. Так, наприклад, на виробничі потреби АПК у Держбюджеті на 2007 рік передбачено 4,4 млрд. грн., а в цілому на потреби АПК близько 8 млрд.грн. (у 2004р. 2 млрд.441 млн. грн.) [110;111]. Проте ці цифри не є адекватними ситуації, що склалася в сільському господарстві, бо на 43 тис. фермерських господарств, 15 тис. великих господарств, 7 млн. власників земельних паїв – це майже ніщо. В сучасних умовах державні витрати на підтримку села потрібно збільшити шляхом перерозподілу коштів за окремими статтями бюджету, однак не за рахунок зменшення соціальних видатків;

5. *Демографічні фактори* (чисельність населення, його вікова, соціально-професійна структура), від яких залежить попит сільського населення на продукти харчування, інші блага і послуги, зокрема соціальні. Наприклад, відповідно до нормативного методу обчислення бюджету зменшення чисельності населення сільської/селищної ради веде до зменшення її бюджетного фінансування. Проте зростаюча частка сільського населення старше працездатного віку, яке потребує постійного медичного нагляду, вимагає збереження первинної ланки охорони здоров'я на селі – ФАПів, амбулаторій, лікарень та збільшення бюджетних асигнувань для забезпечення їх функціонування;

6. *Інвестиційно-інноваційна, податкова, кредитна, зовнішньо-торгівельна політика на селі.* Це інноваційна підтримка агросектору, забезпечення доступу аграріїв до нової техніки, сучасних засобів захисту рослин, високопродуктивних сортів культур, що потребує поглиблення контактів науки і виробництва, розробки та впровадження нових технологій, вдосконалення засобів праці та виробництва, поліпшення його організації для підвищення ефективності функціонування АПК в цілому,

збільшення частки кваліфікованої праці, зростання доходів зайнятих завдяки інтенсифікації виробництва. Організаційно-економічні напрями інноваційного розвитку агросектору включають поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації галузі, вдосконалення форм і методів заготівлі продукції, підготовку висококваліфікованих кадрів для сільського господарства. Держава має створити умови для комплексного використання досягнень науки і техніки, переведення галузі на індустріальну основу для підвищення економічної ефективності виробництва, доходів працюючих. Включаємо сюди й залучення інвестиційних коштів у розвиток АПК і сільської місцевості, розробку і реалізацію інвестиційних проектів для конкретних сільських територій, створення нових робочих місць на селі. У 2006 р. інвестиції у основний капітал в сільському господарстві складали лише 4,5% від загального обсягу інвестицій в економіку країни, в той час як частка сільського господарства у ВВП країни становить 12-14%[112]. Податкова і кредитна політика шляхом надання податкових та кредитних пільг, преференцій мають сприяти закріпленню суб'єктів господарювання в сільській місцевості: чим більше їх буде на конкретній сільській території, тим більше відрахувань до місцевого бюджету та його можливості для вирішення соціальних проблем населення території. Зовнішньо-торгівельна політика держави впливає на формування експортно-імпортних цін на продукцію сільського господарства, на прибутковість галузі, а тому і на рівень життя аграрного населення. Також, ці фактори враховують організаційний аспект зовнішньо-торгівельної діяльності, який проявляється у контролюванні ситуації на ринку сільгосппродукції і, особливо, зерна. Оскільки ситуацією на ринку володіють зернотрейдери, то восени вони монополістично занижують закупівельні ціни на зерно (в тому числі під впливом зміни валютних курсів), потім придбану за низькими цінами зернову продукцію

реалізують на більш вигідних умовах, позбавляючи селян належних їм доходів. Якщо у 2004 р. собівартість пшениці дорівнювала 420-450 грн./т (у 2006р. -354 грн.), то ціни реалізації зернотрейдерам становили 530 грн./т (418 грн./т), а на комерційному ринку ціна пропозиції 918-740 грн./т, а попиту - 897-617 грн./т [113-114]. Тобто, виробники втрачали щонайменше 200-370грн. на 1 тонні.

7. *Природно – кліматичні фактори* опосередковано впливають на рівень життя сільського населення через стан сільського господарства, визначаючи його спеціалізацію, а отже і прибутковість; від них залежить урожайність сільськогосподарських культур і доходи цілої галузі. Наприклад, в умовах природного лиха сільське господарство несе збитки, знижуються доходи зайнятих в галузі, доходи орендодавців і погіршується рівень життя сільського населення. Тому, для зменшення негативного впливу цих факторів має втручатися держава, розширюючи і розвиваючи систему страхування сільгоспвиробників;

8. *Політика формування доходів на селі.* В умовах переходу до ринкових відносин змінилися склад і структура доходів сільського населення, низький рівень зарплати в сільському господарстві не є достатнім для нормального життя, зростає роль інших доходів, які виступають як компенсаторний механізм і забезпечують додаткові надходження до сімейного бюджету. Мова йде про доходи від особистого підсобного господарства, від оренди паїв, від підприємницької діяльності. Держава повинна створити умови для розвитку приватного бізнесу на селі, включаючи особливості його оподаткування саме на сільських територіях, що сприятиме як наповненню місцевих бюджетів, так і підвищенню доходів сільських жителів, задоволенню їх потреб в торгівельно-побутових, культурних благах і послугах.

9. *Екологічні фактори.* Врахування цих факторів пояснюється їх опосередкованим, проте вагомим, впливом на рівень життя сільських мешканців. Адже ерозія, зневоднення, засолення та виснаження земель через

недотримання сівозміни призводять до виводу таких ґрунтів з сільськогосподарського обороту, зменшення продуктивної земельної площі і посівів, зниження кількості та якості врожаїв, прибутковості роботи сільськогосподарських формувань, зниження доходів працівників агроформувань і орендодавців. Тому визнання цієї проблеми державною, розроблення програми порятунку ґрунтів в залежності від виду і ступеня їх погіршення, здійснення заходів щодо поліпшення якісних характеристик земель формуватиме передумови підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та поліпшення рівня життя сільських мешканців.

10. Система управління розвитком сільських територій включена до сукупності чинників впливу на рівень життя селян оскільки від ефективності її функціонування залежить вирішення питань збереження та розширення існуючих і створення нових можливостей для задоволення потреб людей. Сучасною її ознакою є надзвичайна диференційованість функцій по вертикалі і між суб'єктами управління по горизонталі. Крім перебування під юрисдикцією міністерств розвиток практично всіх сфер економічної діяльності (які забезпечують можливості для задоволення потреб) здійснюються через низку галузевих та територіальних органів управління. За такого широкого кола суб'єктів управління різними є параметри функціонування по відношенню до об'єкту управління, а узгодження шляхів вирішення окремих проблем в сільській місцевості практично неможливе. Як справедливо зазначає В.Кононенко “кінцева погоджена пропозиція не завжди відповідатиме інтересам сільської місцевості в цілому або конкретного району”¹. Низька ефективність системи управління пояснюється тим, що навіть за узгодженими рішеннями стоять “відомчі інтереси” (не сільських територій та сільського населення) і що відстоювати та взаємопов'язувати їх на регіональному, місцевому рівнях нікому.

¹ В.Кононенко. Реструктуризація державного управління соціального розвитку села// Україна: аспекти праці. – 2003. - №7. – С.38-41

1.2.3. Регіональні та локальні чинники впливу на рівень життя сільського населення

Отримання регіонами більшої самостійності у вирішенні соціально-економічних проблем підвищує вагомість факторів регіонального характеру, до яких відносимої:

- *Тип регіону, рівень економічного розвитку, території пріоритетного розвитку.* Тип регіону (постіндустріальні міста регіони, індустріальні регіони, індустріально-аграрні регіони, аграрно-індустріальні регіони, аграрні (з низьким рівнем розвитку промисловості), слабо розвинуті регіони (відносно АПК, промисловості)) характеризує роль і місце сільської місцевості в ньому, основні проблеми її соціально-економічного розвитку. Рівень економічного розвитку області (ВДВ, НД, зведений бюджет) характеризує наявність ресурсів для розв'язання існуючих проблем, розвитку не лише виробничої, а й соціальної сфери, адже саме піклування про останню є головним критерієм соціально-економічної політики регіонах [115,с.34];

- *соціальна політика регіону стосовно села* визначає діяльність щодо розв'язання конкретних соціальних проблем в сільській місцевості і відображається у концентрованому вигляді в програмах соціально – економічного розвитку області, сільського господарства та АПК з визначенням основних напрямків діяльності по досягненню конкретної мети – забезпечення сталого розвитку сільської місцевості;

- *рівень розвитку АПК:* сільського господарства, супутніх галузей та соціальної інфраструктури, оскільки обсяги сільгоспвиробництва визначають кількість, структуру, асортимент продуктів харчування; обсяги вивезення сільгосппродукції за межі області, що визначає надходження фінансових ресурсів для забезпечення розвитку сільських територій; вид вивозу продукції (сировина чи готова продукція) визначає прибутковість галузі, доходи зайнятих в ній та їх рівень життя; наявність переробних і обслуговуючих підприємств в сільській

місцевості становить додаткові можливості для наповнення місцевих бюджетів та розширення зайнятості селян;

- *фінансування сільського розвитку* як фактор впливу на рівень життя сільського населення характеризує видатки з обласного і місцевих бюджетів на вирішення соціальних проблем сільських районів області, в тому числі відповідність фактичного рівня фінансування запланованому за кожною статтею; підтримку розвитку сільського господарства і АПК в цілому (підвищення його технічної оснащеності, поліпшення умов кредитування, участь регіону у забезпеченні захисту сільськогосподарських виробників від природного лиха);

- *підтримка інвестиційно-інноваційного розвитку села* опосередковано впливає на рівень життя сільського населення через стан сільського господарства, супутніх галузей, об'єктів соціальної сфери і передбачає фінансування регіональних наукових досліджень, запровадження передових технологій, стимулювання науково-технічних розробок, впровадження їх результатів на практиці;

- *природно – кліматичні*, від яких залежить ефективність функціонування рослинництва, на якому спеціалізується сільське господарство області, результати діяльності агроформувань і доходи їх працівників та орендодавців, а, отже, і їх матеріальний рівень життя;

- *екологічні фактори* впливають на формування потреб людей в певних продуктах харчування, послугах закладів соціальної сфери (зокрема лікарень, санаторіїв), а також стан сільгоспугідь, який визначає можливості забезпечення зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, його доходності і підвищення доходів трудівників села;

- *економічні чинники*, які характеризують рівень та динаміку цін на продовольство, товари і послуги в регіоні, економічну політику регіональних органів влади з покращення рівня матеріально-технічного забезпечення, фінансової підтримки АПК області, його кредитування;

- *демографічні фактори*, вплив яких ми описували при розгляді факторів загальнодержавного значення.

Загальнодержавні і територіальні фактори впливу на рівень життя сільського населення пов'язані між собою, впливають одні на інших. Наприклад, в Державній програмі соціально-економічного розвитку ставиться завдання обласним держадміністраціям скласти власні з урахуванням її положень та у межах визначеного фінансування, тобто сформовано практику доведення зверху завдань соціального розвитку на нижчі рівні за відсутності зворотного зв'язку.

Локальні фактори впливу на рівень життя сільського населення поділяємо на фактори-характеристики самого сільського населення та фактори-характеристики зовнішнього середовища (рис.1.5).

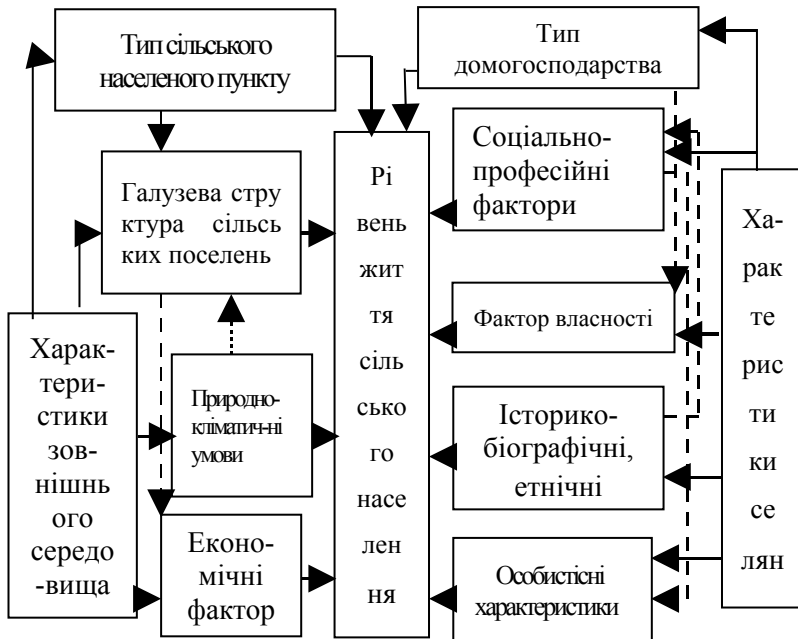

Рис. 1.5. Локальні фактори впливу на рівень життя сільського населення

Серед останніх одним з найважливіших є *тип сільського населеного пункту*. Цей фактор представляє

поселенський аспект села: його розмір, адміністративний ранг, віддаленість від великих населених пунктів і транспортних магістралей, ступінь облаштованості його території. Від того живе родина у великому і прогресуючому селі чи периферійному і слаборозвиненому залежить побут, дозвілля і, головне, можливість працювати, а отже і рівень життя. В малолюдних, занепадаючих селах менше місць для прикладання праці в суспільному виробництві, переважає зайнятість в особистому селянському господарстві, яка характеризується невизначеністю соціально-економічного статусу значної частини сільського населення працездатного віку, зайнятого в ньому. Тип сільського населеного пункту, його адміністративний ранг визначають стан і розвиток соціальної інфраструктури села, впливають на формування і розвиток потреб селян. *Природно-кліматичні фактори* локального рівня визначають формування потреб сільського населення у товарах і послугах, можливостей для їх задоволення, адже трудове навантаження селян зростає саме у сезон польових робіт, з'являються додаткові можливості працювати, поліпшуються економічні можливості населення тощо.

До *економічних факторів* зовнішнього середовища відносимо такі як форма виплати заробітної плати, заборгованість по ній (як фактор-негатив) та своєчасність її виплати (як фактор-позитив), своєчасність і повнота розрахунків за оренду майнових та/або земельних часток (паїв). Заборгованість із цих виплат негативно відбивається на формуванні потреб людей, відбувається їх згортання, має місце зростання кількості незадоволених потреб тощо.

Локальні чинники зовнішнього середовища включають фактори, які описують *галузеву структуру сільського поселення* (наявність сільгосппідприємств, тваринницьких комплексів, рослинницьких бригад, фермерських господарств, закладів соціальної сфери), наявність і тип сфер прикладання праці, ефективність роботи розташованих на території села підприємств, що створює

можливості сільським жителям працювати, формує потреби селян у безпечних і комфортних умовах праці.

Локальні фактори більш суб'єктивного характеру стосуються самого сільського населення. Одним з них є *тип домогосподарства*, що включає: *демографічний тип домогосподарства* (чисельність і статевовіковий склад і структуру сім'ї (люди різного віку і статі мають різні потреби), кількість працюючих та утриманців (ті, хто працюють, мають дещо інші потреби, ніж непрацездатні члени родини; чим більше працюючих в родині, тим вище її економічні можливості і навпаки)); *економічне положення домогосподарства* (наявність особистого селянського господарства, майна та житла); *соціально-трудоий та культурний статус* (рівень освіти, забезпеченість предметами культурного призначення – книжками, періодичними виданнями, музичними інструментами тощо).

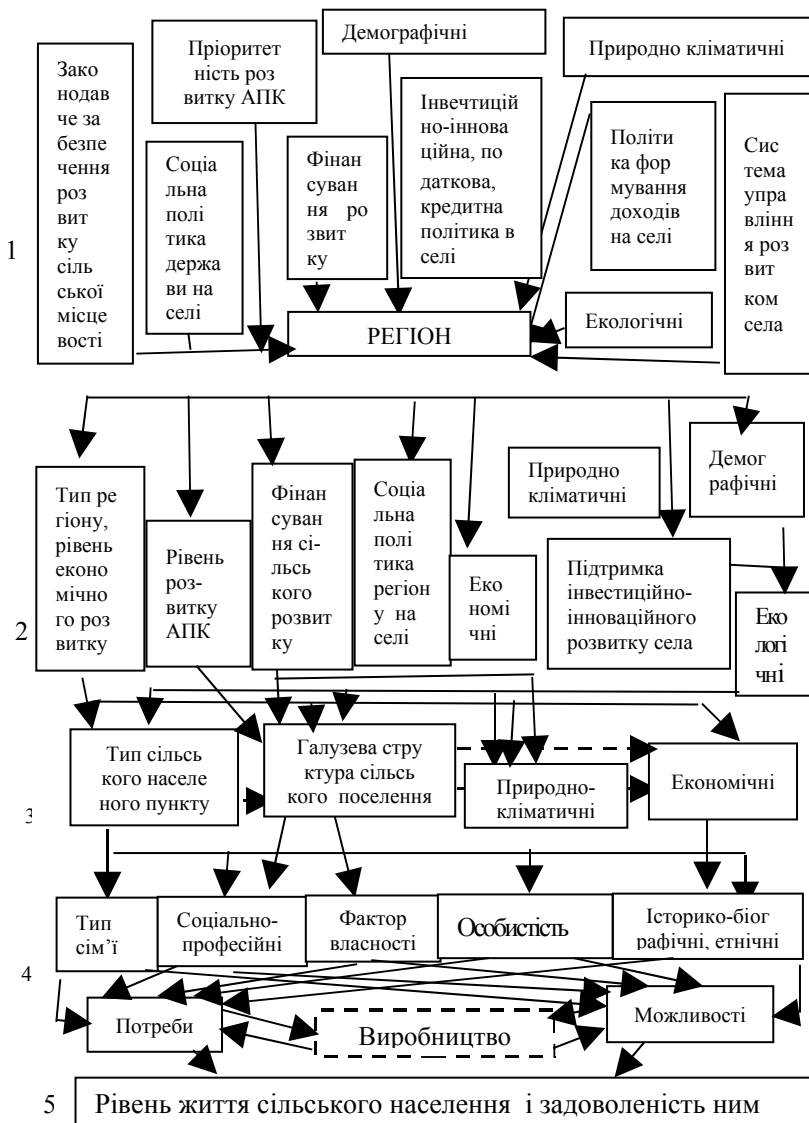
Соціально-професійні фактори характеризують трудовий статус працівників: зайнятий чи безробітний, працівник агропідприємства, соціальної сфери, службовець. Від цього залежать економічні можливості родини, оскільки заробітна плата в сільському господарстві є однієї з найнижчих серед галузей економіки; передача закладів соціальної сфери села у комунальну власність не відбилася на підвищенні зарплати її працівників. В цю групу відносимо і такі чинники як характер праці, її інтенсивність, важкість, в залежності від яких формуються потреби у продуктах харчування, відпочинку тощо.

До факторів-характеристик сільського населення відноситься і *фактор власності*, який в умовах реформування аграрного сектору економіки набуває особливої ваги, оскільки наявність в родині власників земельних і майнових паїв впливає на зміну економічних можливостей сім'ї. Держава обмежує і регулює вплив цього чинника на рівень життя сільських жителів, встановлюючи нижню граничну межу розміру орендної плати для різних категорій орендодавців.

Історико-біографічні та етнічні чинники пов'язані з походженням людини (місце народження, попередні міграції, чи є людина корінним жителем села, чи переїхала з міста), її життєвим шляхом, національними традиціями і способом життя. Вважається, що людина, яка росла і виховувалася в бідності має більше шансів повторити життя своєї родини через сформовану “субкультуру” бідності та недостатність можливостей для задоволення потреб.

Особистісні характеристики сільських жителів включають норми, цінності, очікування, мотивації, а також ті феномени свідомості, що відрізняють селян від інших соціальних груп суспільства (відношення сільських жителів до життя в селі, праці, ОСГ, самостійного господарювання, побутових умов і культурних благ на селі). Вивчення цих факторів є перспективним з точки зору розподілу сільського населення за характеристиками свідомості: ступенем задоволеності працею, побутом, житловими умовами, зайнятістю в ОСГ, умовами для освіти та виховання дітей і життям в селі в цілому. Розподіл сільських мешканців за такими ціннісними портретами може доповнювати картину рівня життя різних груп сільського населення. Врахування ціннісних аспектів дозволить зробити аналіз рівня життя сільського населення більш повним і достатньо глибоким.

Зауважимо, що рівень життя сільського населення формується і змінюється під впливом сукупної дії факторів різного рівня, проте в кожний конкретний період часу переважає сила впливу окремих з них і вони є домінуючими для людини, родини, соціальної групи і суспільства в цілому. Причому, існує взаємозв'язок не тільки між рівнями факторів, а й між факторами окремих рівнів (рис.1.6). Таким чином, формування і зміна рівня життя сільського населення є багатфакторним процесом, управління яким потребує обліку якомога більшої кількості факторів, а його адекватний аналіз – комплексу показників, які б враховували їх вплив.

1- загальнодержавні фактори; 2- регіональні фактори; 3- локальні фактори: сільське життєве середовище; 4- локальні фактори: характеристики сільського населення; 5- компоненти рівня життя селян

Рис. 1.6. Взаємозв'язок факторів впливу на формування і зміну рівня життя сільського населення

1.3. Окремі методичні підходи щодо оцінювання рівня життя сільського населення

Ефективна діяльність щодо підвищення рівня життя сільського населення на рівні регіону в цілому і в окремих районах можлива на основі використання соціально-економічної інформації про життєвий рівень сільського населення. Повнота і достатність останньої визначається наявністю комплексу показників для характеристики рівня життя сільських мешканців та методами його оцінки.

1.3.1. Загальні вимоги до побудови комплексу показників рівня життя сільського населення

Щодо показників для характеристики рівня життя сільського населення як соціально-економічного явища, то найчастіше в їх якості використовують показники: рівня доходів – рівня заробітної плати, соціальних трансфертів, доходів від власності [89, с.22; 116-119], до складу яких в умовах трансформаційної економіки включили такі стандарти, як прожитковий мінімум, межа малозабезпеченості, мінімальні зарплата та пенсія; диференціація населення за доходами з встановленням її граничних критеріїв [119; 120, с.5; 121, с.4; 122] та виявлення і характеристика малозабезпечених верств населення [122]; рівня споживання матеріальних благ і послуг [44, с.25; 123, с.79]; рівня освіти населення, охорони здоров'я. Переважна більшість пропонованих українськими науковцями показників: по-перше, характеризує забезпеченість населення благами і послугами, але не описує ступінь задоволення потреб в них; по-друге, фінансування природоохоронних заходів та подібні показники характеризують не стан рівня життя, а конкретні заходи з формування належних умов життєдіяльності, фактори впливу на рівень життя; по-третє, окремі показники, зокрема тривалість життя при народженні, рівень народжуваності та смертності, рівень

злочинності, судимості, випадки самогубств, зростання числа наркозалежних, на нашу думку, описують не стільки рівень життя, скільки наслідки його зміни та виступають характеристиками соціального неблагополуччя суспільства [125,с.46-52].

Найчастіше показники рівня життя населення країни ґрунтуються на міжнародно визнаних методиках аналізу життєвого рівня, до яких відносяться методики ООН та ОЄРС. Спільними для них є такі групи показників, як здоров'я (що включає демографічні характеристики населення), освіта, зайнятість та якість трудового життя, дозвілля та відпочинок, соціальна захищеність та людські свободи [126-127]. Додатково методика ООН включає характеристику житлових умов, харчування, сукупного попиту та заощаджень населення, наявності транспортних засобів, а методика ОЄРС – особистої безпеки та навколишнього середовища, стану споживчого ринку товарів і послуг. Проте порівняння рівня життя населення різних країн за цією розгалуженою системою показників утруднено через відмінності у їх статистичних базах, що зумовило пошуки єдиного інтегрального показника рівня життя населення. На початку 90-хх рр. XX ст. Програма розвитку ООН представила “Доповідь про розвиток людини” з докладним розрахунком узагальнюючого індексу умов життя населення, який включав: 1) показник матеріального рівня життя – ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення – як відображення можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної і соціальної мобільності, обмін інформацією та участь у житті суспільства; 2) тривалість життя як вимір довголіття; 3) освіченість – як результат доступності знань. В останніх доповідях впроваджено додатковий індекс гендерного фактору (індекс зарплати як вимірник різної участі чоловіків і жінок у виробництві ВВП) та індекс бідності за доходами. Узагальнений індекс

людського розвитку дозволяє не тільки порівняти країни за життєвим рівнем, а й уточнити пріоритетність тих чи інших проблем та програм людського розвитку.

В той же час, побудова індексу людського розвитку ґрунтується на обмеженій кількості показників, що не дозволяє адекватно і всебічно охарактеризувати останній, не відображає національних, а тим більше регіональних, особливостей формування рівня життя населення. Для адаптації ідей людського розвитку до національної статистичної бази українські науковці під керівництвом Е.Лібанової та О.Власюка розробили національну методiku вимірювання людського розвитку для країни та її регіонів [128], яка описує ширше коло аспектів людського розвитку та включає: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови його проживання, рівень освіти населення, стан охорони здоров'я, соціальне середовище, екологічну ситуацію та фінансування людського розвитку.

Аналіз науково-методичної літератури з питань рівня життя населення свідчить, що ґрунтова характеристика, оцінка, аналіз, спостереження і прогнозування змін рівня життя саме сільського населення поки що не стали об'єктом глибоких теоретичних досліджень та ефективним інструментом соціально-економічної політики в умовах трансформаційних процесів на селі. Так, детальний розгляд згаданої вище методики розрахунку індексу регіонального людського розвитку показав, що всі його компоненти є усередненими показниками-характеристиками життя населення і, на жаль, зовсім не включають тих, що описували б положення сільських мешканців. Наприклад, в системі показників рівня життя Проніної І.І., сільське населення включено лише до блоку "Умови проживання" у вигляді показника частки сімей, що мають житло з мінімальними зручностями в той час, як міські сім'ї враховуються за ознакою проживання в комфортному житлі [129]. Незрозуміло, чи є стандарт житлових умов для визначення мінімальних зручностей і

комфорту єдиним для села і для міста. Узагальнені ж показники не дозволяють висвітлити всю складність проблеми низького рівня життя селян.

В той же час, більшістю форм державної статистичної звітності відображення показників, які характеризують окремі елементи рівня життя населення, по сільській місцевості не передбачено; поступово з них зникають відомості про фактори впливу на життя людей на селі. Наприклад, не відображається показник річних обсягів капіталовкладень з державного бюджету окремо для соціальних потреб АПК; перехід до вибірових обстежень умов життя домогосподарств (в тому числі щодо визначення забезпеченості населення товарами тривалого користування, стану здоров'я) забезпечив отримання відповідних даних, однак вони не є репрезентативними для регіонального, районного рівнів та для сільської місцевості.

До того ж рівень життя населення, і сільського зокрема, зводиться багатьма науковцями до одного аспекту цього багатогранного явища – матеріального, який стосується рівня доходів. В той же час, головною особливістю рівня життя сільського населення в інформаційному плані є його складність та багатомірність, що повністю виключає зведення цього соціально-економічного явища до одного єдиного аспекту, означає неможливість опису за допомогою лише одного показника, та передбачає характеристику за градацією порядкової шкали типу “краще-гірше”, “високий-низький” тощо. Крім того, внутрішня сутність рівня життя сільського населення проявляється на поверхні у вигляді зовнішніх факторів-симптомів, так званих прихованих ознак: рівня доходів, зайнятості, споживання продуктів харчування, доступності освіти, медичного обслуговування, житла, забезпеченості матеріальними, соціальними, культурними благами і послугами, інформацією та рівнем суб'єктивного задоволення життям. Тому, для відображення рівня життя сільського населення слід застосовувати його латентні

показники, які проявляються на поверхні явищ у вигляді множини змінних (ознак-симптомів), що відображають різні сторони складних явищ і процесів [130, с.10]. Вони дозволяють визначити яким є рівень життя сільського населення - високим чи низьким, порівняно з еталоном.

Відсутність комплексу показників латентних ознак для характеристики і оцінювання рівня життя сільських мешканців:

- ✓ не дозволяє здійснити його повноцінний аналіз в цілому та за окремими елементами, визначити конкретний вплив на їх зміну перетворень в агросекторі економіки;
- ✓ призводить до невірної розуміння поточної ситуації, прийняття необґрунтованих та непослідовних рішень, пасивного реагування на зміну ситуації;
- ✓ обумовлює неможливість побудови чіткої стратегії і тактики стабілізації рівня життя сільського населення, запізнення проведення адекватних заходів та дій.

Отже, потреба формування комплексу показників рівня життя сільського населення є цілком обґрунтованою та актуальною як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Їх розробка обов'язково має спиратися на базові принципи збалансованого розвитку людини, а сам він (комплекс показників) відповідати таким вимогам:

- якомога повніше відображати всі складові рівня життя сільського населення в цілому і включати не лише кількісні, а й якісні та описові (суб'єктивні) показники для адекватної та всебічної оцінки рівня життя селян;
- дозволяти визначення тенденцій динаміки рівня життя сільського населення в області і в окремих районах;
- слугувати цільовими установками і критеріальними оцінками результатів розвитку області та районів;
- бути мобільним з точки зору зміни кола показників та бути наскрізним для цілей аналізу, прогнозування і планування процесу підвищення рівня життя сільського населення.

Виходячи зі змісту перших двох вимог, вважаємо, що в ідеалі комплекс показників – характеристик рівня життя сільського населення має відображати стан і зміну його складових: потреб, можливостей, рівня споживання (як міри доступності та використання можливостей для задоволення потреб), ступінь задоволення потреб (як відповідність рівня споживання потребам) та соціально-економічне розширення сільського населення (рис. 1.7; дод.Д).

Рис. 1.7. Комплекс показників, які характеризують рівень життя сільського населення.

Показники потреб населення (табл. Д.1) можуть бути отримані виходячи з наявних інформаційних ресурсів і статистичної бази, зокрема такі, як: потреби у дошкільному вихованні, освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті, потреба в праці та у представництві в громадських організаціях. Наприклад, потреба у праці з боку сільського населення характеризується як чисельністю працездатного сільського населення, так і кількістю звернень громадян до територіальних органів служби зайнятості, чисельністю зареєстрованих ними незайнятих та безробітних громадян серед сільського населення.

Однак цей показник не повністю віддзеркалює поточну потребу сільського населення у праці, адже сільські жителі, особливо з віддалених сіл, не завжди звертаються до центрів зайнятості через їх віддаленість і невпевненість в допомозі цих установ. З іншого боку, обстеження економічної активності населення, що проводяться Державним комітетом статистики України, не дозволяють отримати достовірні дані з цього питання на рівні окремого району, не кажучи вже про сільську/селищну раду. Тому, для оцінки потреби сільського населення у праці краще було б використовувати дані погосподарського обліку (в частині зайнятості членів домогосподарств), який ведеться в кожній сільській/селищній раді. Інші ж показники або представлені у вигляді норм і нормативів, затверджених в законодавчому порядку (потреби відтворення фізіологічного існування, потреби в безпечних умовах та охороні праці, екологічні потреби) або можуть бути отримані переважно шляхом проведення спеціальних тематичних досліджень з питань оцінки політики гнучкості праці, використання вільного часу, відпочинку та дозвілля як суб'єктивні оцінки бажаності та частоти отримання відповідних послуг (потреби в підвищенні кваліфікації, в сім'ї, інтелектуально-творчі та інтелектуально споживчі потреби, потреби в пересуванні, комунікації та безпеці).

Показники, які відображають життєві можливості, необхідні для формування, розвитку та задоволення тих чи інших потреб сільського населення (табл. Д.2) визначаються в законодавчому порядку: розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю, розміри межі малозабезпеченості та прожиткового мінімуму і виступають як соціальні гарантії щодо розміру середньодушового доходу. Більшість же можливостей характеризує фактичний стан та розвиток сільського життєвого середовища і відображається в наявній статистичній базі або може бути отримана в процесі проведення спеціальних обстежень, переписів в

сільській місцевості. До показників можливостей необхідно віднести також розрахункові показники, що характеризують їх достатність для забезпечення нормальної життєдіяльності сільського населення, зокрема, співвідношення фактичного рівня економічних можливостей (середньомісячної заробітної плати, пенсії, загальної суми доходів родини за місяць) та законодавчо встановлених мінімальних розмірів відповідних доходів. Доцільно було б визначати ці показники за категоріями домогосподарств (домогосподарства з дітьми; домогосподарства, які складаються тільки з непрацюючих членів родини; домогосподарства, які мають в своєму складі одну або кілька працюючих осіб) для виявлення рівня соціально-економічної диференціації у сукупності домогосподарств сільської місцевості.

Наступні блоки показників покликані відображати рівень споживання, ступінь задоволення потреб в благах і послугах (як порівняння потреби в них із фактичними рівнем споживання), ступінь соціально-економічного розшарування сільського населення (як відмінності між домогосподарствами за наявністю можливостей для задоволення потреб, рівнем споживання і ступенем їх задоволення як відображення ефективності соціально-економічної політики в сфері рівня життя сільського населення) (див. табл.Д.3).

Наявність такого комплексу показників у розпорядженні органів державної влади всіх рівнів управління дозволила б: відобразити рівень життя сільського населення як цілісний об'єкт з різних боків; оцінити його стан за окремими складовими, з'ясувати внутрішні причини змін цих характеристик, забезпечивши, таким чином, його багатоаспектний аналіз; своєчасно реагувати на зміни у стані його складових; планувати і здійснювати заходи, спрямовані на підтримання позитивних та недопущення посилення негативних тенденцій його динаміки.

Однак недостатність нинішньої статистичної бази викликає необхідність розробки зменшеного за обсягом інформації і дещо спрощеного за структурою комплексу показників, за якими оцінюватимемо рівень життя сільського населення області в цілому. Виходячи з потреби забезпечення реалізації принципів всебічного розвитку людини в процесі формування і динаміки рівня життя сільського населення та враховуючи вимогу надання його показникам статусу цільових установок та критеріальних ознак розвитку сільської місцевості, у спрощеному для цілей дослідження комплексі показників виокремлюються показники-індикатори рівня життя сільського населення та показники-компаратори. Якщо перші дозволяють проведення співставлень в часовому аспекті, то значення других є можливими межами змін індикаторів, орієнтирами розвитку, відображенням відмінностей складових рівня життя сільських мешканців порівняно з рівнем життя міського населення, соціальними нормами і нормативами (дод. Е).

Показники-компаратори необхідні для відстеження зміни ситуації, недопущення граничного (максимально чи мінімально допустимого) значення індикатора, а в разі його появи - забезпечення нормалізації ситуації. Граничні значення можуть: по-перше, визначатися експертним шляхом з врахуванням особливостей соціально-економічного стану; ґрунтуватися на значеннях аналогічних індикаторів, встановлених міжнародними організаціями, або на показниках докризового періоду; по-друге, змінюватися (зростати чи знижуватися) завдяки нагромадженню факторів, які сприяють стабілізації рівня життя або його погіршенню. Область значень індикаторів, що знаходяться нижче граничного значення, являє собою зону кризи, в якій порушується рівновага та сталість системи і починаються якісно нові процеси, що можуть призвести до повного її краху.

На нашу думку, комплексний аналіз економічної та соціальної складових рівня життя сільського населення,

здійснений за переліченими показниками-індикаторами і компараторами, дозволить: визначати фактичний рівень життя сільського населення і вплив на нього змін у зовнішньому середовищі; об'єктивно оцінити відношення влади, органів місцевого самоврядування, сільського населення до вирішення питання поліпшення рівня життя сільського населення на обласному і районному рівнях; виявити невикористані резерви, а також здійснювати прогностичні розрахунки за основними складовими рівня життя сільського населення; отримувати інформацію для розробки конкретних заходів щодо стабілізації та поліпшення рівня життя сільських мешканців.

1.3.2. Теоретичні аспекти оцінювання рівня життя сільського населення

Позитивна динаміка рівня життя сільського населення області в цілому можлива за умови його стабілізації та поліпшення в усіх районах. Звідси випливає, що органи влади і управління мають потребу у виявленні районів з гіршою ситуацією для її виправлення, розробки заходів з метою підвищення рівня життя їх сільських мешканців, з кращою – для вивчення досвіду і його впровадження в районах-аутсайдерах. Тобто, виникає необхідність кількісного порівняння (ранжування, групування) районів за величиною латентного показника рівня життя сільського населення. Іншими словами, слід кількісно оцінити величину латентного показника рівня життя сільського населення по кожному з **n** досліджуваних об'єктів на основі **m** ознак-симптомів. Як зазначає Янковий О.Г. інформація по об'єктам за ознаками-симптомами може бути представлена у вигляді відповідних матриць вихідних або стандартизованих даних [131, с.10, с.18], до яких можна застосовувати багатовимірну класифікацію. Вихідна інформація про всі значення ознак-симптомів латентного показника рівня життя сільського населення по всіх районах

області може бути представлена у вигляді матриці X розміру $n \times m$. Рядки цієї матриці відповідають окремим об'єктам, тобто адміністративним районам, а стовпці – окремим ознакам. Самі об'єкти ж (вектори-рядки) можна розглядати як точки деякого ознакового простору.

$$X = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & \dots & X_{1k} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & \dots & X_{2k} & \dots & X_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & \dots & X_{ik} & \dots & X_{im} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & \dots & X_{nk} & \dots & X_{nm} \end{pmatrix}$$

де i – номер досліджуваного об'єкта ($i=1,2,\dots,n$);

k – номер вивчаємої ознаки ($k=1,2,\dots,m$);

X_{ik} – значення k -ої ознаки для i -го об'єкту.

Для формування матриці X необхідно відібрати для аналізу ознаки, які відображають (з точки зору здійснюваного дослідження) властивості об'єктів і допускають розбиття існуючої сукупності на групи (кластери, таксони тощо). При створенні середовища моделювання і утворення ознакового простору слід дотримуватися принципів достатності, допустимої мультиколінеарності та достовірності, що дозволить уникнути можливої втрати інформації і забезпечить інтерпретацію отриманих результатів. З іншого боку, оскільки відібрані змінні матимуть різні одиниці виміру, то для цілей багатомірного аналізу їх необхідно перевести до одного безрозмірного вигляду шляхом *стандартизації* ознак за допомогою *центрування* або *нормування*.

Припустимо, що вже відібрано найважливіші ознаки-симптоми вивчаємого латентного показника рівня життя сільського населення. Наступним кроком є розподіл ознак-симптомів на:

- стимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких є бажаним з точки зору оцінювання латентного показника.

Наприклад, стимуляторами при вивченні рівня життя сільського населення району є такі показники як рівень зайнятості, охоплення дітей дошкільними закладами освіти, рівень доходів, рівень облаштування житла комунальними зручностями тощо;

- дестимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких небажане з точки зору оцінювання латентного показника. Так, дестимуляторами при вивченні рівня життя сільського населення є такі показники, як: рівень безробіття сільського населення, рівень зайнятості в особистому підсобному господарстві, частка витрат на продукти харчування, частка населених пунктів без соціальної інфраструктури, рівень суб'єктивної бідності та інше;
- номінатори – ознаки-симптоми номінальної шкали, що характеризують атрибутивні ознаки об'єктів, що вивчаються: назву району, його тип та інше;
- еталон – реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найкращий рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції досліджуваного латентного показника. Наприклад, в якості еталону можна розглядати район, в якому рівень зайнятості, доходів селян, облаштування житла комунальними зручностями є максимальним, а безробіття, рівень витрат на харчування, суб'єктивної бідності – мінімальними по сукупності всіх об'єктів;
- антиеталон – протилежне до еталону поняття, тобто реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найгірший рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції латентного показника, що вивчається.

Виходячи з цього, аби область в цілому мала високий рівень життя сільського населення, то всі об'єкти сукупності (адміністративні райони) мають наблизитися до еталону для досягнення максимального рівня латентного показника і триматися як найдаліше від антиеталону, щоб бути у лідерах. Звідси, метрика схожості кожного об'єкта з еталоном в просторі ознак-симптомів

може розглядатися як певна синтетична або інтегральна оцінка рівня латентного показника [131, с.54], утворена із значень всіх ознак-симптомів.

З метою посилення важливості одних ознак-симптомів і послаблення інших відповідно до їх фактичного впливу на синтетичний показник, врахування неоднакової ролі змінних у формуванні рівня латентного показника їх диференціюють за допомогою системи статистичних ваг f_k .

Існує два основних алгоритми оцінки латентного показника: класичний та модифікований, різниця між якими полягає у правилі завдання еталону. Оскільки головне завдання ефективного управління соціально-економічним розвитком області полягає у забезпеченні умов для досягнення кожним районом найкращого значення латентного показника рівня життя сільського населення, то для подальшого оцінювання латентного показника рівня життя сільського населення ми обираємо класичний алгоритм, блок-схема якого, на основі вже існуючої [129, с.59], описана на рис. 1.8. Еталон відображає можливий, бажаний, потенційний рівень латентного показника і саме тому слугує своєрідною базою порівняння для всіх точок досліджуваної сукупності.

Як і для показників-компараторів спрощеного комплексу показників рівня життя сільського населення, тут можливі різні методи встановлення еталону: 1) на основі значень ознак-симптомів інших сукупностей, зокрема з врахуванням досвіду інших регіонів, країн, коли в якості еталону можуть прийматися світові досягнення за розглядуваними ознаками; 2) на основі докризових значень ознак-симптомів цієї ж сукупності або їх нормативних значень, коли в якості еталону приймаються попередні досягнення або встановлені в законодавчому порядку економічні і соціальні норми і нормативи; 3) на основі значень ознак-симптомів даної сукупності об'єктів - еталон для ознак-стимуляторів

$$Z_{ok} = \max Z_{ik} \quad (1.1),$$

для дестимуляторів

$$Z_{ok} = \min Z_{ik} \text{ або } Z_{ok} = 0 \quad (1.2).$$

Рис.1.8. Блок-схема класичного алгоритму оцінки латентного показника рівня життя сільського населення на базі функцій відстаней і схожості

Наступним етапом є вибір метрики відстаней, тобто метрики, за якою розраховуватимуться відстані між усіма об'єктами та еталоном. Існує кілька ступеневих метрик – лінійна, евклідова відстань, супремум-норма та інші [129, с.32]. Найчастіше використовується евклідова відстань, яка відповідає інтуїтивним уявленням про близькість об'єктів у трьохвимірному просторі. Крім того, вважається, що в умовах невизначеності вибір саме цієї метрики не має помилкових наслідків для результатів багатомірного

аналізу. Тому, в аналітичному розділі при здійсненні розрахунку латентного показника рівня життя сільського населення за допомогою засобів багатомірного аналізу ми зупинимося на метриці Euclidean distances. На основі останньої слід розрахувати відстань від усіх точок до еталону, яка і являтиме собою резерв поліпшення латентного показника рівня життя сільського населення для кожного об'єкта (району) та дозволить визначити на цій основі міру або ступінь схожості μ_{io} кожного об'єкта (району області) з обраним еталоном. Для цього використовується формула перетворення:

$$\mu_{ps} = 1 / [1 + d(Z_p, Z_s)], \quad (1.3)$$

де $d(Z_p, Z_s)$ – деяка функція відстані (в нашому випадку обрана нами метрика евклідової відстані).

Таким чином, ступінь схожості змінюється від 0 до 1: чим він ближче до 1, тим більше значення схожості, а, отже, і вище рівень шуканого латентного показника; і навпаки – чим ближче до 0, тим менше схожість і тим нижче рівень латентного показника.

Останні два етапи алгоритму оцінювання латентного показника рівня життя сільського населення і отримувані результати дозволять здійснювати ранжування досліджуваних об'єктів за величиною знайденого латентного показника, оскільки кожному з об'єктів можна присвоїти відповідний ранг. Визначення районів-лідерів і аутсайдерів за рівнем латентного показника рівня життя сільського населення має важливе значення при вирішенні складних соціально-економічних проблем розвитку села, розподілі фінансових ресурсів, розробці конкретних заходів, спрямованих на поліпшення життєвого рівня сільського населення відповідно до значення латентного показника. Крім того, це дозволить в подальшому здійснювати багатомірну класифікацію з виділенням кількох груп об'єктів в залежності від значення інтегрального показника і уможливить проведення поглиблених досліджень із застосуванням апарату статистичного моделювання і прогнозування.

В цілому, використання методів багатомірного аналізу для оцінювання рівня життя сільського населення: створить методологічне і методичне підґрунтя для формування сучасної статистики рівня життя сільського населення на регіональному рівні, рівні окремих адміністративних районів; становитиме необхідну умову переходу до систематичної, науково-обґрунтованої і регулярної оцінки рівня життя сільського населення, а також визначення його ролі і місця у формуванні і реалізації економічних інтересів сільських/селищних рад, районів, області в цілому; принципово змінить обсяг і структуру інформації, що узагальнюється на рівні району, області і яка необхідна для формування цільових показників районного, обласного планування і управління.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

2.1. Тенденції змін економічної складової рівня життя сільського населення

2.1.1. Зайнятість та доходи сільських мешканців

Завдання стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення є особливо актуальним в таких аграрно-індустріальних областях як Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька. Їх територія складає 23.4% від території України, чисельність сільського населення – 4853.5 тис. осіб або 31% чисельності населення країни; частка сільського населення в них коливається від 39% (Кіровоградська область) до 63% (Закарпатська область), чисельності зайнятих в сільському господарстві - від 7.8% (Волинська область) до 38 % (Хмельницька область), частка сільського господарства у валовій доданій вартості регіону становить від 21% (Черкаська область) до 32% (Волинська, Хмельницька області) [132]. Ставлячи за мету поглиблене дослідження основних тенденцій та динаміки рівня життя сільського населення на регіональному рівні щодо визначених вище областей, за основу була обрана Кіровоградська область, якій значною мірою притаманні основні деструктивні процеси, що мають місце в сфері рівня життя сільського населення.

Соціально-економічна трансформація на селі призвела до різкого погіршення економічної складової рівня життя сільських мешканців, а саме: скорочення зайнятості, зниження рівня доходів, зменшення споживання продуктів харчування і зміни структури доходів на користь

забезпечення виживання. Зупинимось на дослідженні цих процесів більш детально.

На початок 2006 р. чисельність зайнятого сільського населення Кіровоградської області складала 93.6 тис. осіб або 42.3 % рівня 1991 р. (табл.2.1[80;81;133;134]). За 1991-2005 рр. на 70.8% скоротилася чисельність зайнятих в сільському господарстві, в будівництві – на 69.6% (1.6 тис. осіб), промисловості – на 85% (13 тис. осіб), на транспорті і зв'язку – на 60% (4.5 тис. осіб) і зросла майже у 1.5 рази у торгівлі.

Негативним моментом є зменшення чисельності зайнятих в освіті, культурі, мистецтві – на 30%, охороні здоров'я – на 23.5%, хоча саме ці галузі мають найбільше робочих місць на селі після сільського господарства. В таких умовах для селян джерелом зайнятості та доходів стає ОСГ: за 1991-2005 рр. чисельність працездатного населення, зайнятого лише в ОСГ, зросла більш, ніж в 52 рази. Це є небезпечним як з точки зору забезпечення розвитку трудового потенціалу села, так і з точки зору підвищення соціальної незахищеності цих громадян, соціально-економічний та правовий статус яких до цих пір чітко не визначено. Все це призвело до того, що рівень зайнятості в офіційній економіці складає лише 41.4% проти 89.6% у 1991 р. При цьому чисельність безробітних склала на 1.11.2005р.

49.7 тис. осіб, з яких лише 20.7 тис. було зареєстровано у центрах зайнятості, тому офіційний рівень безробіття – 9.4% - є значно нижчим за фактичний (22.7%). Відтак, ОСГ є важливою складовою життя селян: в ході дослідження 96% респондентів вказали на його наявність та відмітили його частково споживчий або споживчий характер (табл. Ж.1). Кожний другий респондент зауважив важливу роль отримуваних від нього доходів для формування економічних умов життя: такі надходження формують 15-30% сімейного бюджету.

Складовою доходів сільських жителів в умовах соціально-економічної трансформації залишається заробітна плата, розмір якої в сільському господарстві є

Таблиця 2.1

Зайнятість сільського населення Кіровоградської області за видами економічної діяльності у 1991-2005рр.

Показники	1991		1996		2001		1.11.2005				
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%			
Кількість працюючих, всього	221.5	100	193.4	100	124.2	100	93.6	100	87.3	56.1	42.3
в т.ч.: Сільське господарство	164.8	74.4	137.9	71.3	87.8	70.6	48.2	51.5	83.7	53.3	29.2
- фермерські господарства	0.5	0.2	1.2	0.9	4.8	5.2	6.8	14.1	24рб.	9рб.	14рб.
Промисловість	15.3	6.9	14.2	7.3	7.7	6.2	2.3	2.5	92.8	50.3	15.0
Будівництво	2.3	1.0	1.9	1.0	1.2	0.9	0.7	0.7	82.6	52.2	30.4
Транспорт, зв'язок	7.5	3.4	6.3	3.2	4.2	3.4	3.0	3.2	84.0	56.0	40.0
Торгівля, громадське харчування	2.4	1.0	2.8	1.5	3.4	2.8	3.3	3.5	116.7	14рб.	14рб.
Освіта, культура, мистецтво	15.0	6.8	13.1	6.8	10.2	8.2	10.5	11.2	87.3	68.0	70.0
Охорона здоров'я, соц. допомога	5.1	2.3	4.9	2.5	4.2	3.3	3.9	4.2	96.1	82.4	76.5
Органи держуправління	2.6	1.2	2.4	1.2	2.0	1.6	2.2	2.4	92.3	76.9	84.6
Інші галузі економіки	5.1	2.3	8.6	4.5	2.4	1.9	1.7	1.8	168.6	47.1	33.3
Кількість працюючих :	221.5	100.0	193.4	100.0	124.2	100.0	93.6	100.0	87.3	56.1	42.3
у сільському господарстві	164.8	74.4	137.9	71.3	87.8	70.7	48.2	51.5	83.7	53.2	29.2
у соціальній сфері	30.0	13.5	27.1	14.0	20.2	16.3	24.7	26.4	90.6	64.4	82.3
в інших видах діяльності	26.7	12.1	28.4	14.6	16.2	13.1	20.7	22.1	1.7рб.	61.1	77.5
Кількість працюючих пенсіонерів	12.5	5.6	10.1	5.2	4.6	3.7	3.0	3.2	80.9	36.9	24.0
Працюючі працездатного віку	209.0	94.4	183.3	94.8	119.6	96.3	90.6	96.8	87.7	57.2	43.3
Кількість зайнятого тільки в ОСГ населення працездатного віку	1.5	0.6*	11.3	5.0*	64.3	29*	78.6	36*	у 7.6рб	у 43рб.	у 52рб.
Кількість безробітних на селі	2.3	1.0*	1.2	0.5*	56.8	26*	49.7	23*	52.2	25рб	22рб.

**- відсотків до кількості сільського населення працездатного віку.

одним з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності: якщо у 1996 р. вона була менше за рівень заробітної плати працівників таких видів економічної діяльності як фінансова діяльність в 2.9, транспорт – в 2.8, державне управління – в 2.4, промисловість – в 1.9 та будівництво – в 1.7 раза, то у 2005 р. відповідно у 2.4, 2.9, 2.0, 1.9 та 2 раза (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Середньомісячна заробітна плата найманих працівників за видами економічної діяльності в Кіровоградській області у 1996-2005 рр.

(грн.)

Види економічної діяльності	1996	2000	2003	2004	2005	2004/ 1996, раз
Всього	121.6	169.8	352.6	455.2	674.6	5.5 р.б.
Промисловість	123.7	208.9	410.0	540.1	800.4	6.5 р.б.
Сільське господарство	62	107.8	196.9	285.9	423.7	6.8 р.б.
Транспорт	175.7	290.4	646.1	892.0	1229	6.9 р.б.
Зв'язок	128.5	233.4	423.4	539.4	799.3	6.2 р.б.
Будівництво	103.9	164.7	444.2	563.0	834.3	8.0 р.б.
Торгівля	76.4	147.0	284.4	356.3	528.0	6.9 р.б.
Охорона здоров'я та соціальне забезпечення	106.6	133.3	269.6	338.1	501.0	4.7 р.б.
Освіта	111.9	146.4	310.2	389.4	577.1	5.2 р.б.
Культура	87.8	101.5	224.4	279.1	413.6	4.7 р.б.
Фінансова діяльність	185.9	310.7	582.6	736.7	1020	5.9 р.б.
Державне управління	146.8	301.8	502.6	583.0	863.9	5.9 р.б.

Це є свідченням існування диспропорцій в оплаті праці працівників сільського господарства та інших видів економічної діяльності, відсутності дієвого механізму контролю за доходами, наслідком тривалої не виваженої цінової політики на ринку сільськогосподарської продукції.

Оплата відпрацьованої людино-години в сільському

господарстві, незважаючи на зростання за останні роки майже в 4 рази, залишається найнижчою - у 2005 р. лише 66.7% від середнього рівня по економіці Кіровоградського регіону (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Заробітна плата в розрахунку за 1 відпрацьовану людину-годину за видами економічної діяльності в Кіровоградській області у 2000 - 2005 рр. *

Показники	Заробіток у розрахунку на 1 людину-годину, грн.				2005/ 2000, %
	2000	2001	2004	2005	
В середньому по економіці (а)	1.29	1.71	3.03	4.29	3.3рб.
Промисловість (б)	1.77	2.17	3.51	5.20	2.9рб.
Транспорт (в)	2.21	3.29	5.70	8.45	3.8рб.
Сільське господарство (г)	0.75	1.00	1.93	2.86	3.8рб.
Співвідношення між видами економічної діяльності: --- а:г	1.72	1.71	1.57	1.5	87.2
---б:г	2.36	2.17	1.82	1.82	77.11
---в:г	2.95	3.29	2.95	2.95	100.00

*Розраховано за [135-137]

Хоча співвідношення в оплаті 1 людину-години в середньому по економіці та в сільському господарстві зменшується, однак розрив з промисловістю і транспортом у 2005 р. в 1.82 та 2.95 рази свідчить про соціальну несправедливість оцінки сільськогосподарської праці, формує її непривабливість для молоді і працездатного населення взагалі. Низький рівень заробітної плати в сільському господарстві не може забезпечувати нормальне функціонування організму людини, збереження її здоров'я, адже є меншим за прожитковий мінімум (табл.2.4). Необхідно відмітити, що за час ринкових реформ структура доходів сільського населення зазнала доволі суттєвих змін (табл. 2.5). В той час, як у 1991 р. на оплату праці сільського населення припадало майже 70 % сукупного доходу сім'ї, у 2004р. - 34.4%.

Таблиця 2.4

Середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника
в Кіровоградській області у 2000-2005 рр.

Види економічної діяльності	2000 рік		2005 р.		Співвідношення з ПМ*		
	грн.	раз	грн.	раз	2000	2003	2005
Всього	169.8	1.57	674.6	1.59	0.80	0.97	1.48
Промисловість	208.9	1.94	800.4	1.89	0.73	1.12	1.77
Сільське господарство	107.9	1.00	423.7	1.00	0.37	0.54	0.93

Прожитковий мінімум в розрахунку на працездатну особу у 2000 р. - 287.63 грн.; у 2005 році - 453 грн. [138-141].

Таблиця 2.5

Структура грошових доходів домогосподарств в сільській місцевості в Україні у 1991-2005 рр.*

Види доходів	1991	2000	2002	2003	2004	2005	2005/ 1991, %
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	-
Оплата праці	70.0	34.5	33.9	34.3	34.4	34.4	49.1
Від підприємницької діяльності	-	2.5	2.7	3.1	4.9	4.6	X
Від підсобно го господарства	18.2	24.9	20.4	22.7	18.5	17.2	94.5
Пенсії, стипендії	8.5	26.4	30.8	28.6	31.7	35.0	4.11 р.б.
Грошова допомога	3.3	11.7	12.2	11.3	10.5	8.8	267 р.б.

*Складено за [132; 142]

При цьому третина респондентів оцінюють частку заробітної плати в сімейному бюджеті від 15 до 30%, ще 30% обстежуваних – від 30 до 45% (табл. 3.1), а в середньому по сукупності опитуваних вона становить 28.5%.

Зменшення частки заробітної плати у структурі грошових доходів сільського населення і зростання ролі соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, різних

допомог) є ще одним свідченням зниження рівня його економічної активності в суспільному секторі економіки, недостатності заробітної плати для задоволення найважливіших потреб, неспроможності виконання нею ні стимулюючої (для більшості працюючих за наймом є очевидною недооцінка їх праці (табл. 3.2)), ні відтворювальної функцій.

У той же час, в структурі доходів з'явилася нова складова - доходи від підприємницької діяльності, частка яких поки що не є значною. Хоча розвиток підприємництва на селі в умовах погіршення соціально-культурного та побутового обслуговування сільського населення міг би значно поліпшити життя селян завдяки створенню нових робочих місць, підвищенню доходів сільських жителів, формуванню ефективного власника в умовах надання селянам на правах приватної власності землі та майна.

Для пенсіонерів основним джерелом доходів є пенсія, яка за їх оцінками становить 60-80% загальних надходжень, при її середньому рівні у 2005 р. 262 грн. або 79% прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян (262:332) [143], у першому півріччі 2006 р. – 316.4 грн. (86.4 % прожиткового мінімуму).

В цілому, результати нашого опитування (2004 рік) показали, що доходи селян були не дуже високим (табл.2.6): дохід у розмірі 263.28 грн. на місяць або 100.1 грн. на одну особу (28% прожиткового мінімуму) є найбільш поширеним [144] по сукупності опитуваних.

В середньому по сукупності респондентів середньомісячний дохід становив 334.17 грн. або 127.1 грн. на одну особу, що в 1.1 раза перевищувало межу малозабезпеченості (127.1:118.3) і становило лише 35% прожиткового мінімуму. Розрахунки свідчать, що серед 10% найменш забезпечених сільських домогосподарств максимальний дохід становив 103.71 грн., а мінімальні доходи 10% найбільш забезпечених перевищували його у 6.2 раза - 637.99грн.(табл. 3.3а).

Таблиця 2.6

Розподіл домогосподарств сільських жителів Кіровоградської області за розміром середньомісячного сукупного доходу в залежності від їх кількісного складу у 2004р.

Осіб у сім'ї	Число сімей	Частка (%) домогосподарств, що мають дохід (грн.) у розмірі:							Найбільш поширений розмір доходу, грн.
		до 100	100-150	150-200	200-300	300-500	500-1000	1,0 тис. грн і вище	
1	105	28.3	32.4	20.9	5.7	6.7	4.8	1.0	118.4
2	140	9.2	13.6	24.3	25.0	17.1	5.7	5.1	208.1
3	150	2.0	6.7	18.0	43.3	22.0	4.0	4.0	254.3
4	101	1.9	3.9	10.9	23.8	34.7	18.8	6.0	381.3
5	23	-	-	-	21.7	56.6	-	21.7	376.3
7	1	-	-	-	100.0	-	-	-	250.0
Разом	520	9.3	12.9	18.1	26.2	21.5	7.3	4.7	263.3

За розрахунком децилів розподілу для різних типів домогосподарств мінімальні доходи 10% найбільш забезпечених респондентів серед фермерів у 28.1 рази перевищують максимальні доходи 10% найменш забезпечених серед пенсіонерів.

Таким чином, отримувані сільським населенням доходи характеризуються низьким рівнем та високим ступенем диференціації. Якщо для працівників агропідприємств та соціальної сфери характерним є дохід 201-300грн., зайнятих в інших галузях економіки відповідно 150-200 та 200-300 грн., пенсіонерів - 100-150 грн., то для фермерів - 500-1000грн.(табл. 3.4). Розподіл сільського населення за розміром середньомісячного доходу в залежності від кількості працюючих у складі домогосподарства (табл. 2.7, 3.5) свідчить, що в більшості (29.5%) він становить 200-300 грн., в 25.5% - 300-500грн.

Середньомісячний дохід в домогосподарствах з працюючими у 2004 році складав 367.7 грн. або 245.1 грн. на одного працюючого, що на 36.6% менше за прожитковий мінімум для працездатної особи. По

сукупності обстежуваних більшість мають дохід 275грн., при тому, що половина з домогосподарств отримувала в середньому за місяць до 264.1 грн. або 176.1 грн. на одного працюючого (45.5% прожиткового мінімуму).

Таблиця 2.7

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за розміром сукупного доходу у залежності
від кількості працюючих в їх складі у 2004 р.

Число працюючих	Число сімей	Питома вага домогосподарств, що мають							
		до 100	100 - 150	150- 200	200- 300	300- 500	500- 1000	1000 і більше	
1	114	10.5	22.8	21.1	20.2	14.0	8.8	2.6	143.9
2	262	1.1	6.5	17.2	33.6	26.7	9.9	5.0	270.4
3	31	6.5	3.2	3.2	38.7	41.9	6.5	-	316.6
4	10	-	-	-	10.0	60.0	10.0	20.0	400.0
5	4	-	-	-	-	25.0	-	75.0	1750
Разом	421	4.0	10.5	16.6	29.5	25.2	9.3	4.9	275.0

За розрахунками децилів розподілу (табл. 3.3б) 10% найбільш забезпечених домогосподарств з працюючими отримують дохід більше 726.81 грн., а 10% найменш забезпечених – до 129.57 грн., тобто коефіцієнт децильної диференціації становить 5.6, що є дещо менше, ніж по всій сукупності опитуваних.

Низький рівень доходів сільських мешканців є недостатнім для задоволення їх потреб, що підтвердили і відповіді опитуваних на питання щодо достатності доходів для життя (табл.2.8). Так, для 43% респондентів отримуваних доходів ледве вистачає на саме необхідне і ще для третини – лише на саме необхідне, а майже кожному десятому їх не вистачає навіть на це. Занепокоєння викликає те, що серед останніх 60% складають домогосподарства із дітьми (табл. II. 1). При зменшенні доходів не задовольняються та згортаються навіть потреби в харчуванні, що може негативно відбитися на фізичному

розвитку дитини, викликати цілу низку захворювань та завадити в майбутньому займатися трудовою діяльністю.

Таблиця 2.8

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за суб'єктивною оцінкою достатності
отримуваних доходів у 2004 році

Тип д/г*	Усі д/г	В тому числі вважають (%), що наявного доходу:					
		не виста чає на віть на са ме необ хідне	ледве виста чає на саме не обхідне	Виста чає на саме необхід не	в ос новно му вис тачає	виста чає май же на все	Повніс тю вистач ає
A*	222	9.0	50.5	30.5	9.0	0.5	0.5
C*	52	17.3	36.5	34.6	9.7	1.9	-
I*	46	8.7	41.3	45.7	4.3	-	-
П*	107	13.1	57.9	23.4	5.6	-	-
Ф*	93	3.2	11.8	44.1	28.0	8.6	4.3
Раз ом	520	9.6	42.9	33.3	11.3	1.9	1.0

Іут і- далі: д/г домогосподарства; А- працівників агропідприємств, С*- працівників соціальної сфери, І*- працівників інших галузей економіки. П*- пенсіонерів, Ф*- фермерів

Подібні проблеми актуальні і для домогосподарств з працюючими (табл.. И. 2): переважній більшості з них доходів ледь вистачає на саме необхідне. Відсутність же у працюючої людини можливості повністю відновити витрачені в процесі роботи сили не дозволяє їй і надалі працювати з повною віддачею, знижує ефективність праці та, кінець кінцем, відображається на розмірі отримуваної винагороди за працю.

2.1.2. Витрати та споживання сільського населення

Зниження рівня економічних можливостей сільського населення поступово призводить до поширення невисоких споживчих стандартів, свідченням чого є склад і структура витрат обстежуваних домогосподарств та типові статті “економії” сільських родин (табл.2.9). З таблиці видно, що

приблизно у чверті обстежуваних витрати на продукти харчування складають до 20% сімейного бюджету; у 34 із кожних 50-ти обстежуваних - 20-60%, а в 8.2% - перевищують три п'ятих бюджету родини, що за міжнародними нормами означає існування на межі голоду [93,с.96].

Таблиця 2.9

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за розміром витрат на придбання товарів і
оплату послуг у 2004 році

Ча- ска вит- рат	Кількість домогосподарств, які мають витрати на оплату *								
	ПХ	НТ	МО	Осв	ГІ	ТТК	ЖКП	І П	Інше
0-10	32	129	123	40	154	34	80	71	11
10-20	93	177	178	70	102	61	151	47	23
20-40	156	152	113	29	34	13	189	7	20
40-60	196	19	29	23	30	-	45	2	5
60-80	40	4	-	15	1	-	18	-	2
80-100	3	-	-	5	2	-	4	-	-
Разом	520	481	443	182	323	108	487	127	61

*ПХ – продукти харчування; НТ – непродовольчі товари; МО –медичне обслуговування; Осв– освіта; ГІ –господарський інвентар ; ТТК –товари тривалого користування; ЖКП –житлово-комунальні послуги; ІП –інші послуги; Інше –інші витрати.

Та незважаючи на значну частку витрат на харчування у сімейному бюджеті (в середньому 45.1%), респонденти зазначали, що не споживають достатньо продуктів харчування (див. дод.К).

Ці суб'єктивні оцінки підтверджуються і даними офіційної статистики (табл. 2.10) [146-151]. За 1992-2005рр. споживання селянами продуктів харчування в середньому за місяць скоротилося: молока – на 7 кг (в 1.4 раза), м'ясопродуктів – на 1.3 (в 1.4), фруктів та ягід – на 1.9 кг (в 2.5), яєць – на 4 штуки (в 1.3 рази). У 2004 та 2005 рр. споживання не дотягувало до раціональної норми по таких продуктах харчування як: фрукти та ягоди – на 65.7

та 81.4%, яйця – на 33.9 та 38, молоко – на 59.6 та 52.7, овочах та баштанних – на 24.6 та 60.4 % відповідно.

Таблиця 2.10

Споживання сільським населенням Кіровоградської області продуктів харчування у 1992-2005 роках у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг

Продукти харчування	Норма		1992	2004	2005	2005 до 1992, %	2005 до норми	
	РН	МН					РН	МН
М'ясопродукти	6.7	3.8	4.4	2.8	3.1	70.5	46.2	81.6
Молоко і молочні продукти	31.7	29.4	23.7	12.8	16.7	70.5	52.7	56.8
Яйця, шт.	24.2	20.5	18.9	16	15	79.4	61.9	73.2
Рибопродукти	1.7	1.2	0.6	2.3	1.8	3.0 р.б.	105.9	1.5 р.б.
Цукор	3.2	2.2	3.7	5.2	3.6	97.3	112.5	1.6 р.б.
Олія та інші рослинні жири	1.1	0.6	0.9	2.2	1.9	2.1 р.б.	1.7 р.б.	3.2 р.б.
Картопля	10.3	7.5	11.1	11.9	10.5	94.6	101.9	1.4 рб
Овочі, баштанні	13.4	8.9	7.5	10.1	8.1	1.1 р.б.	60.4	91.0
Фрукти, ягоди	7	5.1	3.2	2.4	1.3	40.6	18.6	25.5
Хліб, хлібопродукти	8.4	7.8	11.9	12.5	11.1	93.3	1.3 рб	1.4 рб.

Порівняння фактичного рівня споживання з мінімальними нормами дає ще гіршу картину: у 2004-2005 рр. споживання сільським населенням області продуктів харчування було нижче мінімальної норми по м'ясу на 26.3 та 28.4%, молоку – на 56.5 та 43.2, яйцях – на 22.0 та 26.8, фруктах та ягодах – на 52.9 та 74.5% відповідно. В той же час зросли обсяги споживання олії, картоплі, хліба.

Співставлення фактичного рівня споживання по цих продуктах харчування з мінімальними та раціональними нормами свідчить, що у 2004 та 2005 рр. він був вище цих

норм по олії – у 3.7 та 2.0 (в 3.2 та 1.7), картоплі – в 1.6 та 1.2 (в 1.4 та 1.02), хлібу – в 1.6 та 1.5 (1.4 та 1.3) разів відповідно. Тобто, недоспоживання найважливіших продуктів компенсується зростанням споживання олії, інших жирів, цукру, мучних виробів. Внаслідок цих зрушень зростає калорійність раціону при зниженні його поживної цінності (табл. 2.11): порівняно з добовою потребою стіл сільського жителя поповнився додатково у 2001 р. 786.2, 2002р. – 998.2, 2003 р. – 490.2, у 2004 р. – 1437.2 та у 2005 р. – 692 к кал; в раціоні селян прибавилося у 2004-2005 рр. відповідно вуглеводів – на 45.3 та 20,5%, жирів – на 78.9 та 42.3% порівняно з потребою.

Таблиця 2.11

Енергетична цінність і вміст поживних речовин у спожитих сільським населенням Кіровоградської області продуктах харчування
(на одну особу; в середньому за добу)

Показники	Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г	Енергетична цінність, ккал
Добова потреба *	87.1	98.4	388.1	2790.8
2001 рік	88	131	517	3577
2002 рік	94	151	516	3789
2003 рік	81	139	429	3281
2004 рік	100	176	564	4228
2005 рік	88	140	468	3483

* [151]Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. №656 “Про затвердження набору продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціально-економічних і демографічних груп населення”

Складено за:[142;146-150]

Таке незбалансоване харчування свідчить про невисокий рівень матеріальної забезпеченості більшої частини сільських жителів та про формування моделі харчування важкого вуглеводистого типу, що є головною причиною послаблення імунної системи та підвищення захворюваності серед населення.

Суттєва частка витрат на харчування визначає їх низький рівень на купівлю інших товарів і оплату послуг.

Лише п'ята частина опитуваних витрачає на придбання товарів тривалого користування 10-20 % сімейного бюджету; більше двох третин респондентів – на оплату послуг закладів охорони здоров'я. Значною є частка витрат на оплату житлово-комунальних послуг, що пояснюється високою їх вартістю порівняно з рівнем доходів. Тому, чимало сімей звертаються до відділів адресних допомог у районах за отриманням субсидій (дод.Л).

Таким чином, у структурі витрат переважають ті з них, що спрямовані на задоволення найнеобхідніших потреб: на харчування, оплату житлово-комунальних послуг. Низька частка витрат на непродовольчі товари, медичне обслуговування, товари тривалого користування та інші послуги пояснюється тим, що саме вони стають “типовими” статтями сімейної економії. Дослідження показало, що на придбанні тих чи інших товарів та послуг змушені економити 99% респондентів: 36, 35 та 26 домогосподарств з кожних 50-ти обстежуваних найчастіше економлять на придбанні одягу та взуття, товарів тривалого користування, оплаті медичних послуг, а кожні 29, 31 та 20 з них – це домогосподарства, в складі яких є працюючі, кожні 11, 14 та 8 – домогосподарства з дітьми.

На тлі значної частки витрат на продукти харчування 72% опитаних нами респондентів не споживають, за власними оцінками, їх достатню кількість та 42% відмітили, що саме на харчуванні їм доводиться найчастіше економити. Скрутне матеріальне становище і бажання його поліпшити визначають постійну і часту потребу сільського населення у додатковому заробітку (дод. М), причому тільки 5.2% опитуваного сільського населення області має їх регулярно, 22% - у сезон, трохи більше третини – час від часу і майже 32% їх взагалі не мають. Основними їх джерелами для респондентів слугують особисте селянське господарство, сезонна робота та надання послуг односельцям – відповідно 75, 33 та 19% респондентів, десята частина домогосподарств займається

домашніми промислами (виготовленням на продаж інвентарю, хатнього начиння, в'язаних та пошитих речей), 8% - мають додаткові доходи завдяки полюванню, рибальству, збору грибів та ягід.

Оцінюючи внесок додаткового заробітку до сімейного бюджету 72 зі 100 респондентів зазначили, що він складає 15% бюджету; п'ята частина опитуваних –15-30% (табл.3.1). Тобто, неформальна зайнятість дозволяє селянам виживати (забезпечує їх часткову зайнятість та надає додаткові доходи), проте не вирішує проблеми низького рівня їх життя.

Такий стан справ (зниження зайнятості, зростання безробіття, невисокі доходи та їх недостатність для задоволення найелементарніших потреб) відбивається на самооцінці сільським населенням економічної складової власного рівня життя (рис.2.1): менше 5% респондентів оцінюють свій життєвий рівень як вище середнього і як високий, а 50.4% - нижче середнього і лише 9.4% - як низький.

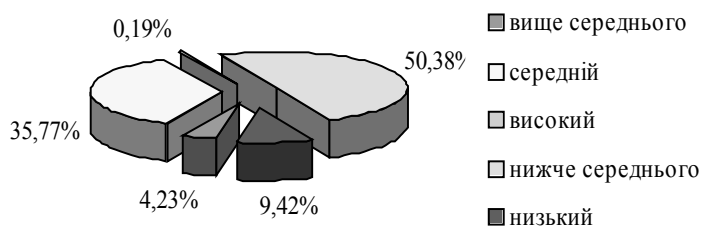

Рис.2.1. Розподіл респондентів з числа сільського населення Кіровоградської області за самооцінкою економічної складової рівня життя родини

Згідно результатів обстеження умов життя домогосподарств, проведеного Державним комітетом статистики України, у 2005 р. переважна більшість домогосподарств (чотири з п'яти) за оцінкою матеріального добробуту віднесла себе до бідних, п'ята

частина – до представників середнього класу і тільки 0,2% – до заможних.

Крім того, було з'ясовано, що більш високі оцінки рівня добробуту переважали серед сільських домогосподарств порівняно з міськими. Така ситуація в значній мірі обумовлена нижчими стандартами життя у сільській місцевості та суттєвим впливом особистих підсобних господарств на самозабезпечення селян.

В той же час, відчуття економічного добробуту чи економічних нестатків є суб'єктивним і часто порівнюється з добробутом оточуючих (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Порівняльна оцінка сільським населенням Кіровоградської області власного рівня життя з врахуванням економічних умов життя у 2004 році

Показники:		Всі д/г	в тому числі:				
			А	С	І	П	Ф
Всього д/г, од.:		520	222	52	46	107	93
В т.ч. : порів няно з одно- сельця ми є (у %) :	Дуже багатими	-	-	-	-	-	-
	Багатими	1.4	0.5	-	-	-	6.5
	Заможними	5.0	0.5	-	-	-	26.9
	Середньо забезпеченими	34.0	28.3	44.2	30.4	21.5	58.0
	Забезпеченими нижче середнього рівня	39.6	49.1	46.2	60.9	34.6	8.6
	Бідними	17.1	21.6	7.7	8.7	30.8	-
	Дуже бідними	2.9	-	1.9	-	13.1	-

Негативним є те, що більше половини опитуваних ідентифікують себе порівняно з односельцями як забезпечених нижче середнього рівня і це при тому, що визнають себе такими трохи більше третини респондентів. В той же час, найбільш невдоволеними економічними умовами життя є працівники аграрних підприємств та інших сфер економічної діяльності: віднесли себе до забезпечених нижче середнього рівня 70 % опитуваних з їх числа. Лише 6.4% респондентів відчують більшу задоволеність мате-

ріальним рівнем життя родини порівняно з односельцями та ідентифікують себе як багаті та заможні. В той же час, якщо 9.4 % обстежуваних визначили свій матеріальний рівень життя як низький, то, порівнюючи з односельцями, ідентифікують себе як бідних та дуже бідних – 20%.

Оцінюючи як один з варіантів поліпшення рівня життя зростання доходів, 22% респондентів вважали б достатнім для родини середньомісячний дохід у розмірі 800-1000 грн. (табл.2.13) або 305-380 грн. на одну особу, що є більш наближеним до рівня прожиткового мінімуму. Однак, більшість опитуваних вважає, що не в змозі самотужки забезпечити собі таке його зростання.

Таблиця 2.13

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за розміром бажаного доходу та оцінкою
можливості його самостійного забезпечення у 2004 р.

Тип д/г	Чи можуть самі забезпечити собі цей рівень	Всі д/г, од	Розподіл домогосподарств (%) за розміром					
			до 400 грн	401 - 600 грн	601 - 800 грн	801- 1000 грн	1001 - 2000 грн	Більше 2001 грн
А	Так	48	6.3	29.2	14.5	31.3	18.7	-
	Ні	174	8.6	16.7	20.7	33.3	17.3	3.4
С	Так	12	16.7	25.0	25.0	25.0	8.3	-
	Ні	40	5.0	35.0	17.5	15.0	17.5	10.0
І	Так	7	100.	-	-	-	-	-
	Ні	39	17.9	30.8	10.3	12.8	17.9	10.3
П	Так	3	33.3	-	-	33.3	-	33.3
	Ні	104	50.9	27.9	16.3	4.8	-	-
Ф	Так	73	-	-	4.1	23.3	23.3	49.3
	Ні	20	5.0	10.0	5.0	30.0	35.0	15.0
Ра зом	Так	143	9.1	11.9	9.1	25.2	18.9	25.8
	Ні	377	20.7	22.8	17.2	21.2	13.5	4.5

Розрахунки гіпотетичних децилів розподілу за наведеними даними показали, що співвідношення між мінімальними доходами найбільш забезпечених і макси-

мальними найменш забезпечених складало б 3.88 раз. У 2005р. кожне третє домогосподарство на селі для задоволення основних потреб визначило достатнім грошовий дохід однієї особи на місяць в розмірі до 700 грн.[150].

В цілому, аналіз тенденцій змін економічної складової рівня життя сільського населення показує, що за роки реформування на селі ускладнилася ситуація із зайнятістю сільського населення, зменшилися його доходи, погіршилася їх структура та харчування селян. Матеріальний рівень життя сільського населення є незадовільним, оскільки ресурси, якими селяни розпоряджаються, є нижче прожиткового мінімуму в 2 і більше раз.

Особливість низького рівня життя на селі полягає в тому, що це низький рівень життя і працюючих осіб: поряд з тим, що основною сферою зайнятості для жителів села залишається робота на сільгосппідприємствах, середня заробітна плата в агросекторі є нижчою, ніж в економіці в цілому, та майже в 2 рази за прожитковий мінімум для працездатних осіб. Тому, сільські мешканці часто потребують додаткових заробітків, основним джерелом яких виступає ОСГ. Аналіз структури доходів показав зниження ролі зарплати та підвищення соціальних трансфертів; структури витрат – їх концентрацію на задоволенні найнеобхідніших потреб, значне зменшення рівня споживання сільським населенням продуктів харчування, звуження потреб, появу багатьох статей економії і особливо в родинах, де є діти. Проблема низького рівня доходів сільських мешканців вимагає негайного розв'язання, бо матеріальні умови життя сільського населення є важливим елементом стабілізації і поліпшення рівня життя селян, оскільки від їх стану залежить доступність для сільських жителів базових соціальних благ – освіти, медичної допомоги, житла, а також комунікативних можливостей (транспортних послуг, зв'язку тощо) та відпочинку.

2.2. Динаміка соціальних параметрів рівня життя сільського населення

2.2.1. Охорона здоров'я та освіта на селі як складові рівня життя селян

Аграрні перетворення на селі супроводжуються занепадом соціальної інфраструктури, погіршенням соціальної складової рівня життя селян. За 1991-2005рр. на 6% зросла кількість сільських поселень, які не мали ніяких лікарняних закладів, причому у 88% (305 од.) з них не здійснювалося і виїзне медичне обслуговування, майже вдвічі зменшилася кількість лікарень; фельдшерсько-акушерських пунктів – на 9.1% (табл.2.14[81;133]), погіршується стан будівель, в яких вони функціонують. До того ж, за 2001-2005 рр. не було введено в експлуатацію жодного закладу охорони здоров'я [153-154].

Проведене соціологічне дослідження рівня життя селян показало, що десята частина респондентів не має можливості отримувати медичну допомогу за місцем проживання внаслідок відсутності лікарняної установи, ще дві третини – медичного спеціаліста потрібного профілю.

Це пояснюється значним скороченням чисельності медпрацівників в сільській місцевості (табл. 2.15[155;156]). Як наслідок, погіршення здоров'я селян. Так, в рамках програми «Диспансеризація сільського населення Кіровоградської області» у 2006 р. лікарі відвідали 982 сільських населених пункти області (97% їх загальної кількості), в яких оглянули 166 тис.осіб сільського населення та виявили 54.7тис.хворих (майже кожен третій мешканець села).

Не дивлячись на доволі значне скорочення медичного персоналу в сільських адміністративних районах (лікарів на 14.4%, середнього медичного персоналу – на 5.7%), забезпеченість сільських жителів області медичними працівниками залишається відносно стабільною та низькою (33 лікаря на 10000 осіб населення проти середнього по країні рівня 40.5 та нормативу - 62), що пояснюється більш високими темпами скорочення

Таблиця 2.14

Забезпеченість сільських населених пунктів Кіровоградської області закладами охорони здоров'я у 1991-2005 роках

Показники			1991	1996	2001	2005	2005/ 1991, %
Кількість сільських населених пунктів, всього			1007	1012	1024	978	97.1
В н и х :	лікарні		56	44	39	29	51.8
	амбулаторії		41	56	69	85	2.1 р.б.
	ФАП		583	574	551	523	89.7
У с т а н о в :	Лік аре нь	всього	56	44	39	29	51.8
		потребують капремонту	5	16	11	7	14 рб
		знаходяться в аварійному стані	-	2	-	-	-
	Амб ула торій	всього	41	56	69	85	2.1 р.б.
		потребують капремонту	3	17	23	22	7.3 р.б.
		знаходяться в аварійному стані	1	2	1	-	3 р.б.
	Ф А П	всього	584	587	561	531	90.9
		потребують капремонту	63	148	178	126	2 р.б.
		знаходяться в аварійному стані	1	8	7	6	6 р.б.
Кількість сіл, які не мають: ніяких лікарняних закладів: в т.ч. не мають виїзного обслуговування			328 145	351 115	373 290	348 305	1.1 р.б 2.1 р.б.

чисельності сільського населення порівняно із скороченням медичних працівників на селі. Це визначило і суб'єктивне відчуття погіршення рівня життя за можливістю отримувати послуги закладів охорони здоров'я (табл. Н.1).

Таким чином, в умовах згортання мережі закладів охорони здоров'я, скорочення чисельності медичних працівників, високої вартості послуг порівняно з доходами, проблематичним стає не тільки зміцнення здоров'я селян, збільшення середньої тривалості їх життя, забезпечення високої працездатності, а й навіть його підтримання та недопущення погіршення.

Таблиця 2.15

Забезпеченість населення сільських адміністративних районів
Кіровоградської області медичним персоналом у 1996-2005 рр.
(осіб, на кінець року)

Показники	1996	1999	2001	2003	2005	2005р./ 1996р., %
Кількість лікарів сільських адміністративних районів	1666	1530	1505	1446	1427	85,6
Кількість середнього медичного персоналу	1643	1703	1627	1573	1522	92,6
Забезпеченість лікарями, лікарів на 10000 населення	35	34	33	33	33	94,3
Забезпеченість середнім медичним персоналом на 10000 осіб	35	37	36	36	35	100,0
Загальна забезпеченість медичним персоналом на 1 тис. осіб	70	71	69	69	68	97,1

Важливою складовою соціального рівня життя є можливість отримання освіти, проте статистична інформація свідчить про зменшення кількості освітніх закладів в сільській місцевості Кіровоградської області (табл. 2.16 [153; 157-159]). Скорочення майже на 30% кількості дошкільних закладів на селі зумовило зменшення місць в них у 2,4 раза (з 23,2 у 1992 р. до 9,7 тис. од. у 2004 р.) при цьому чисельність дітей у закладах дошкільної освіти знизилася за цей же період на дві третини, а рівень їх охоплення ними – майже вдвічі до 26% (62% в місті).

Недостатнє фінансування дошкільних закладів освіти унеможливило їх нормальне функціонування: не дозволяє оплачувати в повному обсязі комунальні послуги, платити пристойну заробітну плату, робити ремонт і це при тому, що 1.01.2006р. третина закладів потребувала капітального ремонту, 2,3% - знаходилися в аварійному стані. У 588 сільських поселеннях з невеликою чисельністю дітей віком до 6-ти років (до 20 осіб та 20-50 осіб) відсутні дошкільні заклади, хоча згідно з нормами по благоустрою сільських

поселень /РСН 175-86/ дошкільні заклади мають бути там, де є 12 і більше дітей відповідного віку [160].

Таблиця 2.16

Наявність закладів освіти в сільській місцевості

Кіровоградщини у 1990-2005рр. (на кінець року)

Показники	1992	1995	2000	2003	2005	2005/ 1992,%
Кількість постійних дошкільних закладів	536	458	395	367	292	54.5
Число місць в них, тис	23.2	23.2	9.8	10.1	7.5	32.3
Число дітей у дошкільних закладах, тис	16.3	11.9	4.9	5.2	5.4	33.1
Кіл-ть дітей на 100 місць	70	51	50	51	72	102.8
Охоплення дітей дошкільними закладами,%	51	36	19	26	28	54.9
Кількість шкіл у сільській місцевості	478	480	465	456	452	94.6
Кількість учнів, тис	56.0	57.5	60.8	59.3	52.5	93.7

Поступово знижується доступність загальної освіти для сільських жителів. Зменшується кількість сільських шкіл, особливо в малих селах: на 1.11.2005 р. число сільських поселень, де відсутні школи, але є діти шкільного віку, зросло на 22.4% до 540 од. і до 31 од. збільшилася кількість тих, де є 50 і більше дітей шкільного віку. В той же час, у 2000-2005 рр. в області не введено в дію жодного дошкільного закладу, а обсяги введення 1999р. були майже в 20 разів меншими за рівень 1991 р.; в 2001р. було введено в експлуатацію середній навчальний заклад на 150 учнівських місць, що в 7.3 рази менше ніж у 1995р. [154;157]. В таких умовах, забезпеченість сільських населених пунктів закладами освіти є дуже низькою: 29.8 та 46.2% (2005 р.) відповідно дошкільними та шкільними закладами освіти проти 47.7 та 51.6% (1996р.).

Негативні процеси відбуваються у житловому питанні на селі. Здійснюється в процесі приватизації зміна форм власності житлового фонду: порівняно з 1991 р. зменшилася частка державної, колективної та комунальної

власності в 3 рази, приватної – зросла в 1.1. раза. Підвищення забезпеченості селян житловою площею на 12% (до 28.5 м. кв. загальної площі) у 2005 р. по відношенню до 1991 р. в умовах скорочення обсягів введення в експлуатацію житла приватної та колективної форм власності відповідно в 1.5 та 76 раз [154;157] обумовлене врахуванням при її розрахунку площі покинутих нежилых будинків. Не поліпшує ситуації із розвитком житлового будівництва на селі і програма “Власний дім”, оскільки із належних до надання за укладеними договорами кредитів на суму 1156 тис. грн. (в середньому по 19.9 тис. грн. на договір) було надано тільки 262 тис. грн. (23% від потреби).

Рівень облаштування сільського житлового фонду комунальними зручностями значно відстає від міста: на початок 2006р. в селах було обладнано газом 86.3% загальної житлової площі, центральним опаленням – 21.1% (в 3 рази більше порівняно з 1999 р.), водопостачанням – 9.6% (у 6 раз), каналізацією – 6.4% (в 9 раз), ваннами – 5.2 та гарячою водою – 2.5% [161], а в місті, відповідно, 95.7, 68.3, 67.2, 66.6, 63.5 та 6.2%. Це основна причина невдоволення селян житловими умовами (рис.2.2) та одини з факторів непривабливості життя і відтоку населення з села.

Рис. 2.2. Розподіл домогосподарств сільського населення Кіровоградської області за причинами незадоволення житловими умовами у 2004 р.

2.2.2. Торгівельне, культурно-побутове та транспортне обслуговування сільських жителів

Важливу роль у забезпеченні сільського населення товарами і послугами відіграють торгівля та сфера послуг, проте останніми роками скорочується кількість підприємств торгівлі (якщо у 1991р. їх було 2.2 тис. од., то у 2005 р. в 1.2 рази менше – 1.9 тис.), зменшується число сільських поселень, де є заклади торгівлі (якщо станом на 1.01.1991р. 843 населених пункти мали торговельні заклади, то на початок 2006 р. на чверть менше – 631 од.), скорочується кількість населених пунктів, охоплених виїзним торговельним обслуговуванням (табл.2.17).

Таблиця 2.17

Забезпеченість сільських населених пунктів Кіровоградської області закладами торгівлі у 1991-2005 роках (на початок року)

Показники:	1991	1996	2001	2005	2005/ 1991, %
Кількість сіл, де є торговельні заклади:	843	806	656	631	74.8
в них закладів	1762	1480	1448	1252	71.1
Кількість сіл, що не мають торговельних закладів – всього:	164	206	368	347	2.1 р.б.
з них з числом жителів:	84	141	193	178	2.1 р.б.
- 49 і менше осіб					
50 – 99 осіб	52	43	88	30	57.7
100 – 199 осіб	23	16	57	59	1.3 р.б.
200 – 299 осіб	4	2	15	17	4.3 р.б.
300 – 499 осіб	1	3	11	3	3 р.б.
500 – і більше осіб	-	1	4	-	-
Кількість населених пунктів, що не мають закладів торгівлі, але забезпечені їх виїзним обслуговуванням	107	16	45	54	50.5
Кількість населених пунктів, що не мають ні закладів торгівлі, ні виїзного обслуговування:					
в т. ч. населені пункти з числом жителів 500-999 осіб	57	190	323	293	5.1р.б.
	-	2	4		-

Найбільш незабезпеченими послугами торгівлі є малі села з незначною чисельністю жителів: з 347 сільських поселень (станом на 1.11.2005 р.), в яких не було стаціонарних торгівельних закладів, 77.2% (268 од.) склали поселення з числом жителів до 100 осіб. Внаслідок цього скорочується обсяг роздрібного товарообігу в сільській місцевості: у 2005 р. він складав 446 грн. на одного жителя або 29.5% рівня 1991р. Співвідношення товарообігу в розрахунку на одного сільського жителя і міського мешканця залишається не на користь першого та в 2001 р. становило 0.211, у 2002 р. – 0.438, у 2003 р. – 0.472, у 2004 р. – 0.369 [157,с.236-237;162]. Згортання торгівельної мережі змушує сільських жителів виїжджати за межі населеного пункту аби придбати необхідні товари, а незадовільне функціонування торгівлі на селі підриває принципи соціальної справедливості, матеріальної захищеності селян, порушує процес розподілу.

В критичному стані знаходиться і побутове обслуговування (табл.2.18) [80;81;133; 134]: кількість підприємств служби побуту на селі за 1991-2005 рр. скоротилася в 7.3 рази (в тому числі: лазень – в 3.7, будинків побуту – в 2.5, комплексних приймальних пунктів – в 2.4 рази); зросла кількість сіл, в яких відсутні стаціонарні заклади побутового обслуговування та не здійснюється виїзне обслуговування.

Погіршення побутового обслуговування, як і торгівельного забезпечення, торкнулося насамперед малих і віддалених сіл, що ще більше загострює проблему дефіцитності ринку побутових послуг в сільській місцевості. Система виїзних приймальних пунктів, яка була звичною для населення в дореформений період, практично не функціонує і альтернативи їй поки що не знайдено.

Найбільш розповсюджений спосіб вирішення проблеми відсутності закладів побутового обслуговування – намагання зробити все самостійно (60% респондентів) або приватні послуги жителів сіл один одному (34 %

опитуваних). З цього випливає, що надання комунально-побутових послуг в сільській місцевості є перспективним сектором розвитку підприємництва на селі.

Таблиця 2.18

Забезпеченість сільських населених пунктів Кіровоградської області закладами побутового обслуговування населення у 1991-2005 рр.

Показники:	1991	1996	2005	2005/ 1991, %
Кількість сіл, що не мають підприємств служби побуту:				
- будинків побуту	595	985	973	1.6 р.б.
- приймальних пунктів	312	940	977	3.1 р.б.
- лазень	767	865	964	1.3 р.б.
- інших підприємств служби побуту	276	977	964	3.5 р.б.
Кількість сіл, що не мали стаціонарних підприємств служби побуту та виїзного обслуговування:	419	417	969	2.3 р.б.
вт.ч. з чисельністю населення 500 і більше осіб	13	22	280	21.5 р.б.
Кількість сіл, що мають підприємства служби побуту:				
- будинок побуту	33	27	5	15.2
- приймальний пункт	378	72	1	0.3
- лазню	240	147	14	5.8
- інше підприємство служби побуту	18	35	14	77.8
Загальна кількість підприємств служби побуту, од:	687	308	38	5.5
Будинки побуту	36	27	5	13.9
Приймальні пункти	341	74	1	0.3
Лазні	219	149	14	6.4
Інші підприємства служби побуту	91	58	18	19.8

Одним з соціальних благ є доступ до мережі закладів відпочинку і дозвілля, а саме: клубних закладів, будинків культури, бібліотек, спортивних майданчиків - тих об'єктів соціальної інфраструктури, які дають змогу задовольнити інтелектуально –творчі та інтелектуально – споживчі потреби. Наведені у табл.2.19 дані свідчать про скорочення

мережі закладів культури на селі, яке особливо торкнулося демонстраторів фільмів, кількість яких зменшилася в 78 раз з 618 од. у 1992 р. до 8 од. у 2005 р. [157,163].

Таблиця 2.19
Мережа закладів культури в сільській місцевості
Кіровоградської області у 1990-2005 рр.

Показники	1992	1995	2000	2003	2005	2005/ 1992, %
Кількість закладів культури клубного типу в них місць, тис.	713 189.4	661 180.3	586 170.7	572 166.9	509 167.1	71.4 88.2
Кількість бібліотек в них книжкові фонди, млн. прим.	600 5.9	578 5.6	499 5.1	492 4.9	467 4.8	77.8 81.3
Кількість демонстраторів фільмів	618	611	71	20	8	1.3
Кількість відвідувань кіносеансів за рік, тис.	1460	471.2	6.8	8.0	10.4	0.7
Кількість відвідувань в середньому на 100 осіб населення, раз	3.0	1.0	0.02	0.02	0.03	1.0

Згортання їх мережі як фінансово неприбуткової справи для скорочення видатків районних бюджетів практично повністю знищило цей вид культурного відпочинку селян, тим більше, що всі 8 кіноустановок, які залишилися на сьогоднішній день, зосереджені тільки у кожному третьому районі області.

У критичному стані знаходяться сільські бібліотеки, кількість та книжкові фонди яких поступово скорочуються (майже на 22.2% порівняно з 1992р.), а низький рівень фінансування не дозволяє оновлювати і поповнювати бібліотечні фонди, а, отже, задовольняти запити відвідувачів у виданнях різної тематики.

Скорочується мережа будинків культури та сільських клубів, які для багатьох сіл є осередками культурного життя, місцем проведення вільного часу, відзначення

урочистих подій тощо. Ситуація погіршується відсутністю обсягів введення цих закладів в експлуатацію, починаючи з 1998 р., а в 1995 р. обсяги введення становили близько половини рівня 1990 р.[154;157].

За даними обстеження соціально-економічного стану сільських населених пунктів області станом на 1.11.2005 р. 94.5, 53.6 та 45.4% сільських населених пунктів не мали відповідно кіноустановок, бібліотек, будинків культури проти 52.6, 46.1 та 35.3% станом на 1.01.1996 р. [81;134]; 43.6% будівель закладів культури клубного типу та третина будівель бібліотек потребували капітального ремонту.

Скорочення мережі закладів культури в сільській місцевості, низький рівень їх матеріально-технічного забезпечення, а також низький рівень доходів більшості селян виступають основними причинами невикористання сільським населенням вільного часу для відпочинку. Як показало наше обстеження, у вільний час 82.5% опитуваних працюють на власних присадибних ділянках, 53.8% - займаються пошуком можливостей зробити більш заможним життя власної родини, 20% - шукають додаткові засоби існування. Тобто, у дозвіллі сільських жителів в теперішній час переважають невластиві їм раніше пошуки можливостей забезпечити собі пристойне життя. Невисокий рівень матеріальної забезпеченості сільських жителів знижує рівень їх активності у сфері фізкультури і спорту та інших різновидах активного відпочинку. Так, лише 8% опитуваних відповіли, що у вільний час займаються спортом, ще 6% - художньою самодіяльністю та 15% інколи відвідують клубні заклади. В той же час, 55% респондентів хотіли б у вільний час більше читати, 53% - спілкуватися з родичами і знайомими, 33% відвідувати клубні заклади, 32% - займатися спортом, 25% - приймати участь у художній самодіяльності. П'ята частина фермерів хотіли б у вільний час вивчати передовий досвід, відвідувати семінари з проблем фермерства і становлення фермерського господарства та вивчати спеціальну літературу.

Що стосується сфери транспортного обслуговування, то і вона зазнала негативних змін. На це вказали 53% респондентів (дод.Н), адже за період з 1991 р. по 2006 р. на чверть до 293 од. збільшилася кількість сільських поселень, в яких відсутня зупинка громадського транспорту. Третина респондентів вказала, що не може користуватися транспортними послугами через: високу їх вартість - 44.3%, відсутність зупинки громадського транспорту поблизу населеного пункту – 31.1%, зростання інтервалу руху - 11.9%.

Суттєвою проблемою є телефонний зв'язок та забезпеченість ним підприємств соціально-культурної сфери, яка становить від 4% (для побутових підприємств) до 80-95% (для закладів освіти і охорони здоров'я відповідно). Задоволенню комунікативних потреб сільського населення не сприяє і скорочення в сільських населених пунктах відділень зв'язку: на початок 2006 р. в сільській місцевості області налічувалося 435 діючих за призначенням відділень зв'язку або 95.8% від рівня 1996 р.

2.2.3. Самооцінка сільськими жителями соціальної складової рівня життя

Наведені вище дані свідчать про негативну динаміку соціальних параметрів рівня життя сільського населення: зростає кількість населених пунктів, які не мають закладів охорони здоров'я, освіти, побутового обслуговування, а отже сільські жителі мають все менше доступу до цих базових соціальних послуг; проблемою є застарілість їх матеріально-технічної бази; основна частина сільського житлового фонду не має елементарних комунальних зручностей. Відсутність в багатьох селах транспортного сполучення, його нерегулярність, а для окремих категорій сільського населення і його висока вартість утруднюють та унеможливають виїзд за межі населеного пункту, що, за відповідями респондентів, не ускладнює їм життя.

В умовах погіршення забезпеченості селян послугами закладів соціальної сфери та низького рівня комунікативних можливостей це свідчить про пристосування сільських жителів до проживання в умовах соціального дискомфорту, продовженням чого є зниження рівня життєвих домагань, поступова примітивізація стилю життя, витрачання вільного часу на пошуки засобів виживання.

Оцінюючи рівень життя за соціальною складовою, 52.3% респондентів визначили його як нижче середнього, 31% – як середній; 17% - як низький. Оцінки рівня життя родини за його економічною та соціальною складовими в різних типах домогосподарств дещо різняться між собою (табл.2.20): при середньому балі оцінки економічної складової рівня життя у 2.35 бали, найвища спостерігається серед фермерів – 3.12, найнижча серед пенсіонерів – 1.9 бала.

Таблиця 2.20

Бальна оцінка рівня життя сільського населення
Кіровоградської області у 2004 р.

Тип д/г	Кількість респондентів, які дали оцінки:					Середній бал
	5-ви сокий	4 – вище середнього	3 – се редній	2 – ни жче се реднього	1 – ни зкий	
Економічна складова рівня життя						
А	1	-	62	149	10	2.25
С	-	-	26	24	2	2.46
І	-	-	14	29	3	2.24
П	-	-	24	49	34	1.9
Ф	-	22	60	11	-	3.12
Разом	1	22	186	262	49	2.35
Соціальна складова рівня життя						
А	-	3	56	127	36	2.12
С	-	-	13	34	5	2.15
І	-	2	8	33	3	2.20
П	-	2	40	40	25	2.18
Ф	1	4	44	38	6	2.53
Разом	1	11	161	272	75	2.21

Оцінка соціальних параметрів рівня життя сільського населення є більш високою у респондентів із заможніших

родин, що підтверджує визначальну роль саме економічної складової у доступності соціальних та інших благ; низький середній бал оцінки соціальних аспектів життєвого рівня сільськими мешканцями означає відсутність умов для повноцінного розвитку людського потенціалу на селі.

Оцінюючи зміни матеріального рівня життя, тільки 36% опитуваних визнали його покращання. В той же час, 41% респондентів зазначили, що він не поліпшився, тобто або залишився таким же, або погіршився (дод.Н), причому якщо 75% домогосподарств фермерів зауважили його поліпшення, то серед працівників агросектору та соціальної сфери тільки 25% 33% (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Оцінка респондентами з числа сільського населення Кіровоградської області зміни економічної та соціальної складових рівня життя за роки реформування аграрного сектора економіки у 2004 році

Складові рівня життя	Оцінка:	Всі д/г	А	С	І	П	Ф
Економічна складова рівня життя	Ні, не поліпшилася	213	101	32	26	47	7
	Трохи	189	76	17	19	26	51
	Значно	23	1	-	-	-	22
	Важко відповісти	95	44	3	1	34	13
Соціальна складова рівня життя	Ні, не поліпшилася	313	143	39	40	61	30
	Трохи	84	32	9	4	9	30
	Значно	22	2	1	-	-	19
	Важко відповісти	101	45	3	2	37	14
Рівень життя в цілому	Покращився	108	20	8	9	10	61
	Не змінився	131	55	16	12	27	21
	Погіршився	197	99	22	22	50	4
	Важко відповісти	84	48	6	3	20	7

Стан соціальної складової рівня життя для 60% респондентів за час трансформацій не поліпшився, що

свідчить про більш повільні зміни на краще у соціальних аспектах життя селян, ніж в економічних. Між тим, від стану соціальних параметрів залежить привабливість життя на селі та його сталий розвиток, закріплення кадрів в сільській місцевості й відтворення трудового потенціалу села.

В цілому, аналіз динаміки соціальних параметрів рівня життя сільського населення Кіровоградської області показав, що:

- погіршується доступ сільського населення до послуг закладів охорони здоров'я, освіти, культури, побутового обслуговування. Це відбувається як внаслідок низьких доходів сільських жителів, так і через деградацію соціальної сфери на селі: скорочення числа закладів освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, погіршення технічного стану їх будівель, зростання кількості населених пунктів, в яких цих закладів немає і не здійснюється виїзне обслуговування;

- проблемою сільського житлового фонду є низький рівень його облаштування комунальними зручностями та скорочення обсягів житлового будівництва на селі як внаслідок зростання цін на будівельні матеріали, інженерно-будівельні роботи, так і внаслідок зниження доходів сільського населення та підвищення непривабливості сільської місцевості для життя;

- погіршення транспортного обслуговування сільського населення і його комунікативного забезпечення в цілому за оцінками респондентів не ускладнює їм життя, що свідчить про поширення серед сільських мешканців невисоких стандартів життя, позбавленого найелементарніших благ і послуг, спрямованих не на всебічний розвиток особистості, розширене відтворення людського потенціалу села, а на фізичне виживання. Вже зараз у дозвіллі сільського населення переважають витрати часу, спрямовані на пошуки можливостей забезпечити собі пристойне життя.

Проведений аналіз стану рівня життя сільського населення Кіровоградської області в цілому засвідчив його низький рівень. Серед показників-індикаторів рівня життя сільського населення, представлених у співставленні з показниками-компараторами, за 2004 р. особливе занепокоєння викликає вкрай високий показник суб'єктивної бідності на селі (табл.П.1). За даними нашого опитування він становить 59.8 % для економічної складової рівня життя, 66.7% - для соціальної. Важливе значення має врахування суб'єктивних оцінок життєвого рівня і його зміни за час соціально-економічної трансформації самими сільськими жителями. Так, лише 20% респондентів відмітили поліпшення рівня життя впродовж останніх років, особливо серед фермерів - 65.6%, а найменше – серед працівників агропідприємств -9%; 25% опитуваних не відчули ніяких змін; на погіршення життєвого рівня вказали 38% опитуваних і найбільше таких відповідей дали працівники інших галузей економіки (47.8% їх загальної кількості), а найменше - фермери (4.3%).

Однак, розгляд впливу перетворень на селі на рівень життя за 10-ма позиціями (від харчування до комунікативних можливостей) визначив більшу стриманість респондентів в їх позитивних оцінках: так, оцінюючи зміни у рівні життя, тільки 14.4% з них відмітили його покращення, не помітили змін 23% і майже 62% опитуваних вказали на його погіршення. Тобто, детальніший розгляд рівня життя і його динаміки за час перетворень соціально-економічного характеру на селі визначив і більш песимістичну оцінку його стану. Проте і тут спостерігається значна диференціація між респондентами різного соціально-економічного статусу (дод. Н): якщо 46% фермерів відмітили покращення рівня життя і тільки 20% вказали на його погіршення, то від 3 до 11% респондентів інших типів домогосподарств помітили перше і 59.6-80.4% звернули увагу на друге. Зокрема, 71% фермерів відмітили поліпшення можливостей працювати

та отримувати доходи від праці, а 67% працівників агропідприємств, навпаки, погіршення цього елемента рівня життя. Очевидним для 39% фермерів та 73% працівників сільськогосподарських підприємств є погіршення можливостей отримувати послуги медичних закладів; вважають, що можливості для виховання і освіти дітей, отримувати послуги відповідних закладів стали гірше майже чверть опитуваних фермерів, більше половини працівників агропідприємств та 75% опитуваних з числа працівників соціальної сфери; за оцінками 57% працівників агропідприємств, 60% пенсіонерів та 63% працівників інших галузей економіки погіршилося транспортне та культурне (49.1, 62.6 та 43.5% відповідно) обслуговування.

Такі об'єктивні і суб'єктивні характеристики параметрів рівня життя сільського населення вимагають розробки конкретних заходів, спрямованих на поліпшення стану економічної і соціальної складових рівня життя сільського населення області. Однак, оскільки ці заходи мають бути диференційованими в залежності від ситуації на місцях та підкріплюватися певними економічними, інформаційними та іншими ресурсами, то виникає потреба комплексної (інтегральної) оцінки рівня життя сільського населення в розрізі адміністративних районів та вивчення соціально-економічних передумов для його підвищення.

2.3. Оцінювання рівня життя сільського населення та передумов для його поліпшення

2.3.1. Інтегральна оцінка рівня життя сільського населення регіону

Рівень життя сільського населення, як вже зазначалося, є явищем, яке може бути адекватно відображено лише комплексом соціально-економічних показників (ознак-симптомів). Визначення заходів, спрямованих на стабілізацію та поліпшення рівня життя сільського населення в межах окремого адміністративно-

теориторіального утворення, має базуватися на фактичній оцінці його стану в розрізі районів області. Результати ж багатовимірного аналізу життєвого рівня сільського населення області будуть точними і обґрунтованими за умови врахування найбільш суттєвих ознак-симптомів, які відображають, в першу чергу, матеріальні й соціальні аспекти рівня життя сільського населення в межах цілей і завдань розвитку людського потенціалу.

В результаті детального розгляду комплексу показників для характеристики рівня життя сільського населення та статистичної звітності досліджуваних об'єктів – адміністративних районів області для цілей багатовимірного аналізу рівня життя сільського населення були відібрані наступні ознаки-симптоми (X_i):

X_1 - рівень зайнятості сільського населення, відсоток зайнятих в усіх сферах діяльності у загальній чисельності сільського населення працездатного віку;

X_2 – рівень зареєстрованого безробіття в сільській місцевості в середньому за рік, % працездатного населення;

X_3 - середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства, грн.;

X_4 – співвідношення середньої заробітної плати і прожиткового мінімуму для працездатного населення, %;

X_5 – орендна плата за 1 га землі, грн.;

X_6 - охоплення сільських дітей дошкільними закладами освіти, відсоток дітей, що відвідують дошкільні заклади у загальній чисельності дітей дошкільного віку;

X_7 – роздрібний товарообіг на одну особу населення сільської місцевості, грн.;

X_8 – забезпеченість сільського населення книжковими фондами, кількість примірників на 100 осіб населення;

X_9 – основні телефонні апарати сільської мережі загального користування, кількість апаратів на 100 квартир;

X_{10} –обладнання житлового фонду сільської місцевості водопроводом, відсоток загальної житлової площі;

Для завдання вірного еталону рівня життя сільського населення області необхідно визначити, зростання яких саме показників позитивно впливатиме на рівень життя селян і його динаміку, а яких, навпаки, матиме негативні наслідки для цього процесу. В даному дослідженні показник X_2 (рівень безробіття) характеризує негативні процеси у рівні життя сільського населення і є фактором-дестимулятором. Решта ознак-симптомів є факторами-стимуляторами. Вихідні дані для 21-го району Кіровоградської області в розрізі вказаних ознак-симптомів наведені у табл. 2.22. (табл.Р1-Р.4)

Відсутність у нашому дослідженні інформації про важливість окремих соціально-економічних показників, що характеризують рівень життя сільського населення в адміністративних районах, обумовила їх врахування при розрахунках як рівнозначних ознак-симптомів латентного показника ($f_1 = f_2 = \dots = f_k = 1$).

Для подолання різнорозмірності вихідних даних і абстрагування від масштабів виміру ознак-симптомів згідно формули:

$$Z_{ik} = (X_{ik} - X_k) / \sigma_k, \quad (2.1)$$

де X_{ik} , X_k - відповідно значення k -показника для i -об'єкта та середнє для нього значення по сукупності адміністративних районів;

σ_k - середнє квадратичне відхилення для k -показника.

За допомогою модуля "Кластерний аналіз" системи STATISTICA ми провели стандартизацію даних, результати якої дозволили нам визначити еталон, тобто найбільш розвинутий реальний чи уявний об'єкт (район області) з врахуванням розподілу ознак-симптомів на стимулятори та дестимулятори. При цьому, для показника X_2 еталонним є його мінімальне значення по сукупності об'єктів, для решти – максимальні. Виходячи з цього, еталонна точка (ідеальний з точки зору соціально-економічних параметрів рівня життя адміністративний район) у 2005 р. мала наступні координати Z_0 (1,736;

-1,849; 2,192; 2,188; 1,286; 1,823; 2,186; 1,698; 2,045; 1,466).

Таблиця 2.22

Вихідні дані для оцінки рівня життя сільського населення адміністративних районів Кіровоградської області у 2005 році

Район	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Бобринецький	33,1	5,1	504,1	111,3	163	8,3	15	627	1395	10
Вільшанський	45,4	7,7	391	86,3	160	4,3	45	617	1475	19
Гайворонський	33,4	2,7	415,9	91,8	161	3,9	27	618	1034	14
Голованівський	40,9	9	404,1	89,2	162	5,8	45	698	1154	16
Добровеличківський	29,8	7,9	401,5	88,6	173	15,3	30	580	1137	14,9
Долинський	38,4	5,1	454,6	100,4	155	9,6	28	590	870	15
Знам'янський	47,8	6,7	466,9	103,1	172	22,6	27	516	946	18
Кіровоградський	51,9	1,7	462	101,9	153	26,2	32	715	1025	13
Компаніївський	41,3	1,4	379,6	83,8	167	11,6	6	541	1334	6
Маловисківський	45,9	9	404,9	89,4	151	2,5	25	574	1130	15,1
Новгородківський	45,5	4,5	366,9	80,9	167	11,5	14	665	1459	13,1
Новоархангельський	49,7	6,8	324,7	71,7	147	14,3	34	612	1259	15,2
Новомиргородський	35	11,5	365,5	80,7	168	9,2	24	605	1408	17,9
Новоукраїнський	45,3	6,3	428,5	94,6	171	4,4	31	543	423	14,9
Олександрівський	33,7	9,3	379,6	83,8	152	12,6	23	618,01	1213	14,8
Олександрійський	46,1	5,1	501,7	110,8	162	13,4	28	689	1238	13,9
Онуфріївський	33	5,5	545,6	120,4	150	9,9	25	632	1085	14,8
Петрівський	45	3,1	457	100,9	156	22,4	42	687	947	11
Світловодський	33,7	7	478,2	105,6	126	18,8	17	605	1227	20
Уляновський	35,2	7,4	402,8	88,9	181	2,1	40	745	1033	11,0
Устинівський	41,6	7,6	375	82,8	149	8,2	29	562	1475	14

Для подальших розрахунків ми обрали метрику Евклідової відстані і в тій же системі STATISTICA здійснили

розрахунок відстаней d_i між всіма об'єктами (районами області) та еталоном. Розрахунок міри або ступеня схожості кожного району з еталоном ми здійснили згідно формули (1.3.) в редакторі Excel.

Отримані результати міри схожості μ_i кожного району з еталоном та ранги, надані адміністративним районам області на основі значень μ_i , наведені у таблиці 2.23.

Таблиця 2.23

Результати оцінювання рівня життя сільського населення
Кіровоградської області у 2001-2005 рр.

Райони області	2001		2003		2004		2005	
	Схо- жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	Схо- жість	Ранг
Бобринецький	0,1358	9	0,1269	11	0,1452	6	0,134	9
Вільшанський	0,1399	6	0,1549	5	0,1486	4	0,136	8
Гайворонський	0,1183	17	0,1255	12	0,1406	11	0,128	11
Голованівський	0,1469	3	0,1554	4	0,1418	8	0,137	6
Добровеличківський	0,1392	7	0,1403	6	0,1411	9	0,126	12
Долинський	0,1181	18	0,1295	9	0,1425	7	0,137	7
Знам'янський	0,1231	13	0,1244	13	0,1409	10	0,151	4
Кіровоградський	0,2002	1	0,1675	1	0,1610	3	0,186	2
Компаніївський	0,1187	16	0,1196	17	0,1183	17	0,106	21
Маловисківський	0,1155	20	0,1085	21	0,1165	19	0,117	17
Новгородківський	0,1243	12	0,1229	16	0,1325	12	0,130	10
Новоархангельський	0,1359	8	0,1236	14	0,1123	21	0,118	16
Новомиргородський	0,1408	5	0,1297	8	0,1240	14	0,114	20
Новоукраїнський	0,1167	19	0,1185	18	0,1254	13	0,116	19
Олександрівський	0,1207	15	0,1310	7	0,1127	20	0,117	18
Олександрійський	0,1441	4	0,1618	2	0,1692	2	0,193	1
Онуфрієвський	0,1222	14	0,1102	20	0,1456	5	0,144	5
Петрівський	0,1294	10	0,1580	3	0,1805	1	0,171	3
Світловодський	0,1104	21	0,1179	19	0,1183	18	0,121	14
Ульяновський	0,1536	2	0,1230	15	0,1216	16	0,126	13
Устинівський	0,1286	11	0,1279	10	0,1236	15	0,118	15

Ці знайдені в результаті багатовимірної аналізу значення μ_i розглядаються в якості оцінок досліджуваного

латентного показника “рівень життя” сільського населення. Аналіз даних табл.2.23 свідчить, що найближче за соціально-економічними характеристиками рівня життя сільського населення до еталону у 2005 році знаходився Олександрійський район, який мав найвищу з ним схожість ($\mu_{\max} = \mu_{15} = 0.19342$). Друге і третє місця за станом рівня життя сільського населення займали відповідно Петрівський та Кіровоградський райони ($\mu_{18} = 0.17153$ і $\mu_8 = 0.18692$). Це адміністративні райони-лідери. До аутсайдерів відносяться райони, які мають найменшу схожість з еталоном і є найбільш віддаленими від нього за значеннями основних параметрів рівня життя сільського населення. У 2005 році це були Новомиргородський район ($\mu_{12} = 0.11416$), Олександрівський ($\mu_{18} = 0.11710$), Маловиськівський ($\mu_{10} = 0.11779$), Новоукраїнський ($\mu_{14} = 0.11696$) та Компаніївський ($\mu_9 = 0.10661$) райони. Решта районів займають проміжне положення у досліджуваній сукупності, і виступають як райони-середняки.

Однак і така багатомірна класифікація районів є до певної міри умовною, оскільки важко вказати ту межу, що відділяє Олександрівський район-аутсайдер від Маловиськівського району-середняка адже різниця за величиною схожості з еталоном складає лише 0,00069 (0,11779-0,11710), а також Петрівський район групи лідерів від Знам'янського району-середняка – 0,02024 (0,17153-0,15129).

Значний інтерес представляє співставлення результатів оцінювання рівня життя сільського населення за всі 5 років. Дані табл. 2.23 свідчать, що у зазначених групах адміністративних районів є постійні лідери (група 1 – Кіровоградський район), постійні аутсайтери (група 2 – Новоукраїнський та Компаніївський райони) та середняки (група 3 – Бобринецький, Вільшанський, Новгородківський райони). Звичайно, в значному ступені інтегральна оцінка рівня життя сільського населення району залежить від його типу, загального економічного стану, рівня розвитку,

близькості до центрів економічного і політичного життя. Наприклад, Кіровоградський район в силу своєї близькості до обласного центру має й ліпші значення ознак-симптомів, які характеризують рівень життя селян в цілому. Натомість, Новоукраїнський район є індустріально-агарним, в якому значна увага приділялася розвитку промисловості. Після згортання діяльності більшості промислових підприємств (переважно переробної промисловості) погіршилося фінансування та матеріальне забезпечення розвитку сільської місцевості, скоротилася зайнятість сільського населення, зросло безробіття, що, відповідно, визначає низьку інтегральну оцінку рівня життя сільських мешканців району. Компаніївський район, з іншого боку, є районом аграрного типу і тому всі негаразди у сільському господарстві останніх років негативним чином відбиваються на рівні життя сільських мешканців. З іншого боку, якщо певна стабільність у першій та третій групах може розглядатися як позитивний ефект діяльності органів влади, то у другій – скоріше як перманентне неефективне управління рівнем життя селян, соціально-економічним розвитком сільських територій району. До того ж, співставлення результатів дозволяє виявити райони, які наближаються від аутсайдерів до середняків (група 4: Долинський, Гайворонський райони) та від середняків до аутсайдерів (група 5: Олександрівський, Новомиргородський райони). В цих районах оцінка рівня життя постійно змінюється як в бік погіршення, так і покращення, що опосередковано характеризує відношення влади і управління до вирішення питань стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення на відповідних сільських територіях та ефективність їх діяльності в цьому зв'язку.

Результати таксономічного аналізу за алгоритмом визначення міри схожості об'єктів з еталоном для економічної складової рівня життя сільського населення розраховувалися для показників, що відображають матеріальні аспекти (абсолютні і відносні) такого багатог-

ранного в інформаційному плані явища як рівень життя сільського населення. Таблиця 2.24 містить значення міри схожості всіх районів області з обраним еталоном, а аналіз наведених в ній даних дозволяє зробити наступні висновки.

Таблиця 2.24

Міра схожості економічної складової рівня життя сільського населення

Район	Економічна складова			Ранг			
	2001	2003	2005	2001	2003	2005	Зміна
Бобринецький	0,137065	0,135796	0,21276	4	7	5	-1
Вільшанський	0,162295	0,13939	0,16502	15	4	13	+2
Гайворонський	0,16315	0,145707	0,17544	12	8	10	+2
Голованівський	0,174164	0,156861	0,16155	7	5	14	-7
Добровеличківський	0,174728	0,164264	0,15083	6	11	16	-10
Долинський	0,178258	0,164362	0,19863	16	9	7	+8
Знам'янський	0,185982	0,164635	0,24876	10	14	2	+8
Кіровоградський	0,190766	0,178051	0,23923	2	10	3	-1
Компаніївський	0,191813	0,18406	0,17575	5	3	9	-4
Маловисківський	0,194093	0,189099	0,15748	14	18	15	-1
Новгородківський	0,194993	0,194923	0,16779	20	17	11	+9
Новоархангельський	0,195607	0,196892	0,13055	19	19	21	-2
Новомиргородський	0,197524	0,202758	0,13089	9	13	20	-11
Новоукраїнський	0,206835	0,205611	0,20964	3	2	6	-3
Олександрівський	0,214638	0,210679	0,13572	18	12	19	-1
Олександрійський	0,214663	0,213852	0,28011	11	6	1	+10
Онуфріївський	0,22142	0,217891	0,19231	8	20	8	0
Петрівський	0,229715	0,240802	0,23095	17	1	4	+13
Світловодський	0,234968	0,240941	0,14164	21	21	18	+3
Ульяновський	0,289876	0,244648	0,16611	2	16	12	-10
Устинівський	0,31998	0,273979	0,14577	13	15	17	-4

Динаміка інтегральної оцінки економічного аспекту рівня життя сільського населення регіону показує, що доволі стійкою, на жаль, є тенденція до збереження низької схожості фактичного рівня життя з еталоном в окремих районах області: Світловодському (від 0.14164 до 0.240941 та 20-21 рангове місце серед 21 району регіону),

Новоархангельському (від 0.13055 до 0.196892 та 19 і 21 рангові місця), Олександрівському (0.13572-0.214638 та 18 і 19 рангові місця). Для цих районів характерним є низький рівень заробітної плати в сільському господарстві, низька зайнятість населення та вищий за середній рівень безробіття серед сільського населення. Це свідчить про те, що практично жодних позитивних змін економічний розвиток області, про який ведуть мову на всіх рівнях влади і управління, не приносить для матеріального благополуччя сільського населення.

Проаналізуємо тепер зміну стану соціальної складової життєвого рівня сільських мешканців Кіровоградської області.

Зауважимо лише те, що її стан в значному ступені обумовлений і визначається економічними можливостями, ресурсами як самих селян, так і, поки що в більшому ступеню, сільських/селищних рад. Оскільки фінансове становище більшості сільських/селищних рад є складним, то соціальна інфраструктура сільських поселень не може нормально не те що розвиватися, а навіть утримуватися на належному рівні. Звідси і соціальні проблеми села, і рівня життя (соціального аспекту) сільського населення в цілому. Проаналізуємо ситуацію, користуючись методом таксономічного аналізу і спираючись на отримані результати. Спочатку зауважимо, що абсолютні показники розвитку поки що не дають надії на швидке поліпшення ситуації. Так, наприклад, з року в рік продовжується скорочення будівництва закладів соціальної сфери в сільській місцевості, що, відповідно, зменшує можливості селян у задоволенні своїх потреб соціального існування та реалізації своїх конституційних прав на освіту, здоров'я та нормальні умови проживання. Проведені нами розрахунки дозволили отримати наступні результати (табл.2.25).

Відмітимо, що стосовно соціальної складової рівня життя сільського населення ситуація залишається відносно стабільною. І це має викликати занепокоєння, бо стабільність тримається на фоні низької забезпеченості

селян соціальною інфраструктурою, соціальними благами і послугами. Ось, наприклад, постійними районами-аутсайдерами за соціальними показниками рівня життя селян в Кіровоградській області є такі: Маловиськівський (18 місце, схожість з еталоном від 0,15823 до 0,18809), Компаніївський (21 місце, схожість від 0,12285 до 0,18463) та Новоукраїнський (20 місце, схожість від 0,13123 до 0,19746).

Таблиця 2.25.

Міра схожості соціальної складової рівня життя сільського населення Кіровоградської області з еталоном у 2001-2005 роках

Район	Економічна складова			Ранг			
	2001	2003	2005	2001	2003	2005	Зміна
Бобринецький	0,13011	0,12991	0,15504	13	17	19	-6
Вільшанський	0,13193	0,13368	0,20619	4	6	6	-2
Гайворонський	0,13939	0,13989	0,16667	18	18	17	+1
Голованівський	0,14319	0,14850	0,21834	5	4	4	+1
Добровеличківський	0,14615	0,15109	0,19685	10	7	9	+1
Долинський	0,14865	0,15667	0,17036	16	16	15	+1
Знам'янський	0,14970	0,15986	0,17361	15	15	14	+1
Кіровоградський	0,15973	0,16317	0,23923	1	1	1	0
Компаніївський	0,16413	0,16751	0,12285	20	20	21	-1
Маловиськівський	0,16416	0,16923	0,15823	19	19	18	+1
Новгородківський	0,16526	0,17072	0,18018	6	11	12	-6
Новоархангельський	0,17590	0,17099	0,22321	2	5	3	-1
Новомиргородський	0,17714	0,18207	0,19802	7	13	8	-1
Новоукраїнський	0,17721	0,18378	0,13123	21	21	20	+1
Олександрівський	0,18072	0,18435	0,19531	14	12	10	+4
Олександрійський	0,18164	0,18499	0,22523	3	2	2	+1
Онуфрієвський	0,18278	0,20092	0,18975	17	14	11	+6
Петрівський	0,18905	0,20165	0,21142	9	9	5	+4
Світловодський	0,19493	0,20248	0,20376	8	3	7	+1
Ульяновський	0,21182	0,21613	0,16949	11	11	16	-5
Устинівський	0,26343	0,26475	0,17513	12	8	13	-1

Якщо ж ми порівняємо отримані в процесі таксономічного аналізу результати оцінювання рівня життя

сільського населення, його економічної та соціальної складових, то отримаємо дуже цікаву картину:

I. райони, які є лідерами у загальному рейтингу адміністративно-територіальних одиниць за рівнем життя сільського населення, не втрачають свої позиції при більш детальному розгляді. Наприклад, якщо Кіровоградський, Олександрійський та Петрівський райони міцно утримуються в загальному рейтингу серед районів-лідерів, то і за економічним, і соціальним рівнем життя також утримують першість;

II. райони, які в загальному рейтингу поліпшують свої результати:

а) покращують стан як економічної, так і соціальної складових життєвого рівня сільського населення. Наприклад, Петрівський район (загальний рейтинг підвищився з 10 до 3) за економічними показниками рівня життя сільських мешканців піднявся з 17 до 4 місця, а за соціальними – з 9 до 5;

б) покращують тільки стан одного з оцінюваних аспектів (економічного чи соціального). Так, Новгородківський район за 2001-2005 рр. піднявся у загальному рейтингу до 10-го місця, однак за станом соціальної складової скотився на 6 позицій (з 6 до 12 місця), а економічної – піднявся на 9 пунктів (до 11 місця з 20);

III. райони, які знаходяться на останніх місцях рейтингового оцінювання:

а) завдячують цьому погіршенням одночасно економічної і соціальної складових життєвого рівня селян. Як приклад можна навести Компаніївський та Новомиргородський райони. Вже тривалий час вони займають останні місця (19-21) за соціальними показниками життєвого рівня населення сільської місцевості, а суттєве погіршення економічних параметрів рівня життя селян набуло стрімкого характеру у 2003-2004 рр. (райони скотилися з 5 до 9 та з 9 до 20 позиції відповідно, тобто аж на 4 й 11 пунктів!);

б) на фоні негативних тенденцій розвитку однієї зі складових додається погіршення іншої. Наприклад, низький соціальний рівень життя набув вже зтяжнього характеру у Маловиськівському районі (18-19 місце протягом аналізованого періоду), а економічні характеристики життєвого рівня погіршилися протягом кількох останніх 3-х років (рейтингове місце змінилося з 4 на 15). Подібна ситуація спостерігається і в Компаніївському районі.

IV. Райони-середняки також при більш детальному розгляді демонструють свої проблеми. Наприклад, Гайворонський, Долинський, Знам'янський займають непогані місця в загальному рейтингу, проте за інтегральним показником соціального рівня життя протягом багатьох років - практично останні місця (14-18) і поряд з цим параметри економічної складової життєвого рівня (зайнятість, оплата праці тощо) є доволі непоганими;

V. відносно високі значення параметрів економічного рівня життя сільського населення окремих районів (Компаніївський та Новоукраїнський) пригнічуються доволі нестабільним становищем соціальної складової життєвого рівня, її погіршенням.

2.3.2. Оцінювання рівня життя сільського населення України

Не менш цікавими є результати оцінювання рівня життя сільського населення в розрізі областей України (табл.2.26, табл. Р.5-Р.9). Для зручності аналізу ми згрупували всі регіони України у 5 груп: 1 – області-лідери (1-5 рангові місця); 2 – області-аутсайдри (21-25 рангові місця); 3 – області-середняки (11-15 рангові місця); 4 – області середняки-лідери (6-10 рангові місця); 5– області аутсайдри-середняки (16-20 рангові місця).

В цілому, отримані дані показали значну диференціацію областей за рівнем життя сільського населення як взагалі, так і по виокремленим групам.

Таблиця 2.26

Результати оцінювання рівня життя сільського населення
України у 2001-2005 рр.

Області	2001		2003		2005		Змі на ран гу
	Схо жість	Ранг	Схо жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	
АР Крим	0,1389	9	0,1587	5	0,1515	4	+5
Вінницька	0,1408	8	0,1481	7	0,1333	10	+2
Волинська	0,0980	19	0,1003	23	0,0952	22	-3
Дніпропет ровська	0,1695	2	0,1894	1	0,1786	2	0
Донецька	0,1515	4	0,1337	11	0,1754	3	+1
Житомирська	0,1000	18	0,1012	21	0,1010	20	-2
Закарпатська	0,0980	20	0,1208	15	0,1266	14	+6
Запорізька	0,1493	5	0,1597	4	0,1408	7	-2
Івано- Франківська	0,0971	21	0,1001	24	0,0952	23	-2
Київська	0,1639	3	0,1890	2	0,1961	1	+2
Кіровоградська	0,1075	16	0,1271	13	0,1299	11	+5
Луганська	0,1099	14	0,1059	18	0,1220	15	-1
Львівська	0,0926	23	0,1011	22	0,0952	24	-1
Миколаївська	0,1333	10	0,1335	12	0,1282	12	-2
Одеська	0,1333	11	0,1435	8	0,1282	13	-2
Полтавська	0,1471	6	0,1422	9	0,1471	6	0
Рівненська	0,0901	25	0,0926	25	0,0893	25	0
Сумська	0,1087	15	0,1247	14	0,1163	16	-1
Тернопільська	0,0962	22	0,1033	19	0,0980	21	+1
Харківська	0,1786	1	0,1799	3	0,1389	8	-7
Херсонська	0,1220	12	0,1346	10	0,1370	9	+3
Хмельницька	0,1163	13	0,1164	16	0,1075	18	-5
Черкаська	0,1471	7	0,1572	6	0,1493	5	+2
Чернівецька	0,0917	24	0,1012	20	0,1064	19	+5
Чернігівська	0,1064	17	0,1106	17	0,1075	17	0

Наприклад, склад групи областей, які характеризуються високими показниками рівня життя сільського населення, постійно змінюється. Так, у 2005 р. до більш стабільних лідерів (Київська, Дніпропетровська області та Автономна

республіка Крим) приєдналася Черкаська область, яка із значенням схожості 0.1493 посіла останнє п'яте місце в цій групі. Натомість, вибула з групи лідерів Харківська область, яка у 2004 р. посідала тут 4 місце (схожість 0.1587), а у 2005р. вже 8 (схожість 0.1389). Така ж ситуація стосується і Запорізької області – 5 та 4 місця відповідно у 2001 та 2004 рр. змінилися 7 у 2005 р. із значенням схожості з еталонним рівнем життя 0.1408.

Навіть постійні лідери, залишаючись в групі, періодично міняються місцями, що пов'язано із неперманентним характером та темпами соціально-економічного розвитку тієї чи іншої області. Така ротація регіонів є позитивним моментом, оскільки спонукає їх керівництво не спочивати, так би мовити, на лаврах, а постійно працювати над забезпеченням гідних умов життя людей в сільській місцевості. Хоча не можна не відмітити те, що в групу лідерів входять переважно найбільш розвинуті регіони нашої країни – Київська, Дніпропетровська, Донецька області, тобто ті, в яких зосереджено найбільше різноманітних ресурсів для вирішення проблем сільського розвитку.

Натомість, відсутність подібного руху в групі областей-аутсайдерів викликає занепокоєння і не може не розцінюватися як бездіяльність всіх сторін, причетних до управління рівнем життя сільського населення. Так, незмінними аутсайдерами є Рівненська область (25 місце та схожість від 0.870 до 0.0901), Львівська (24 місце та схожість 0.0952), Івано-Франківська (23 місце та схожість 0.0952), Волинська (22 місце та схожість 0.095) та Тернопільська (21 місце та схожість 0.0980).

Неважко помітити, що в аутсайдерах опинилися західні області держави. Це пов'язано з низькою фінансовою забезпеченістю, несприятливими природно-кліматичними умовами для ведення прибуткової сільськогосподарської діяльності, відсутністю вагової промислової бази. Масове закриття на початку 90-х рр. філіалів, виробничих цехів промислових підприємств, промислів в сільській

місцевості лишило села і селища не тільки місць прикладання праці для працездатного населення і надійного джерела доходів місцевих бюджетів, а й, як наслідок, зумовили погіршення соціального розвитку сіл.

Зелений туризм та розвиток туристичної галузі в цілому на Західній Україні поки що торкається найбільш мальовничих місць, а тому не здатен кардинально і повсюди (на даний період часу) покращити умови проживання селян. Більш ймовірним є занепад одних і розвиток інших сільських територій. Як приклад можна навести стрімкий розвиток Яремчі та Буковеля, що дозволяє створювати додаткові робочі місця для працездатного населення, умови для розвитку в навколишніх селах зеленого туризму, ресторанного та готельного бізнесу. В даний період часу на користь цих курортів відбуватиметься перерозподіл всіх видів ресурсів. Тому, завдання держави полягатиме з одного боку в тому, щоб створити умови для розвитку привабливих (особливо курортних) районів сільської місцевості на Західній Україні, а з іншого, підтримувати на належному рівні життєздатність інших районів, відроджувати депресивні та занепадаючі сільські території.

Кілька областей характеризуються більш-менш стабільним становищем за інтегральною оцінкою рівня життя сільського населення. Наприклад, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Одеська області. Причому, якщо Сумська, Одеська і Миколаївська області, утримуючись в групі середняків, дещо погіршують свою схожість з еталонним рівнем життя сільського населення, то Херсонська, навпаки, перемістилася у групу більш розвинених за рівнем життя сільського населення областей (у 2005 р. 9 місце зі схожістю 0.1370).

Аналіз таблиці 2.27, в якій наведено результати оцінювання економічної складової рівня життя сільського населення України, показує, що стан економічних параметрів рівня життя селян дуже швидко змінюється і тому є майже не прогнозованим.

Таблиця 2.27

Міра схожості економічної складової рівня життя
сільського населення України у 2001-2005 рр.

Області	2001		2003		2005		Змі на ран гу
	Схо жість	Ранг	Схо жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	
АР Крим	0,1845	9	0,2519	3	0,2237	4	+5
Вінницька	0,1876	7	0,2058	7	0,1799	13	-6
Волинська	0,1395	16	0,1462	17	0,1292	22	-6
Дніпропет ровська	0,2370	2	0,2778	1	0,2538	3	-1
Донецька	0,1873	8	0,1585	15	0,2681	1	+7
Житомирська	0,1263	20	0,1297	23	0,1300	21	-1
Закарпатська	0,1220	22	0,1773	12	0,1805	12	+10
Запорізька	0,2096	3	0,2320	5	0,1927	8	+5
Івано- Франківська	0,1328	19	0,1387	21	0,1271	23	-4
Київська	0,1961	4	0,2392	4	0,2604	2	+2
Кіровоградська	0,1420	15	0,1992	8	0,2128	5	+10
Луганська	0,1495	13	0,1406	20	0,2045	6	+7
Львівська	0,1232	21	0,1449	18	0,1264	24	-3
Миколаївська	0,1927	5	0,1949	9	0,1721	14	-9
Одеська	0,1704	11	0,1852	10	0,1529	16	-5
Полтавська	0,1825	10	0,1739	14	0,1880	9	+1
Рівненська	0,1155	25	0,1163	25	0,1099	25	0
Сумська	0,1364	18	0,1748	13	0,1536	15	+3
Тернопільська	0,1163	24	0,1295	24	0,1350	19	+5
Харківська	0,2387	1	0,2532	2	0,1815	11	-10
Херсонська	0,1541	12	0,1835	11	0,2028	7	+5
Хмельницька	0,1435	14	0,1447	19	0,1346	20	-6
Черкаська	0,1880	6	0,2083	6	0,1876	10	-4
Чернівецька	0,1185	23	0,1340	22	0,1458	17	+6
Чернівецька	0,1379	17	0,1497	16	0,1447	18	-1

Хоча і тут можна виділити лідерів (Київська, Дніпропетровська області, АР Крим), явних аутсайдерів (Рівненська, Чернівецька, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська області). В той же час, ротація областей як в

середині груп, так і між ними, є більш динамічною і відчутною, ніж показали результати загального оцінювання рівня життя селян.

Одним з вагомих чинників є рівень орендної плати, як похідна від трьох елементів – законодавчо визначеної мінімальної межі виплати орендної плати, середнього розміру паю в різних областях та результати господарювання орендаря.

За аналізований період рівень орендних платежів, як нового економічного аспекту життєвого рівня сільського населення, зріс як мінімум в 2 рази, в той час, як в законодавчому порядку їх розмір було збільшено для переважної більшості орендарів в 1.5 рази.

Другим важливим фактором є зростання рівня оплати праці в сільському господарстві в різних областях країни в середньому в 3.5-5 раз.

Третій і найбільш впливовий фактор – рівень безробіття серед сільського населення. Якщо в цілому по Україні він зріс, то в окремих областях, навпаки, зменшився в 1.5-2.5 рази, що, звичайно, визначило суттєву зміну інтегрального показника економічного рівня життя мешканців сільської місцевості. Наприклад, якщо в АР Крим рівень безробіття серед сільського населення зменшився практично вдвічі, а на Волині зріс в 6 разів, то схожість з еталоном в АР Крим зросла (з 0.1845 (9 місце у 2001 р.) до 0.2237 (4 місце у 2005 р.)), а на Волині знизилася (з 0.1395 (16 рангове місце) до 0.1292 (22 місце)). Те ж саме (зростання схожості з еталоном і переміщення на більш високі рангові місця) стосується і Кіровоградської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Чернівецької областей. Протилежні процеси спостерігаються в Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Харківській та Черкаській областях. Тобто, можна зробити висновок, що визначальним фактором, який впливає на стан економічної складової рівня життя сільського населення і розподіл областей за його інтегральним показником, є рівень безробіття серед

сільських мешканців. Відтак, покращання ситуації із зайнятістю на селі має стати об'єктом першочергової уваги органів управління всіх рівнів і з можливим за рахунок розвитку несільськогосподарських видів діяльності, сфери обслуговування, інформатизації села. В результаті суттєво покращиться рівень життя сільського населення за рахунок стабілізації його матеріальних доходів, економічної комфортності проживання на селі і підвищення в суспільстві соціально-економічного статусу селянина.

Цікава ситуація склалася і з оцінкою соціальної складової рівня життя сільських мешканців (табл.2.28). Наприклад, безперечним лідером за оцінкою соціальної складової рівня життя селян є Київська область, яка міцно утримує перше місце і має найвищу схожість з еталоном (від 0.2439 у 2004 р. до 0.2571 у 2003р.). Решта областей групи лідерів характеризується певною нестабільністю свого положення щодо рівня життя селян в соціальному плані. Наприклад, Донецька і Харківська області поступово здають свої позиції. Так, Донецька область змістилася з 3 на 4 позицію, що зумовлено зниженням схожості з еталоном з 0.2227 до 0.2092. Це означає, що погіршилися оцінювані соціальні параметри рівня життя сільських мешканців. Що ж стосується Харківської області, то у 2004-2005 рр. за схожістю з еталонним соціальними рівнем життя вона опустилася з другого місця, яке займала протягом попередніх трьох років, аж на 7 місце. Тобто, перейшла до іншої групи областей. Дніпропетровський регіон, наприклад, за той же період, навпаки, піднявся у рейтингу з п'ятої позиції і у 2005 р. зі схожістю 0.2208 займав друге місце серед областей України.

Можна також стверджувати, що міцно тримається в групі областей з найкращими соціальними параметрами життєвого рівня і Полтавська область – 5 рангове місце із схожістю 0.2053. Проривом можна вважати 3 місце Черкаської області (схожість з еталоном у 2005 р. 0.2132).

Таблиця 2.28

Міра схожості соціальної складової рівня життя
сільського населення України у 2001-2005 рр.

Області	2001		2003		2005		Змі- на ран- гу
	Схо- жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	Схо- жість	Ранг	
АР Крим	0,1389	9	0,1587	5	0,1515	4	+5
Вінницька	0,1408	8	0,1481	7	0,1333	10	+2
Волинська	0,0980	19	0,1003	23	0,0952	22	-3
Дніпропет- ровська	0,1695	2	0,1894	1	0,1786	2	0
Донецька	0,1515	4	0,1337	11	0,1754	3	+1
Житомирська	0,1000	18	0,1012	21	0,1010	20	-2
Закарпатська	0,0980	20	0,1208	15	0,1266	14	+6
Запорізька	0,1493	5	0,1597	4	0,1408	7	-2
Івано- Франківська	0,0971	21	0,1001	24	0,0952	23	-2
Київська	0,1639	3	0,1890	2	0,1961	1	+2
Кіровоградська	0,1075	16	0,1271	13	0,1299	11	+5
Луганська	0,1099	14	0,1059	18	0,1220	15	-1
Львівська	0,0926	23	0,1011	22	0,0952	24	-1
Миколаївська	0,1333	10	0,1335	12	0,1282	12	-2
Одеська	0,1333	11	0,1435	8	0,1282	13	-2
Полтавська	0,1471	6	0,1422	9	0,1471	6	0
Рівненська	0,0901	25	0,0926	25	0,0893	25	0
Сумська	0,1087	15	0,1247	14	0,1163	16	-1
Тернопільська	0,0962	22	0,1033	19	0,0980	21	+1
Харківська	0,1786	1	0,1799	3	0,1389	8	-7
Херсонська	0,1220	12	0,1346	10	0,1370	9	+3
Хмельницька	0,1163	13	0,1164	16	0,1075	18	-5
Черкаська	0,1471	7	0,1572	6	0,1493	5	+2
Чернівецька	0,0917	24	0,1012	20	0,1064	19	+5
Чернівецька	0,1064	17	0,1106	17	0,1075	17	0

В цілому, такий склад групи лідерів є цілком логічним, оскільки саме ці регіони є найбільш розвинутими з ресурсної (особливо фінансової) точки зору, здатності матеріальної підтримки соціального розвитку села. Мова також іде про достатньо високу бюджетну

самозабезпеченість, можливість більшого маневру з використанням фінансових ресурсів, а також суттєвий вплив при вирішенні регіональних інтересів в Уряді, Парламенті та інших органах державного управління.

В багатьох з цих областей реалізуються проекти, спрямовані на створення сприятливих умов життя в сільській місцевості. Перевагою цих проектів є те, що вони фінансуються за рахунок коштів іноземних урядових і неурядових організацій або спеціальних фондів. Наприклад, в Макарівському районі Київської області реалізується проект “Підвищення рівня життя сільського населення”, який фінансово забезпечується Міністерством екології, продовольства і сільських справ Великобританії. В рамках проекту створено дорадчу службу, розвиваються несільськогосподарські види діяльності. Також на початку 2006 р. Урядом України було прийнято рішення про створення спільного польсько-українського фонду розвитку українського села, який буде наповнюватися за рахунок бюджетних коштів обох країн. Звичайно, ініціатива добра, однак такі дії знову усувають від вирішення сільських проблем тих, хто наживається на негараздах (доволі часто створених штучно) і проблемах українського села. Мова йде про численних трейдерів, посередників та безліч установ, які займаються розподілом і перерозподілом коштів, призначених для фінансування сільського розвитку. Ми наголошуємо, що необхідно кардинально змінювати підходи до управління розвитком сільських територій, умовами життя і самим життям в селі.

До групи аутсайдерів за оцінкою соціальної складової рівня життя селян потрапили переважно західні області нашої держави, а саме Рівненська, Івано-Франківська, Волинська, Львівська області. До них приєдналася і Тернопільська область, яка в попередні періоди займала 14-15 місця.

Аналіз інтегральної оцінки соціального аспекту рівня життя сільського населення та його абсолютних показників, на основі яких вона здійснювалася, свідчить

також, що погіршення соціальної складової життєвого рівня селян відбувається в тих регіонах, де знижується або є стабільно низьким рівень охоплення дітей дошкільними закладами освіти, де повільними темпами зростає роздрібний товарообіг на душу населення. На противагу, в Закарпатській, Одеській, Миколаївській та Черкаській областях спостерігалось протягом аналізованого періоду збільшення чисельності сільських дітей, які відвідували дошкільні заклади освіти, зростання роздрібного товарообігу.

Тобто, це два визначальних фактора, що впливають на стан соціального рівня життя селян. І це цілком логічно, адже зростання товарообігу свідчатиме про пожвавлення торгівлі в сільській місцевості, підвищення забезпеченості сільських жителів різноманітними товарами. Охоплення дітей дошкільними закладами – про посилену увагу до підростаючого покоління на селі, створення умов для батьків працювати цілий рік, а не лише влітку, розширить сферу зайнятості. Наприклад, у с.Созонівка Кіровоградського району Кіровоградської області сільський голова ініціював встановлення автономного опалення в дитячому садочку для поновлення його функціонування цілий рік, а не сезонно, забезпечив постійною роботою вихователів.

Крім того, розгляд інтегральної оцінки соціальної складової рівня життя сільського населення показує, що ротація областей між групами і всередині відбувається більш повільно. І якщо для погіршення соціальних умов життя на селі потрібно зовсім мало часу, то для покращання ситуації потрібні і час, і ресурси, яких більшість сільських/селищних рад не має в своєму розпорядженні. Також це свідчить про те, що позитивні результати роботи агросектору кількох останніх років поки що не відбилися відчутно (в позитивному плані) на соціальних умовах життя на селі. Це вимагає перегляду діючих механізмів забезпечення соціального розвитку сіл для збереження людського потенціалу українського села.

Про що в цілому свідчать наведені дані?

По-перше, про те, що часто головна увага і зусилля влади зосереджуються на покращанні тільки одних параметрів, переважно економічних, що відбувається за рахунок відволікання ресурсів, необхідних для підтримання у нормальному стані соціального рівня життя селян і його поліпшення.

По-друге, економічна і соціальна складова рівня життя сільських мешканців тісно пов'язані між собою і цей зв'язок зумовлює формування відповідних тенденцій. Економічні негаразди з часом формують появу і соціальних (що відбувається дещо повільно, проте невпинно і вглиб), а соціальні більш швидко викликають розвиток економічних втрат у життєвому рівні селян. І це цілком логічно: погіршення забезпечення сільського населення соціально-культурними благами і послугами означає скорочення кількості відповідних закладів, а отже означає зменшення зайнятості, зростання безробіття на селі, погіршення соціальної комфортності проживання в селі, відтік людей з села. Це все має наслідком зменшення доходів селян від економічної діяльності, погіршення податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів і, як наслідок, зниження фінансування соціальних потреб села, його соціального розвитку, забезпеченості селян елементарними соціальними благами і послугами. Ось таке, по суті, замкнене коло, яке можна назвати “пастка низького рівня життя”.

Чому так відбувається? Відповідей і думок може бути багато, та причина тільки одна – відсутність стратегічного плану розвитку районів, ув'язки економічного і соціального розвитку в єдине ціле, бажання поліпшувати ті показники, які враховуються при оцінці роботи органів влади, що проводиться щоквартально і щорічно за методикою, встановленою Кабінетом Міністрів України. На жаль ця методика, зовсім не враховує показники, які стосуються села і сільського населення, його соціального та економічного становища, зокрема. В процесі гонитви за

досягненням економічних результатів керівництво районів забуває про соціальний бік життя селян, і про те, що рано чи пізно людський та соціальний ресурс вичерпається, і на селі просто не буде кому працювати і забезпечувати продовольчу, економічну і, кінець кінцем, національну безпеку держави.

Результати оцінювання латентного показника рівня життя сільського населення в розрізі районів Кіровоградської області і України в цілому дозволяють виявити проблемні території, на яких потрібно проводити детальний і поглиблений аналіз рівня життя сільського населення. Однак, внаслідок обмеженості статистичних даних він практично неможливий. Це вимагає проведення спеціальних досліджень та розробки комплексу показників рівня життя сільського населення на території кожної сільської/селищної ради, кожного сільського населеного пункту.

2.3.3. Аналіз передумов для підвищення рівня життя сільського населення

Поряд з результатами проведеного аналізу розробка тих чи інших заходів для поліпшення рівня життя сільського населення має враховувати суб'єктивні очікування в них сільських жителів, суб'єктивні оцінки їх необхідності, фактори впливу на стан і динаміку рівня життя селян та існуючі для його поліпшення передумови соціально-економічного характеру.

Досліджуючи думки селян щодо впливу окремих факторів на їх рівень життя (дод. С), ми з'ясували, що визначальним фактором є наявність підсобного господарства—73.5% (табл.2.29), ефективність діяльності сільгосппідприємств (які залишаються основним джерелом зайнятості для селян та головними орендарями земельних і майнових часток (паїв))—39% опитуваних; діяльність органів державної влади - 45% та 39%- місцевої.

Таблиця 2.29

Суб'єктивна оцінка сільським населенням Кіровоградської області залежності рівня життя від окремих факторів у 2004 році

Фактори впливу	Всього до д/г	в тому числі:				
		А	С	І	П	Ф
Всього до/г, од.	520	222	52	46	107	93
Вважають, що рівень життя залежить від (% до підсумку/ ранг фактора) :						
- сумлінної праці за основним місцем роботи	48.7/ 2	57.2/ 2	59.6/ 2	73.9/ 2	12.1/ 5	51.6/ 2
- сумлінної праці у власному господарстві	73.5/ 1	82.9/ 1	73.1/ 1	80.4/ 1	52.3/ 1	72.0/ 1
- ефективності діяльності агропідприємства	39.0/ 4	48.6/ 3	25.5	56.5/ 5	36.4/ 3	18.3/ 6
- працівників галузей, які обслуговують селян	20.6/ 6	27.0/ 6	17.3/ 6	41.3/ 6	11.2/ 6	7.5/ 7
- органів місцевої влади	39.0/ 5	47.3/ 5	34.6/ 4	67.4/ 3	22.4/ 4	26.9/ 4
- органів державної влади	44.8/ 3	47.7/ 4	40.4/ 3	58.7/ 4	38.3/ 2	40.9/ 3
- обізнаності щодо своїх прав	8.3/ 7	9.5/ 7	3.8/ 7	-	-	21.5/ 5
- уваги до проблем села керівників різних рівнів	4.1/ 8	3.6/ 8	-	4.3/ 7	5.6/ 7	5.4/ 8

На думку респондентів найбільший вплив на стан комунікативних можливостей, можливостей отримання послуг закладів освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі та побутового обслуговування мають органи влади (державної та місцевої) відповідно 84.6%, 64, 63.1, 62.9 і 62.7% опитуваних та працівники галузей соціальної сфери села.

В той же час, всі респонденти відмітили першорядну роль родини стосовно можливостей добре харчуватися,

житлових умов. Тобто, у вирішенні багатьох проблем сільські жителі покладаються на владу та установи і організації, що здійснюють безпосереднє соціальне обслуговування сільського населення.

Виходячи з цього, першою передумовою підвищення рівня життя сільського населення (15.5 млн. осіб в Україні та 433.2 тис. осіб в Кіровоградській області) є вихід з глибокої кризи всіх галузей АПК; другою - комплексні політичні дії, спрямовані на зниження соціальних наслідків переходу країни від однієї соціально-економічної системи до іншої; третьою – підвищення фінансового забезпечення сільського розвитку.

Якщо, наприклад, в Румунії фінансування АПК та сільського розвитку становить 5% від ВВП, країнах-сусідах – 3%, то в Україні - лише 1%. Внаслідок фінансування потреб села за залишковим принципом фактичні витрати на його розвиток у 1994-2000 рр. (табл. Т.1) скорочувалися, причому, найгіршими роками були 2000-2002 та 2004 рр. коли рівень фінансування складав 52-61% від потреби. Відтак протягом 1999-2002, 2004 і 2006 рр. село було недофінансовано на 4062.86 млн. грн., а профіцит фінансування 1996-1998 рр. та 2003 р. і 2007р. був недостатній для покриття цієї нестачі коштів (на 2092.48 млн. грн.). Через нераціональний розподіл бюджетних витрат левову частку складають витрати на утримання апарату управління. Наприклад, якщо в бюджеті 2005 р. їх прийняти за 100%, то на: підготовку і перепідготовку кадрів для сільського господарства було передбачено коштів в 6 разів менше, поліпшення стану земель та розвиток селекційної роботи в сільському господарстві - в 4.5 раза, фінансову підтримку сільськогосподарських виробників – в 2 раза, реформування й розвиток комунального господарства в сільській місцевості - у 100 разів, науку і прикладні розробки у сфері розвитку АПК – в 428 разів менше.

Спад сільськогосподарського виробництва (тільки за 1990-1999 рр. більш як у двічі (табл. 2.30)) й зниження

його ефективності в значному ступені були зумовлені порушенням міжгалузевих зв'язків, коли переробні галузі, займаючи монопольне становище і намагаючись забезпечити результативність своєї діяльності за рахунок сільськогосподарських товаровиробників, встановлювали в односторонньому порядку занижені ціни на сировину[171]. Наслідком є недоотримання сільським господарством за 13 років близько 452 млрд. грн. доходів.

Таблиця 2.30.

Виробництво валової продукції сільського господарства в Україні за 1990-2006 рр.

Показники	1990	1995	1999	2004	2006	2006/ 1995, %
Україна						
Валова продукція сільського господарства, млрд. грн.	104.5	67.8	50.7	65.8	66.1	97.5
В т.ч. рослинництво	52.4	38.4	27.6	42.5	40.9	106.5
тваринництво	52.1	29.4	23.1	23.3	25.2	85.7
Кіровоградська область						
Валова продукція сільського господарства, млрд. грн.	4.1	2.6	1.8	2.8	2.8	107.7
В т.ч. рослинництво	2.2	1.7	1.1	2.1	2.2	129.4
тваринництво	1.9	0.9	0.7	0.7	0.6	66.7

Зростання частки збиткових підприємств з 17% (1995 р.) до 93% (1998 р.) [172,с.9] призвело до закриття підрозділів сільгосппідприємств, появи боргів по зарплаті, вивільнення працівників, втрати багатьма з них надійних джерел доходів. За даними обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів у 1991-2005 рр. зросла у 2 рази кількість сільських населених пунктів, які не мають ніяких виробничо-управлінських підрозділів підприємств.

Тобто, звужується галузева структура сільських поселень та знижується рівень їх включення у виробничо-

економічні відносини взагалі, що скорочує можливості для праці за наймом, отримання пристойної зарплати. Як наслідок – відсутність умов для підвищення рівня життя сільського населення, непривабливість сільської місцевості для проживання та відтік людей з села: якщо у 2000 р. сальдо міграції складало 404 особи на користь вибуття, то вже на початок 2005 р. воно зросло майже у 7 разів; для осіб працездатного віку - в 9.7 раза (дод. У) [157;173-174]. На початок 2006 р. в Кіровоградській області налічувалося 408.9 тис. осіб постійного сільського населення (39.4 % населення області), з нього 51.6% (210.9 тис. осіб) працездатного віку. За останні 10 років намітилася тенденція зменшення демографічного навантаження на працездатне населення, що відбувається переважно за рахунок зменшення чисельності осіб молодше й старше працездатного віку. Скорочення і відтік осіб активного працездатного віку створює несприятливу демографічну ситуацію, позбавляє село кваліфікованої робочої сили, обумовлює зниження темпів розвитку соціальної інфраструктури та сільськогосподарського виробництва.

Заходи щодо фінансового оздоровлення сільського господарства (списання податкових боргів з сільгосппідприємств, покращення фінансово-кредитного клімату та здешевлення кредитних ресурсів для сільгоспвиробників, запровадження фіксованого сільськогосподарського податку тощо [111;175]) сприяли зниженню кількості збиткових підприємств, поступовому підвищенню прибутковості і зростанню виробництва: порівняно з 1999 р. виробництво продукції сільського господарства в цілому зросло на 9.9% у 2000 р., у 2001 р. – на 21.1, у 2002 р. – на 22.5, у 2003 р. - на 9.1, у 2004р. - на 29.8 %, у 2006 р. – на 29.6% (в Кіровоградській області це зростання у 2005 р. становило 55.6%). Однак отримувані прибутки не перекривають збитки кінця 90-х рр.: якщо за 1995-1999 рр. сільгосппідприємства мали збитків на суму 12.3 млрд. грн., то у 2000-2003 рр. одержали 1.9 млрд. грн. прибутку [133, с.61]. Зростання валової доданої вартості

(ВДВ), виробленої в сільському господарстві, порівняно з 1998 р. склало у 2005 р. 319.3%, а в розрахунку на 1 зайнятого - 3.1 раза, між тим як частка заробітної плати в її структурі – 22,56% у 2005 р. проти 34.4 % у 1998 р., тобто знизилася на третину (табл.2.31 та рис 2.3).

Таблиця 2.31

Індекси основних показників, що характеризують взаємозв'язок розвитку сільського господарства та заробітної плати працюючих, % до 1998 р.

Показники	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Індекс ВДВ у сільському господарстві	124.1	153.0	244.6	306.9	306.9	313.9	319.3
Індекс виробленої ВДВ в розрахунку на одного працюючого в сільському господарстві	126.2	201.7	237.9	229.9	243.6	308.0	312.5
Індекс частки зарплати у ВДВ сільського господарства	96.3	65.4	55.6	50.2	53.6	51.4	65.6
Індекс частки зарплати в структурі доходів сільського населення	75	71.6	72.4	70.3	71.2	70.7	70.8

Поряд із зростанням обсягів сільськогосподарського виробництва та виробництва ВДВ стабільно низькою (14%) залишається частка заробітної плати у витратах сільгосппідприємств на виробництво. І хоча рівень заробітної плати зріс у 2005 р. порівняно з 1998 р. в 5.9 раза, однак низькою залишається її частка в доходах сільського населення (у 2005 р. вона складала тільки 42,3% або майже 90% рівня 1998 р.). Таким чином, при зростанні обсягу виробленої ВДВ відбувається зменшення в її структурі частки зарплати, що є свідченням недоліків в розподілі новоствореної вартості між власниками капіталу і найманими працівниками на користь перших (при зростанні виробництва ВДВ в сільському господарстві на

1% частка оплати праці в ній зменшувалася в середньому 0.1077%).

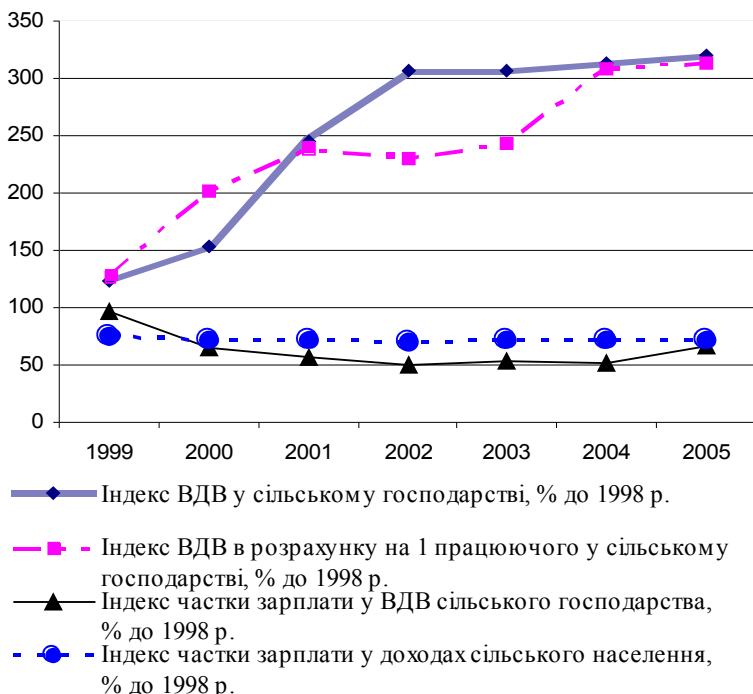

Рис. 2.3. Динаміка індексів ВДВ та заробітної плати в сільському господарстві України у 1999-2005 рр.

Стабільно низька питома вага зарплати у витратах на виробництво, зменшення її частки у доходах сільських мешканців свідчить про зниження її ролі як міри вартості робочої сили в сільському господарстві. Тобто, поліпшення результатів роботи агроформувань поки не створює передумов і не визначає відповідного зростання матеріального рівня життя селян, бо не відбувається значного підвищення оплати праці, та, відповідно, доходів сільських мешканців. Це є досить очевидним для самих селян, хоча саме з ефективністю роботи сільгосппідприємств три чверті опитуваних пов'язують поліпшення рівня свого

життя, що пояснюється сподіваннями сільських жителів на їх допомогу у вирішенні як життєвих проблем, так і у підтримці функціонування й розвитку соціальної сфери села.

Реформування земельних відносин, розпочате в 90-х рр. XX ст., мало на меті підвищення рівня життя сільського населення, його соціальної захищеності шляхом надання йому додаткового стабільного джерела доходів. В області право на отримання земельної частки (паю) набули 226602 осіб [176], яким було виділено 226308 паїв середнім розміром 5.5 га (для працівників соціальної сфери села - 0.21 га [80]). Аналіз реформування земельних та майнових відносин на селі доречно доповнювати його оцінкою з боку самого сільського населення, оскільки на поліпшення соціально-економічного становища селян воно й спрямовувалося. Та, майже шоста частина респондентів з числа сільського населення Кіровоградської області, за результатами опитування, вважала реформування непотрібним.

В той же час 334 (53%) респонденти відмітили необхідність реформування, але лише для 17.4% із них (11.2% загальної кількості опитуваних) воно мало очікуваний результат та виправдало сподівання; решта цієї групи (53.1% респондентів) ще сподіваються на свій успіх. В цілому по всій сукупності обстежуваних частка впевнених у необхідності реформування та тих, які очікують реалізації своїх сподівань, перевищує 50% їх загальної чисельності. Трохи більше 20% опитуваних за їх власними оцінками дійсно виграли від реформи (табл.2.32). З відповідей на обидва запитання випливає, що прихильників початку реформ в аграрному секторі (64.2 %респондентів) більше тих, хто отримав виграш від них (20.7%), а кількість супротивників (16.7%) менше тих, хто програв (18.1%), що означає наявність серед останніх її прихильників, які ще сподіваються на успіх.

Згідно договорів оренди у 2004 р. за оренду земельних часток (паїв) в Кіровоградській області належало виплатити орендної плати 175.25 млн. грн., що в 1.78 рази більше, ніж у 2000р., а в розрахунку на один земельний

пай та на один га паю - 774.4 та 140.8 грн. відповідно (табл.Ф.1 [176]).

Таблиця 2.32

Розподіл селян Кіровоградської області за оцінкою наслідків реформування в аграрному секторі економіки для родини у 2004 р.

Наслідки для родини:	д/г	%	А	%	С	%	І	%	П	%	Ф	%
Виграла	27		2		3		2		4		16	
Скоріше	81	21	20	10	6	17	4	13	9	12	42	62
В однаковому ступені і виграла й програла	172	33	93	42	16	31	15	33	25	23	23	25
Скоріше	78		48		6		11		11		2	
Програла	16	18	8	25	-	12	3	30	5	15	-	2
Важко відповісти	146	28	51	23	21	40	11	24	53	50	10	11
Разом	520	100	222	100	52	100	46	100	107	100	93	100

Аналіз показує постійне зростання частки готівки (від 2.3 у 2000 до 11.0% у 2004 рр.), зменшення частки наданих послуг (з 12.9 до 8.0%), стабільно високу долю натуральних виплат (83-84%). Серед різної сільгосппродукції для розрахунків за оренду найчастіше використовують пшеницю та ячмінь: в 2004 р. їх частка складала майже 51 % виплаченої орендної плати, а на одну земельну частку в середньому видавали 566.1 кг пшениці та 232.2 кг ячменю; соняшнику – 44 кг; жита – 16, вівсу – 10.5, цукру – 6.3 кг.

У сумі орендної плати за майно частка натуральних виплат становила 100, 62.8, 58.5, 51.5 та 36.1% відповідно у 2000-2004 рр. (табл.Ф.2 [176]), грошових - 36.1% у 2004 р. проти 15.2% в 2001 р. та 15.8% у 2002 р. В рахунок орендної плати за майно орендодавцям було надано послуг на загальну суму 7.1 млн. грн.

Отримувана в грошовій формі частка орендної плати як за земельну, так і за майновий пай є незначною (табл.2.33).

Таблиця 2.33

Розмір орендної плати за оренду паїв в Кіровоградській області у 2000-2004 році *(в середньому за 1 пай, грн.)*

Вид паю	Всього, грн.	в тому числі виплачено:				В розрахунок у місяць, грн.
		грішми, грн.	Натурою		Послугами, грн.	
			кг.	грн.		
2000 рік						
Земельний	456.3	10.5	693.2	386.8	59.0	38.03
Майновий	6.48*	-	220.0	6.48*	-	540.3*
2001 рік						
Земельний	565.3	20.7	957.1	505.4	39.2	47.10
Майновий	32.6	5.06	38.2	19.48	7.1	2.63
2002 рік						
Земельний	681.1	37.0	1209.6	567.0	77.1	56.76
Майновий	32.1	5.1	33.9	18.7	8.3	2.68
2003 рік						
Земельний	687.4	57.2	-	570	60.2	57.28
Майновий	35.0	7.9	-	18.0	9.1	2.92
2004 рік						
Земельний	686	82.3	751	572.1	31.6	57.18
Майновий	32.37	11.68	30.4	11.68	9.01	2.70
2004 до 2000, %						
Земельний	150.3	7.8 р.б.	108.3	1.5 р.б.	4.5 р.б.	1.5 р.б.
Майновий **	71.7	2.3 р.б.	79.6	59.9	126.9	102.7

* - за цілісний майновий комплекс; ** - відсотків, до 2001 р.

Реалізація ж отриманої в рахунок орендної плати сільгосппродукції є проблематичною, а інколи і неможливою через низькі закупівельні ціни (на це вказали 148 респондентів), відсутність транспортного сполучення до місця продажу (57 домогосподарств), відсутність стаціонарного заготівельного пункту та його виїзного обслуговування (15 опитуваних). Додаткові гарантії соціального захисту для селян – власників паїв передбачають

встановлення фіксованих ставок орендної плати у вигляді відсотка від грошової вартості землі, однак в районах області величина земельних паїв та їх грошова оцінка неоднакова: якщо середня вартість одного паю в області становила у 2001 р. (2004р.) 49.8 (47.3) тис.грн., то в мало-земельних районах вона коливалась в межах 27.5-37.8 (30-34)тис. грн., а в багатоземельних - 68-74 (63-69) тис. грн.

За такого підходу виникає необґрунтована диференціація рівня орендної плати в районах області і соціальна несправедливість при формуванні доходів селян-орендодавців. До того ж, орендодавців землі і майна найменше хвилюють результати діяльності господарюючих суб'єктів, оскільки їх взаємовідносини з цими структурами здійснюється за фіксованими ставками плати (1.5 та 2% для різних категорій орендодавців) за передані в оренду майнові паї і земельні частки.

Відтак, поліпшення результатів роботи сільськогосподарських формувань, підвищення їх прибутковості не може суттєво впливати на розміри орендної плати. Тому не дивно, що 42% респондентів впевнені, що приватна власність на землю нічого не змінює в житті селян. Ще однією причиною такого ставлення селян до приватизації землі, розвитку орендних відносин є умови оренди, їх виконання орендарем – відповідно 31-44 та 6-13% опитуваних є скоріше і дуже незадоволеними отримуваною орендною платою. В той же час, дві третини респондентів (68%) впевнені, що самостійне господарювання приносить більший дохід, ніж отримувана орендна плата, 9% вважають, що отримували б дохід такий же за розміром як і орендна плата. Решта респондентів вважають, що отримуваний дохід був би менше за розмір поточної плати за оренду земельних та/або майнових паїв.

Масова передача земельних часток (паїв) в оренду обумовлена як причинами зовнішнього, так і внутрішнього характеру (табл.2.34): відсутністю техніки для обробітку землі; можливостей для самостійного господарювання (умов для реалізації продукції, фінансових умов та обмеженість

інформації щодо організації і роботи фермерського господарства чи самостійного господарювання).

Таблиця 2.34

Причини передачі селянами Кіровоградщини земельних паїв в оренду у 2004 році

Причини передачі земельної частки в оренду	Всі д/г	А	С	І	П
<i>Зовнішнього характеру:</i>	385	222	45	39	79
1. відсутність техніки	320	165	41	38	76
2. відсутність можливостей для самостійного господарювання:	62	55	3	1	3
- для реалізації продукції	38	38	-	-	-
- фінансових	13	12	-	1	-
- обмеженість інформації	11	5	3	-	3
3. неможливо виділитися із власним паєм	3	2	1	-	-
<i>Внутрішнього характеру:</i>	203	95	19	24	65
1. самостійно не вигідно господарювати	123	78	11	19	15
2. стан здоров'я	72	12	6	4	50
3. невпевненість у власних силах	8	5	2	1	-

У кожному восьмому зі 100 обстежуваних домогосподарств зазначили причини внутрішнього характеру і особливо не вигідність самостійного господарювання на землі, що пов'язано із відсутністю інформації, конкретних заходів для поліпшення умов для розвитку індивідуального господарювання (12% респондентів).

Важливою передумовою для покращення оцінювання рівня життя сільського населення та створення передумов для його поліпшення є подолання інформаційної ізоляovanості села та відсутності інформації з різноманітних питань розвитку аграрного сектору (табл. 2.35), особливо щодо прав на землю, нових технологій в сільському господарстві, фінансової підтримки сільгоспвиробників тощо.

Оцінювання рівня життя сільського населення на базі метрик відстаней та схожості дозволило отримати його синтетичну (інтегральну оцінку) в розрізі

адміністративних районів, виділити серед них групи лідерів та аутсайдерів.

Таблиця 2.35

Оцінка сільським населенням Кіровоградської області достатності інформації у 2004р.

Інформація щодо:	Всі д/г	Чи достатньо інформації :			
		так	%	ні	%
1. Використання права на землю	520	89	17.1	431	82.9
2. Прав працівників сільгосппідприємств, фермерських господарств	520	147	28.3	220	71.7
3. Діяльності органів місцевого самоврядування	520	233	44.8	287	55.2
4. Пільг і допомоги, які передбачені законодавством	520	347	66.7	173	33.3
5. Останніх досягнень науки і техніки та їх застосування в сільськогосподарському виробництві	520	130	25.0	390	75.0
6. Наявності нових видів сільгосптехніки, насіння, добрив	520	240	46.2	280	53.8
7. Можливостей придбання за доступними цінами пального, насіння, добрив	520	217	41.7	303	58.3
8. Можливостей отримання на вигідних умовах кредитів та позик	520	132	25.4	388	74.6
9. Збуту сільгосппродукції	520	364	70.0	156	30.0
10. Наявності і напрямів роботи організацій сприяння розвитку сільського господарства	520	181	34.8	339	65.2
11. Досвіду господарювання передових сільгосппідприємств та фермерських господарств	520	93	17.9	427	82.1
12. Ефективного ведення ОСГ в ринкових умовах	520	217	41.7	303	58.3
13. Методів планування сільськогосподарської діяльності, збутової діяльності	520	195	37.5	325	62.6

Порівняння ж відстаней, мір схожості та рангів за 2001-2004 роки показало наявність стабільних лідерів та

аутсайдерів у відповідних групах і дає змогу охарактеризувати роботу органів державної влади у вирішенні питань стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення.

Таким чином, в результаті перетворень в аграрному секторі економіки селяни отримують доходи у вигляді орендної плати, розмір якої не пов'язаний із результатами функціонування суб'єктів господарювання. Більшість працівників не відчули різниці між їх положенням на підприємстві як найманих працівників і як співвласників засобів виробництва (а тому не відбулося суттєвої зміни мотивації праці), оскільки працівники сільгоспідприємств – власники паїв отримують орендну плату у розмірі 1.5% вартості паю, а інші – у 2%, що не лише не сприяє формуванню ринкової свідомості і поведінки в сфері економіки, але практично руйнує їх трудову мотивацію.

Потенціал самостійного господарювання, розвитку на селі підприємництва використовуються не повністю через психологічну непідготовленість селян до розвитку приватного бізнесу, відсутність навичок роботи в ринкових умовах, засобів виробництва, інформації економічного і правового характеру, другорядну роль сільського господарства у міжгалузевому перерозподілі ресурсів, недостатню державну підтримку АПК та нераціональне витрачання коштів.

Все це, з одного боку, не дозволяє в повній мірі реалізувати потенціал створених реформуванням передумов для поліпшення життєвого рівня селян, його економічної та соціальної складових, а з іншого – вимагає, на основі результатів оцінювання рівня життя сільського населення, розробки комплексу заходів, спрямованих на його поліпшення, забезпечення активізації існуючих для цього передумов соціально-економічного характеру з врахуванням українських реалій та досвіду вирішення подібних проблем у розвинених країнах світу.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПОЛІПШЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

3.1. Регулювання рівня життя сільського населення в контексті використання провідного міжнародного досвіду

3.1.1. Організаційно-економічні засади управління рівнем життя сільського населення у Франції та Канаді

Дослідження питань, пов'язаних з поліпшенням рівня життя сільського населення у країнах з ринковою економікою дозволяє виокремити декілька напрямів соціально-економічного регулювання життя сільських мешканців на рівні держави і окремих регіонів: стимулювання розвитку сільськогосподарської діяльності; всебічне сприяння залученню молоді у село; підтримка розвитку підприємництва в сільській місцевості; розвиток місцевого самоврядування та громадянського суспільства; удосконалення соціального захисту сільських мешканців.

Оскільки Україна робить перші кроки по становленню соціально-орієнтованої ринкової економіки, то з метою уникнення помилок доцільно вивчити досвід провідних країн, які досягли великих успіхів на шляху забезпечення гідного рівня життя своїм громадянам; розглянути регулюючі заходи докладніше з метою з'ясування можливостей застосування їх окремих елементів в Україні. Закордонний досвід розглядається на прикладі таких провідних країн, як Франція та Канада.

Розвиток сільськогосподарської діяльності в більшості європейських країн відбувається в межах так званої Спільної аграрної політики (САП) [177], однією з цільових програм якої є забезпечення необхідного рівня життя аграрному населенню. Діяльність, спрямована на розвиток сільського господарства, базується на наступних

принципах: значна роль сільськогосподарських організацій, узгодженість дій між аграрними організаціями, децентралізація, розподіл відповідальності між професійними організаціями і державними службами.

Серед організацій, які сприяють розвитку сільського господарства, особливо виділяються кооперативи, які являють собою спосіб співпраці та організацію спільної діяльності фермерів, за якої сторони мають рівні права, отримуваний прибуток розподіляється пропорційно до участі в спільній діяльності. Мета кооперативу полягає у зниженні загальних зусиль його членів, а також собівартості реалізованих та вартості отримуваних товарів та послуг.

Сільськогосподарські кооперативи набули найбільшого розвитку у Франції та бувають різних видів:

- *Кооперативи по спільному використанню сільськогосподарської техніки* – CUMA (Coopérative d'utilisation des matériels agricoles) засновуються фермерами для придбання гуртом сільськогосподарської техніки, переважно дорогої та не універсальної, яка використовується лише кілька днів на рік в кожному господарстві. В Україні такі кооперативи можна було б створювати, відроджуючи машино-тракторні станції, залучаючи до їх лав фермерів та агропідприємства на паритетній основі;

- *Сервісні кооперативи* функціонують в таких сферах як страхування, кредитування, житло та інше. Найбільшим сервісним кооперативом Франції були каси сільськогосподарського кредиту, що надавали своїм членам фінансову допомогу у виробничих цілях та перетворилися з часом на кооперативний сільськогосподарський банк "Credit Agricole", клієнтами якого є 9 з 10 аграріїв. В теперішній час він надає кредити за зниженою відсотковою ставкою для аграріїв як на виробничі, так і позавиробничі потреби (купівля житла, облаштування прилеглих територій);

- *Торгівельно-закупівельні та переробні кооперативи* продають близько 80 % пшениці, 60 % свинини, 50 %

вершкової олії, 30% вина і соняшникової олії. Ці кооперативи по суті є продовженням ферми: фермер займається тільки виробництвом продукції, а кооператив піклується про все інше – постачання насіння, поголів'я худоби та птиці, засобів захисту рослин і тварин, добрив, палива. Крім того, кооператив купує продукцію ферми за наперед обумовленими твердими цінами, здійснює її приймання, транспортування, доведення до потрібних кондицій, збереження, переробку і продаж мережам магазинів. Торгівельно-закупівельні кооперативи організуються переважно за видом спеціалізації фермерських господарств, що їх утворюють, і бувають зернові (найбільший у Бургундії “Dijon-Céréale”), молочні (у Бретані “Caval”), свинарські (Бретань -“PRESTOR”, Овернь – “URPAL”) та інші. Особливістю організації роботи будь-якого кооперативу є те, що самі фермери наймають директора, визначають стратегію розвитку і контролюють діяльність команди директора через Раду кооперативу на чолі з Президентом. Останні обираються на загальних зборах самими фермерами із фермерів, причому вони не отримують заробітної плати в кооперативі, залишаючись фермерами і продовжуючи працювати у власних фермерських господарствах.

Вступ до кооперативу є вигідним з кількох причин: по-перше, він полегшує фермерам доступ до ринків збуту і забезпечує вигідний продаж їх продукції; по-друге, фермерам виплачуються додаткові премії за якість продукції. Урядова підтримка кооперативного руху в сільському господарстві Франції полягає у звільненні кооперативів від сплати податків, оскільки фермери заплатили вже податки у власних господарствах. Тому кооператив як безприбуткова організація, розподіляє надлишок виробництва між членами кооперативу пропорційно кількості зданої продукції.

Погодженість між різними аграрними організаціями відбувається завдяки використанню багаточисельних паритетних структур, в яких засідають представники

сільськогосподарських організацій та держави. На жаль, в Україні вирішення питань розвитку і реформування сільського господарства здійснюється самими державними службовцями з різних міністерств та відомств без консультацій з представниками селян, що часто призводить до неврахування інтересів селянства у здійснюваних трансформаціях.

Децентралізація, як принцип розвитку сільського господарства, полягає у тому, що чисельні партнери погоджують і здійснюють діяльність, спрямовану на розвиток сільського господарства. Мова йде про торгово-фінансові сільськогосподарські палати, технічні інститути і центри прикладних досліджень, які завжди працюють з виробниками. Торгово-фінансові сільськогосподарські палати відіграють перед державою роль консультанта, представляючи інтереси аграрного населення в цілому, оскільки, на відміну від наших управлінь сільського господарства, до них на певний термін (5-6 років) обираються представники від усіх існуючих соціально-економічних категорій сільського населення: фермерів, комерсантів, ремісників, функціонерів тощо. Саме завдяки цьому все аграрне населення має змогу приймати реальну участь у розвитку сільського господарства і сільської місцевості не лише під час виборів, а щодня. З іншого боку, ці організації надають суттєву допомогу фермерам шляхом розробки власних фінансових стратегій та політики надання послуг щодо ефективного використання землі, охорони навколишнього середовища, агрономії, зайнятості сільського населення та соціального розвитку сільської місцевості. Крім того, при потребі кожен фермер може отримати в цій палаті консультаційну допомогу: реєструючи характеристики свого господарства та результати роботи в інформаційній системі палати, він може порівнювати ефективність своєї господарської діяльності з аналогічними фермами в комуні, кантоні, департаменті; отримати поради для поліпшення діяльності господарства від різних консультантів –

сільськогосподарських контролерів, співробітників фінансових органів, бухгалтерів тощо. Створена в Україні система дорадництва як початковий етап розвитку подібних структур, на нашу думку, має бути включена до складу управліннь сільського господарства, що дозволить на перших порах показати його доцільність, переваги і необхідність, надавати послуги цих центрів безкоштовно або за невеличку плату.

Розподіл відповідальності між професійними організаціями і державними службами полягає в тому, що перші займаються технічними та економічними консультаціями, підвищенням кваліфікації фермерів (що дозволило французькому сільському господарству стати активним елементом економічного розвитку країни [27; 178]), інформаційною діяльністю, тоді як держава здійснює глибокі теоретичні дослідження, відповідає за середню і вищу освіту, контроль якості.

В Канаді з метою регулювання розвитку села функціонує міжвідомче управління економічного розвитку сільської місцевості (*REDI - Rural Economic Development Intergovernmental*), діяльність якого спрямована на допомогу сільським мешканцям у підвищенні економічного потенціалу їх територій шляхом надання технічних і фінансових ресурсів (для розвитку сильних сторін громади) або ініціювання та розвитку нових видів економічної діяльності.

Важливим напрямом діяльності урядів розвинутих країн стосовно розвитку сільської місцевості є залучення молоді до розвитку сільськогосподарської діяльності, підприємництва на селі за допомогою спеціально розроблених програм. Наприклад, у Франції молоді люди, які представляють реальний проект розвитку власного господарства, можуть отримати дотацію на поселення і розвиток, розмір якої залежить від зони поселення (в Бургундії максимальна сума допомоги становить 25 тис. євро, в Бретані – 27, в Аквітанії – 31 тис. євро), спеціальні

довгострокові займи з відсотковою знижкою; підвищують кваліфікацію за рахунок спеціальних фондів.

Також Уряд всіляко сприяє закріпленню людей в сільській місцевості. Наприклад, для тих, хто бажає оселитися в сільській місцевості і працювати там, банки надають кредити на придбання житла під 3% річних, а за умови дострокового погашення кредиту відсотки можуть не нараховуватися зовсім. Те ж саме стосується придбання машин. Для фермерів кредити на будівництво і придбання техніки надаються на строк від 5 до 15 років з максимально можливою відсотковою ставкою 4,5-5% річних, а у окремих випадках – на всю суму кредиту.

В Канаді підвищення кваліфікації молоді з сільської місцевості здійснюється в межах програми **"Досягнення сільської молоді"** шляхом організації теоретичних і прикладних тренінгів, в ході яких прищеплюються навички ініціювання економічного розвитку сільської місцевості [179]. В Україні доцільно було б цей напрям роботи з сільською молоддю (починаючи з шкільних років) проводити спеціалістам управлінь сільського господарства (для чого передбачити виокремлення в їх структурі відповідного підрозділу), служби по роботі з молоддю у співпраці з працівниками райцентрів зайнятості, які мають досвід організації семінарів та тренінгів, а також з уповноваженими по роботі з молоддю в кожній сільській/селищній раді. Це наповнило б їх роботу конкретним змістом, а молодим людям опановуванні знання допомагатимуть не тільки самоутверджуватися в житті, а й приносятимуть користь їх громадам.

За програмою **"Партнери з молоддю"** в Канаді здійснюється співпраця з роботодавцями щодо створення нових робочих місць в сільській місцевості для молодих людей, які щойно закінчили навчання або є безробітними; надається фінансова допомога для започаткування власного бізнесу у вигляді гранту розвитку, оплати розробки бізнес-плану.

Вагоме місце у розвитку економіки сільської місцевості, підприємництва на селі належить забезпеченню доступності сільським підприємцям і бізнесменам надійних джерел інформації щодо інструментів планування, створення реальних проєктів по розширенню, підвищенню ефективності працюючих підприємств, будівництву нових в межах програми розвитку позааграрного підприємництва на селі та планів розвитку сільської місцевості.

Важливою умовою стабілізації та поліпшення життя в сільській місцевості є всяляка підтримка економічної активності, передовсім фінансова, як на державному, так і на місцевому рівнях. Наприклад, у Канаді питання надання капіталу під створення нових або розширення діючих підприємств в сільській місцевості вирішується на рівні громади, виходячи з її пріоритетів та потреб. Причому позика громади, а також провінції, є безпроцентною, повернення якої розраховано на 5 років. Для поліпшення доступності банківських кредитів розроблено програму допомоги сільським підприємцям, згідно якої сільські кредитні спілки надають гарантії позик вже існуючим підприємствам або залучають в такий спосіб інвесторів.

Джерелами цих видів фінансової допомоги є надходження з місцевих бюджетів, а також кошти провінції (в Канаді), кантону, комуни (у Франції) від тих чи інших видів діяльності. Наприклад в Канаді на фінансування розвитку сільської місцевості спрямовуються кошти, що надходять від лотерейних терміналів, розташованих у сільській частині провінції. У Франції ж на фінансування програм розвитку сільської місцевості, яке здійснюється під керівництвом Національної асоціації сільськогосподарського розвитку (Association Nationale du Developpement Agricole -ANDA), тільки 20% виділяється державою, решта 80% надходить від сільськогосподарського сектору (20% - податки на продукцію, 15% - податки на незабудовані землі, 5%-внески працівників сільського господарства, 25% - пряма

оплата послуг агропрацівниками, 15% - внески сільськогосподарських організацій, зокрема кооперативів). Причому значна частина податків залишається на місцях, що дозволяє місцевим бюджетам бути більш мобільними і вільними при фінансуванні тих чи інших заходів.

Підтримка розвитку місцевого самоврядування та громадянського суспільства відбувається в країнах з ринковою економікою шляхом включення сільського населення до органів управління всіх рівнів, що дозволяє акцентувати увагу на справді актуальних питаннях розвитку сільської місцевості і поліпшення життя її мешканців, залучати останніх до управління економічним, соціальним, інформаційним розвитком території.

У Франції найбільша участь сільського населення спостерігається в системі його соціального захисту, яка об'єднує всі верстви сільських мешканців і складається з сільськогосподарського режиму страхування для аграріїв (фермерів та працівників сільського господарства, кооперативних підприємств з переробки сільськогосподарської продукції) та не аграріїв (комерсантів та ремісників з сільської місцевості) і управляється єдиним органом – Аграрною соціальною взаємодопомогою (Mutualité Sociale Agricole). Ця, створена для сільських мешканців і ними самими, система комплексного взаємного страхування включає в себе два напрями: *аграрне страхування*, що покриває виробничі (виробничий травматизм, збитки від природного лиха, пожеж тощо) і приватні ризики (цивільна відповідальність) та *аграрне соціальне страхування* (соціальні ризики - хвороби, пенсійне забезпечення, допомоги). Особливістю саме французької системи соціального страхування сільського населення є її солідарність та демократичність, а також врахування виду професійної активності та доповнюваність соціальними заходами і різними видами допомоги. Солідарність означає гарантію соціального страхування для всіх мешканців сільської місцевості.

Демократичність системи соціального страхування сільського населення базується на двох реаліях: 1) децентралізація структур (їх відносна незалежність), яка дозволяє сільським жителям приймати активну й ефективну участь на всіх рівнях управління (комуни, кантону, держави); 2) відповідальні на всіх рівнях управління системи соціального захисту обираються кожні 5 років з-поміж аграріїв і ними самими.

Для найліпшого представлення інтересів сільських жителів у системі їх соціального страхування, вони поділяються на три виборчі ешелони:

1. власники фермерських господарств, вільні працівники пов'язаних з сільським господарством професій, ремісники (які не наймають на роботу постійних працівників) та члени їх сімей, працюючі в господарстві;

2. працівники сільськогосподарських підприємств, ремісничих підприємств і професійних утворень аграріїв (кооперативів, торгово-фінансових сільськогосподарських палат, соціального страхування тощо);

3. власники фермерських господарств, вільні працівників аграрних професій, сільські ремісники (які винаймають постійних працівників) та члени їх сімей, зайняті в господарстві.

В результаті виборів формується *Адміністративна рада*, завдання якої полягає у тлумаченні соціального законодавства і визначенні відповідності його положень бажанням і потребам членів системи аграрного соціального страхування та сприянні соціальному розвитку шляхом визначення власних стратегій розвитку, прийняття бюджету соціальних заходів, управлінського бюджету, бюджету внесків та виплат.

Крім основних заходів (страхування від нещасних випадків на виробництві, у побуті, пенсійне забезпечення) система соціального страхування, як відкрита до потреб і запитів своїх членів, постійно пропонує і розширює додаткові послуги для різних соціально-демографічних груп аграрного населення [181]. Гарантуючи соціальний

захист всій сукупності аграрного населення, система його соціального страхування в силу своєї близькості до користувачів має змогу враховувати їх поточні проблеми та потреби, залучати їх до розвитку сільських територій, підвищувати доступність засобів поліпшення рівня життя, постійно розширюючи їх спектр.

Узагальнення досвіду застосування регулюючих заходів з метою поліпшення рівня життя сільського населення дає змогу констатувати наступне:

по-перше, управління рівнем життя сільського населення і заходи з його регулювання в ринкових умовах відповідають головному завданню сталого розвитку суспільства – створенню умов для розвитку людини як повноцінного члена суспільства, забезпеченню її активної участі у процесах соціально-економічного розвитку сільських територій;

по-друге, управління рівнем життя сільського населення ґрунтується на застосуванні різних способів залучення сільського населення до управління життям на відповідних територіях, які мають комплексний характер, спрямовують діяльність аграрного населення на досягнення індивідуальних і колективних результатів, зміцнення економіки сільських поселень та їх соціального забезпечення;

по-третє, найважливішим напрямком соціально-економічної стабілізації рівня життя сільського населення є стимулювання позааграрного розвитку сільської місцевості завдяки підприємництву, появі обслуговуючих аграрних підприємств (кооперативів, торгово-фінансових сільськогосподарських палат);

по-четверте, зарубіжний досвід переконує, що в ринкових умовах методи, способи і заходи стабілізації та підвищення рівня життя сільського населення мають постійно та гнучко змінюватися, узгоджуючись із потребами в них сільського населення, соціалізацією економічного розвитку, зі зміною запитів і цінностей на тлі трансформації суспільства.

3.1.2. Можливості використання закордонного досвіду в практиці України

Не можна заперечувати те, що успіхи у формуванні стійких тенденцій стабілізації і поліпшенні рівня життя сільських мешканців в Україні потребують створення певних передумов, до яких відносимо:

- формування фінансової самодостатності сільських територій шляхом зміни принципів бюджетного перерозподілу коштів;

- налагодження соціального діалогу між сільським населенням, органами влади і управління та партнерами аграрного сектору економіки на засадах соціального партнерства, завдяки якому узгоджуються пріоритети забезпечення стабілізації та поліпшення рівня життя мешканців сільської місцевості з розробкою довгострокової програми сталого розвитку села, формування на селі середнього класу;

- переорієнтація роботи органів державної виконавчої влади на всебічну підтримку і забезпечення розвитку сільської місцевості та її людського потенціалу.

Отже, становлення ринкових відносин в економіці та особливо в її аграрному секторі мають кардинально змінити підходи і принципи управління рівнем життя сільського населення.

На нашу думку, з огляду на вищевикладене, вкрай необхідним є переорієнтація з галузевого підходу, який абсолютно не вирішує проблем рівня життя сільського населення, на комплексний розвиток сільської місцевості, її розгляд як багатофункціонального сектору економіки. З одного боку, це уможливить вирішення існуючих проблем з точки зору життя людей конкретної сільської території, яким необхідно забезпечити достатній життєвий рівень. З іншого, такий підхід дозволяє розглядати село як складову суспільного життя, яка поряд із виробництвом продукції забезпечує відтворення суспільно значущих цінностей, що

не можливо в повній мірі оцінити ринковими критеріями ефективності.

Вирішення проблем села можливе за умови його розгляду у взаємозв'язку таких компонент: 1) виконання економічних функцій (не тільки виробництво сільгосппродукції, а й несільськогоспо-дарських товарів і послуг та суспільних благ, надання рекреаційних послуг); 2) виконання соціокультурних функцій (збереження сільського способу життя, сільської культури, соціального контролю над територією, збереження історично освоєних ландшафтів); 3) підтримка екологічної рівноваги у біосфері.

Врахування кожного з перелічених аспектів на паритетній основі здатне створити основу для формування привабливості сільської місцевості для життя, поліпшення управління рівнем життя сільського населення та його підвищення. Це тим більш актуально, що стратегічним завданням в умовах початкового періоду піднесення економіки є не стільки боротьба з бідністю, скільки боротьба за стабілізацію та підвищення рівня життя сільського населення, формування середнього класу, на об'єктивній потребі становлення якого неодноразово наголошували і наголошують вітчизняні науковці.

Питання становлення середнього класу в межах проблеми підвищення рівня життя сільського населення є доволі актуальним для села [182], оскільки за роки перетворень відбулося вивільнення величезної армії робітників з аграрного сектору економіки, зниження доходів селян, концентрування їх уваги на пошуках засобів виживання, погіршення якісних характеристик робочої сили і трудового потенціалу села через переважання фізичної праці в особистих селянських господарствах, яка не вимагає ніякого вдосконалення професійних навичок тощо. На нашу думку, змаргіналізована частина сільського населення не здатна ні фізично, ні інтелектуально забезпечити відродження аграрного сектора економіки України, яке, безумовно, базуватиметься на запровадженні

нових прогресивних технологій у тваринництві, рослинництві, агрономії тощо. Для України, з її природним багатством – чорноземом, аграрний сектор економіки є стратегічно важливою галуззю, тому слід продумати і сформулювати основні напрями стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення, формування і становлення середнього класу на селі, перетворення села на привабливий життєвий простір. Для їх успішної реалізації необхідна перебудова системи управління рівнем життя сільського населення, яка, як вже зазначалося, має враховувати перебудовчі процеси, що відбуваються в аграрному секторі, зміни суб'єктів власності, трансформацію правових, організаційних, економічних, адміністративних та інших чинників сільського розвитку, а також вже набутий досвід управління рівнем життя населення сільської місцевості, що нагромаджено в окремих регіонах держави та країнах з розвинутою ринковою економікою.

Актуальність потреби подолання надзвичайної диференційованості функцій як по вертикалі, так і між суб'єктами управління по горизонталі (від чітко окреслених до малопомітно визначених, притому лише в загальному контексті), переорієнтації на програми комплексного розвитку сільських територій, які включали б питання поліпшення рівня життя сільського населення, підтверджується і тим, що в багатьох країнах світу вже відійшли від вузьковідомчого підходу у забезпеченні розвитку села, що відобразилося у функціях і назвах колишніх міністерств сільського господарства. Так, наприклад, Міністерство сільського господарства Великобританії стало називатися Міністерством екології, продовольства і сільських справ, в Німеччині – Міністерством захисту прав споживачів, продовольства і сільського господарства, в Угорщині – Міністерством сільського господарства і сільських територій, у Франції – Міністерством сільського господарства, продовольства та сільської місцевості.

Подібні зміни з врахуванням українських реалій повинні торкнутися й органів управління агропромисловим комплексом в Україні. Стосовно Міністерства аграрної політики України, то в ньому, на нашу думку, мають бути зосереджені всі повноваження з питань соціально-економічного розвитку села, що означає необхідність і доцільність розширення з одночасною конкретизацією його функцій і бюджету за рахунок реалізації програм стійкого сільського розвитку. В такому випадку Міністерство аграрної політики (в областях і районах управління сільського господарства і продовольства) відіграватиме роль координатора та інтегратора діяльності всіх суб'єктів управління, що виконують функції з розвитку сільської інфраструктури та нестиме повну відповідальність за створення умов для забезпечення стійкого розвитку сільських територій.

Нагальність такого кроку обумовлюється тим, що в теперішній час ці функції розпорошені між ланками управління і їх виконання практично не піддається контролю. Концентрування ж всіх повноважень і відповідальності в єдиному центрі дозволить розглядати і вирішувати масу питань, включаючи проблеми бідності, низького рівня життя сільських мешканців, його стабілізації і поліпшення; розвитку соціальної, інженерної, ринкової інфраструктур; регулювання продовольчих ринків; підтримки сільського підприємництва, охорони навколишнього середовища тощо завдяки посиленню його інформаційно-координаційної функції. Крім того, в умовах подальшого здійснення конституційної реформи державна політика має сфокусуватися на забезпеченні розвитку конкретних сільських територій, на створенні умов для формування самодостатніх бюджетів сільських рад, від яких і буде залежати рівень життя селян та його динаміка.

Використання в Україні досвіду організації та роботи сільськогосподарських кооперативів є особливо перспективним з огляду на важливість для сільського населення корпоративістських цінностей та

колективістської психології і дозволить підвищити конкурентоспроможність сільського господарства, дасть змогу сільгоспвиробникам займатися виробництвом продукції, а постачальницько-збутовий бік справи залишити спеціалістам. На жаль в Україні, кооперативи ніхто не пропагує, а крім юридичних документів, на кшталт Закону “Про кооперацію” та Типового статуту кооперативу, фермеру почитати нічого. Потрібна роз'яснювальна робота та популяризація кооперативів, причому силами самих фермерів, які бачили їх роботу. Тому, доцільно було б вмістити в обов'язки управлінськ сільського господарства організацію для фермерів, що володіють лідерськими якостями, а також студентів вищих навчальних закладів аграрного спрямування стажування у фермерських господарствах і кооперативах Західної Європи, а також передових українських господарствах. Доцільно було б направляти також студентів старших курсів на навчання (1-2 річне) за кордон. У тій же Франції сільськогосподарські кооперативи систематично організовують поїздки по фермерським господарствам, які досягли вагомих результатів або мають певні особливості господарювання, що вирізняють їх з поміж інших.

Певний досвід організації таких стажувань має Кіровоградський національний технічний університет, в якому вже протягом більше 10 років реалізуються положення Угоди про співпрацю між університетом та неурядовою французькою асоціацією «Ki-France». Студенти та випускники цього ВНЗ мають змогу пройти перше стажування на фермерських господарствах, а наступні в сільськогосподарських кооперативах різного спрямування, ремонтних підприємствах та кооперативах, дослідних лабораторіях, фінансових установах, а викладачі стажування у французьких навчальних закладах – ліцеях та інститутах. Результат – підвищення професійного рівня підготовки спеціалістів для потреб економіки і особливо її аграрного сектору. Також, важливим напрямком має стати робота щодо організації спільного навчання в Україні і за

кордоном із наданням по його завершенню спільного диплому. Тут потрібна активізація роботи Міністерства освіти і науки щодо заохочення тих ВНЗ, які активно працюють в цьому напрямку, а також матеріальна підтримка для навчання за кордоном для українських студентів і викладачів. Також потрібно більш активно позиціонувати вітчизняні аграрні навчальні заклади і факультети на світовому і, особливо, європейському ринках освітніх послуг.

Важливого значення набуває удосконалення в Україні принципів місцевого фінансування, особливо в світлі запропонованої Урядом територіально-адміністративної реформи. На нашу думку, здійснювати територіальну реформу можна лише за умови досягнення фінансової самодостатності сільських/селищних рад, місцевих громад. Тому, більш актуальним на разі є питання забезпечення фінансової самостійності територій і особливо за рахунок зміни пропорцій перерозподілу податків між бюджетами різних рівнів. Так, наприклад, в Німеччині вся сума земельного податку належить общині [180], а в Україні сільським радам перепадає тільки 60%, транспортного – 50%, прибуткового – 25%, єдиного податку з підприємницької діяльності – 43%. Без перегляду діючої практики фінансування сільського розвитку досягти позитивних зрушень у рівні життя сільського населення, на нашу думку, не вдасться.

Врахування міжнародного досвіду необхідне і при розробці нових підходів до соціального захисту, соціальної адаптації сільського населення до ринкових умов в ході соціально-економічних перетворень в аграрному секторі. Аналіз показав, що входження сільських жителів у ринкові відносини об'єктивно сформувало відчуття соціального дискомфорту, помітне погіршення матеріального та соціального рівня життя селян, їх морального стану. Недосконалість сучасного механізму соціальної адаптації, на нашу думку, пов'язана з тим, що сільські жителі залишаються поза самим процесом визначення

необхідності та доцільності певних заходів і послуг, їх встановлення та надання, оскільки не мають своїх власних представників в системі надання соціальної допомоги та соціального захисту.

На нашу думку, на рівні сільських/селищних рад необхідно і доцільно утворити *соціальну раду*, до якої, крім депутатів сільської/селищної ради, залучити представників всіх категорій сільського населення – працівників агропідприємств, соціальної сфери, державних службовців, підприємців тощо. Метою її діяльності повинна стати скоординована розробка соціальних заходів і дій для підтримки окремих верств сільського населення даної території, включаючи питання фінансового забезпечення реалізації визначених заходів. Такими заходами можуть бути для:

- ✓ дітей і молоді: організація екскурсій, ознайомчих поїздок до однолітків з інших районів під час канікул, гуртків творчості на базі шкіл чи будинків культури, ознайомлення з роботою місцевих господарств тощо;
- ✓ пенсіонерів та одиноких громадян: зменшення ризику їх інформаційної ізоляції, організація догляду за їх будинками школярами та безробітними мешканцями села, колективного відпочинку;
- ✓ малозабезпечених: підтримка та недопущення самоізоляції, залучення до активного соціального і громадського життя;
- ✓ всіх: організація дружин правопорядку й екологічних.

На нашу думку, це дозволить залучити сільське населення до процесів формування і динаміки рівня життя як активного учасника, що приймає безпосередню участь під час формування і виконання програм соціально-економічного розвитку сільської території, в управлінні власним рівнем життя.

Відзначаючи в цілому позитивні сторони зарубіжного досвіду управління рівнем життя сільського населення, сталим розвитком сільської місцевості вважаємо за потрібне підкреслити, що його вивчення є безумовно

корисним для України як аграрної держави, проте запозичення має бути обережним, оскільки на стан рівня життя, його стабілізацію, сприйняття пропонованих змін істотно впливають особливості історичного, економічного, соціального розвитку, специфіка національного менталітету сільських жителів, їх традиції і культура. Вибір пріоритетних напрямів стабілізації і поліпшення рівня життя населення сільської місцевості має ґрунтуватися на розробці науково обґрунтованої моделі управління рівнем життя селян в Україні в умовах трансформаційної економіки.

3.2. Удосконалення механізму управління рівнем життя сільського населення

3.2.1 Організаційний механізм управління рівнем життя сільського населення та напрями його вдосконалення

В умовах перехідного періоду рівень життя сільського населення є, як показано у попередніх розділах, надвразливим з кількох об'єктивних причин: особливостей самих сільських районів, які навіть у розвинених країнах світу набагато відстають від урбанізованих територій; переходу основних суб'єктів економічного життя та утримувачів соціальної сфери на ринкові відносини та орієнтація на підприємницьку діяльність; зменшення частки працівників сільського господарства в чисельності сільського населення. Як наслідок, працівники сільського господарства та сільськогосподарські підприємства не можуть самотужки виконувати функції, пов'язані із підтриманням прийняттого рівня життя для всього населення сільської місцевості. З іншого боку, з точки зору дотримання місцевими органами влади економічних та соціальних інтересів сільського населення важливого значення набуває забезпечення його участі у розвитку

села і в управлінні процесом формування та динаміки рівня життя, тобто розвиток сільського самоуправління, формування громадянського суспільства в сільській місцевості.

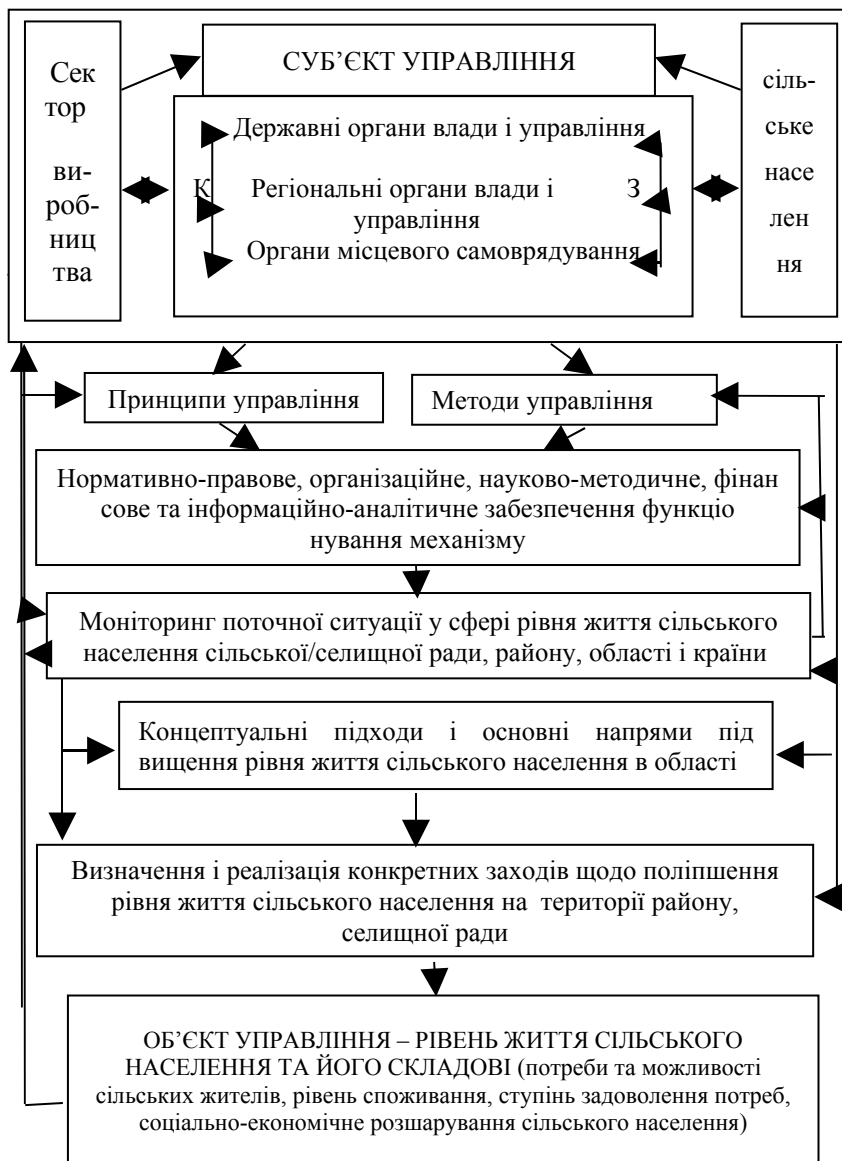
Це призводить нас до думки про необхідність удосконалення організаційного механізму управління рівнем життя сільського населення, який, на нашу думку, повинен розглядатися як система принципів, цілей, функцій, методів, засобів управління, за допомогою яких система управління впливає на стан об'єкта управління (на рівень життя сільського населення в цілому і на його складові компоненти). Причому ця система має вхідний вплив на об'єкт управління (рівень життя селян) у формі зовнішніх вимог, а за результат – забезпечення такого рівня життя сільського населення, який би відповідав потребам розвитку людського потенціалу сільської місцевості та її сталого розвитку в цілому, а сам механізм поєднував би, погоджував і координував зусилля всіх можливих учасників цього процесу.

До складу організаційного механізму відносимо такі структурні елементи: принципи, методи управління, організаційне, науково-методичне, фінансове, нормативно-правове та інформаційно-аналітичне забезпечення. *Об'єктом управління* є всі складові рівня життя сільського населення, а *суб'єктом* - носій діяльності з управління в особі державних, регіональних і місцевих органів влади і управління, суб'єктів господарювання на селі та самих сільських жителів. Двох останніх пропонується включати до його складу тому, що в кінцевому рахунку успіх реформ залежить від їх сприйняття всіма зацікавленими сторонами та участі в них так званого “третього сектору”: сектору виробництва (підприємства АПК, переробні, торгівельно-посередницькі, промислові та інші підприємства і організації) та сільських жителів. Необхідність залучення до процесу управління самого сільського населення в умовах все більшої демократизації управління, переносу відповідальності від органів

державної влади на органи місцевого самоврядування визначається потребою розвитку інститутів громадянського суспільства.

Стабілізація і поліпшення рівня життя сільського населення можливі лише у разі взаємодії і взаєморозуміння між всіма рівнями управління (державним, регіональним, місцевим), що ґрунтуватимуться на *принципі субсидіарності* - передачі на вищі щаблі влади і управління лише тих завдань, які не можливо розв'язати на нижчих ланках. Тому, на нашу думку, на рівні держави необхідно розробляти державну стратегію поліпшення рівня життя сільського населення, основні принципи, методи, законодавче та фінансове забезпечення її реалізації; на регіональному рівні – концептуальні підходи та основні напрями поліпшення рівня життя сільського населення; на місцевому (де найяскравіше проявляються особливості і проблеми розвитку) – конкретні заходи зі стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення. Зауважимо, що ефективність та дієвість функціонування механізму потребує тісного взаємозв'язку між його суб'єктами різних рівнів, а також дієвої системи контролю за виконанням поставлених цілей.

Вищевикладене дозволяє нам представити механізм управління рівнем життя сільського населення у вигляді наступної схеми (рис.3.1). Функціонування цього механізму має ґрунтуватися на таких принципах, як: науковість (забезпечення відповідності процесів управління існуючим соціально-економічним законам, закономірностям розвитку соціально-економічних систем), плановість (відповідність функціонування механізму програмі соціально-економічного розвитку регіону, формування середнього класу на селі), оперативність (яка передбачає не тільки планомірне поліпшення показників рівня життя сільського населення, а й здійснення його поточного, оперативного регулювання), комплексність (вирішення питань, пов'язаних зі стабілізацією та підвищенням рівня

К – контроль; З – зворотній зв'язок.

Рис. 3.1. Схема організаційного механізму управління рівнем життя сільського населення

життя сільського населення у тісному зв'язку з іншими питаннями стійкого розвитку сільської місцевості), динамізм (означає, що механізм управління повинен мати високу адаптивність до вимог зовнішнього і внутрішнього середовища).

Головним завданням механізму управління рівнем життя сільського населення виступає координація діяльності щодо сприяння зростанню рівня життя сільського населення та забезпечення в цьому контексті розвитку людського потенціалу сільської місцевості та держави в цілому. Діяльність суб'єкту управління, спрямована на поліпшення рівня життя сільського населення в рамках окресленого нами механізму, зважаючи на терміновість вирішення завдання поліпшення рівня життя селян, також має спиратися, на такі базові принципи:

- перехід від реакційної форми управління до попереджувальної, тобто до управління на основі аналізу та прогнозів;

- переорієнтація роботи органів влади на надання практичної допомоги селянам та адекватність реакції на зміни у рівні життя сільського населення на основі ув'язки розрізнених елементів управлінської діяльності щодо стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення в єдине ціле;

- поєднання заходів державної підтримки стабілізації та підвищення рівня життя сільського населення з мобілізацією ресурсів сільських громади;

- розгляд поліпшення рівня життя як цілі, а не як засобу для досягнення інших;

- у взаємозв'язку між економічним і соціальним розвитком села не має надаватися перевага першому над другим;

- гласність і відкритість діяльності щодо стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення, а отже і доступність для суспільства інформації про діяльність органів влади з цього питання;

- перебудова практики розробки і прийняття програм соціально-економічного розвитку із “зверху - вниз” на “знизу-уверх”;

- розвиток соціального партнерства у сфері поліпшення рівня життя селян.

Необхідність перебудови практики розробки і прийняття програм соціально-економічного розвитку обумовлена вкрай низькою самостійністю регіонів по формуванню власних стратегій стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення, оскільки розробка перспективних планів економічного та соціального розвитку районів відбувається шляхом механічного складання планових показників та заходів без врахування соціальної стратегії області, використання методів стратегічного планування та управління, а отже не сприяє розв’язанню існуючих соціальних проблем та попередженню їх виникнення.

Доцільнішою була б розробка райдержадміністраціями (обласною держадміністрацією) власних програм соціально-економічного розвитку, з подальшим обговоренням їх змісту на районному, міжрайонному, обласному (державному) рівнях. В такому випадку вони включатимуть реальне бачення ситуації і конкретні, відповідні кожному рівню, заходи, спрямовані на стабілізацію і поліпшення рівня життя сільського населення. Це положення доцільно було б закріпити у законодавчому порядку, доповнивши цим конкретизуванням існуючий Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” [183], адже в ньому на сьогоднішній день не досить чітко з’ясовано питання про те, чи входять програми нижнього рівня до вищого, чи навпаки, відбувається розрив між рівнями управління.

Стосовно соціального партнерства як одного з принципів управлінської діяльності зі стабілізації та підвищення рівня життя сільського населення, то

зауважимо, що у практиці господарювання і науковій думці воно, на жаль, розглядається у зв'язку із регулюванням соціально-трудових відносин на державному, галузевому і виробничому рівнях і не береться до уваги як можливий спосіб вирішення багатьох інших питань соціально-економічного розвитку держави, областей, районів і окремих територій, особливо сільських.

Соціальне партнерство є способом реалізації прав громадян в демократичному суспільстві, оскільки надає їм можливість брати участь у формуванні і реалізації соціально-економічної політики регіонів і держави, прийнятті рішень не лише в період виборів, а й щодня - в ході їх обговорення. Окрім цього, соціальне партнерство є доволі гнучким, ґрунтуючись на засадах добровільності і взаємовизнання прав сторін-партнерів на всіх рівнях управління. Стратегічний характер соціального партнерства дозволяє сформулювати і поступово безконфліктно реалізувати поставлені завдання соціально-економічного розвитку і сприяти стабілізації і поліпшенню рівня життя сільського населення, формуванню середнього класу на селі та стійкому розвитку сільських територій. Тому, залучаючи якомога більшу кількість різних організацій, установ і громадян та їх об'єднань до процесів соціально-економічного розвитку, соціальне партнерство об'єднує потенціал індивідуалізму та колективізму, ринкової активності та демократії, політичного управління та самоуправління. З цих позицій, на нашу думку, соціальне партнерство здатне активізувати позицію сільського населення, забезпечити його реальну участь у перетвореннях, що відбуваються і відбуватимуться в громаді, та має стати основою соціальної політики в адміністративних районах та в області в цілому [185].

Стабілізація та поліпшення рівня життя сільського населення на засадах згаданого принципу, враховуючи його актуальність, можливі за умови удосконалення законодавчої, нормативно-правової бази, широкого інформування суспільства про нього та чіткого визначення

місця і ролі держави в інституті соціального партнерства, виходячи з її функції гаранта прав усіх громадян, оскільки від цього залежить якість розробки основних напрямів, визначення конкретних засобів і заходів поліпшення рівня життя сільського населення, залучення і використання матеріальних і фінансових ресурсів, формування сприятливої суспільної думки для моральної зацікавленості кожного в їх реалізації.

Незважаючи на існування значної кількості законодавчих і нормативно правових актів, з питань регулювання соціально-економічного розвитку і соціальної політики держави, в тому числі і на селі, реалізація їх положень не приносить значних успіхів тому, що вони не враховують особливості розвитку окремих областей (а сільських територій і поготів) і не визначають хто *конкретно* і *яку саме* несе відповідальність за недотримання їх положень, норм і вимог. На жаль, особливості вітчизняного законодавства не дозволяють приймати обласній і районним радам, як органам місцевого самоврядування, законодавчі акти із закріпленням в них конкретних виконавців і відповідальних за розвиток сільських територій, стабілізацію і поліпшення рівня життя сільського населення та застосування до них, у разі невиконання поставлених завдань, тих чи інших санкцій. Тому, на нашу думку, доречно було б прийняти закон, що встановлював би відповідальність органів державної виконавчої влади за забезпечення конституційного права громадян на достойне життя і вільний розвиток, як це визначено Конституцією України. Це дозволило б законодавчо закріпити організаційне, науково-методичне, інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення.

3.2.2. Організаційні аспекти забезпечення ефективного функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення

Одним з найважливіших елементів пропонованого механізму управління рівнем життя сільського населення є його організаційна структура, яка впорядковує сам процес управління і взаємодію ланок, встановлює підпорядкованість, розподіляє відповідальність, визначає учасників і складові суб'єкта управління, який, як уже зазначалося вище, має включати представників усіх зацікавлених сторін. Їх співпраця і координація дій повинна здійснюватися через формування при управлінні сільського господарства і продовольства регіональних і територіальних Рад по рівню життя сільського населення, а саме Ради по рівню життя сільського населення області та Рад по рівню життя сільського населення адміністративних районів у складі області.

Обласна Рада по рівню життя сільського населення має формуватися Головою ОДА на паритетній основі з рівної кількості представників переговорного процесу: 1) голів РДА та інших посадових осіб, уповноважених Головою ОДА (начальників галузевих управлінь); 2) представників профспілок (що особливо важливо, адже кожен два з трьох працівників сільського господарства охоплені системою колективного трудового права [184]); 3) керівників асоціацій підприємств, підприємств, фермерів, громадських організацій, політичних партій; 4) експертів-консультантів із різних напрямків діяльності з числа найбільш компетентних, авторитетних учених і спеціалістів регіону для науково-методичного супроводу. Районні Ради по рівню життя сільського населення повинні формуватися головами РДА на паритетній основі з рівного числа представників сторін переговорного процесу: органів місцевого самоврядування (голів районної та сільських/селищних рад), територіальних об'єднань підприємств, асоціацій фермерів, керівників

галузевих управлінь і відділів РДА, товаровиробників і підприємців, територіальних профспілкових об'єднань, які представляють інтереси різних соціальних груп сільського населення даного району. Усі ці організації та їх представники сформують організаційне забезпечення функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення, що уможливить управління рівнем життя сільського населення на засадах *синергізму*, тобто ефекту взаємодії, який забезпечує ефективність управління більшу, ніж арифметична сума діяльності окремих суб'єктів.

Саме в особі Рад по рівню життя сільського населення держава має шанс виступити гарантом зупинки руйнівних процесів у сфері сталого розвитку сільських територій, рівня життя сільських жителів, наділивши ці ради правом самостійно формувати базу для потреб стабілізації та підвищення рівня життя селян, стабільного розвитку села, створювати власний механізм надання послуг, дотацій та підтримки неблагополучних зон сільського заселення.

Одним з головних завдань Рад по рівню життя сільського населення має стати створення серед спеціалістів, політиків, управлінців, бізнесменів, сільського населення і населення області в цілому розуміння необхідності підтримки діяльності всіх органів влади щодо стабілізації й поліпшення рівня життя селян. Для його вирішення Ради по рівню життя сільського населення повинні виконувати певні функції, головними серед яких є:

- координація діяльності всіх причетних до проблем підвищення рівня життя сільського населення, розвитку соціальної сфери села з метою формування умов для досягнення й збереження достатнього рівня життя сільського населення області;

- розробка пропозицій до плану поетапного поліпшення рівня життя сільського населення з визначенням довго і короткострокових завдань,

включаючи пропозиції щодо видатків забезпечення сталого розвитку сільської місцевості;

- організація аналітичної роботи з питань: підвищення рівня життя сільського населення, формування середнього класу на селі; розробки та прийняття прогностичних оцінок із динаміки рівня життя сільського населення області з врахуванням реалізації пріоритетних напрямків фінансово-економічного розвитку регіону;

- аналіз зрушень у рівні життя сільського населення внаслідок реалізації різних програм в районах, визначення засобів впливу на хід згаданих процесів для закріплення позитивних тенденцій та формування пропозицій щодо підвищення результативності програм (в результаті підвищення рівня як фінансової забезпеченості, так і наукової обґрунтованості);

- вироблення методів контролю за виконанням рішень спрямованих на поліпшення рівня життя сільського населення; контроль за реалізацією заходів, їх результатами та відповідністю визначеним показникам рівня життя сільського населення.

Функції управління рівнем життя селян (планування, організація, мотивація, контроль) реалізуються шляхом застосування відповідних методів управління, серед яких розрізняємо адміністративні, економічні та соціально-психологічні. Сутність перших полягає у прямому централізованому впливі суб'єкта управління на об'єкт управління, що проявляється через прийняття законодавчих, нормативно-правових актів з питань регулювання рівня життя сільського населення, розвитку сільської місцевості. Економічні методи передбачають використання для досягнення поставленої мети економічних стимулів і важелів, включаючи планування, прогнозування, кредитування, ціноутворення, оподаткування тощо. Соціально-психологічні методи реалізуються як заходи соціальної політики по захисту вразливих верств населення і передбачають не тільки підвищення рівня доходів до визначених мінімально

достатніх розмірів, а й створення сприятливого ставлення сільського населення до перетворень, що здійснюються.

Поряд з цим, потрібно активніше застосовувати нові управлінські технології, серед яких чільне місце має займати так званий “маркетинг сільської місцевості”, який поєднує дві головні, тісно пов’язані між собою, мети: зробити сільську місцевість більш привабливою з точки зору її жителів і розміщення там підприємств, організацій та сформуванню сприятливого іміджу села для зовнішніх інвесторів, що має пряме відношення до стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення.

Узгодження інтересів всіх учасників в ім’я досягнення єдиної мети – стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення, можливе лише в ході переговорних процесів, застосування яких пов’язане із необхідністю: 1) забезпечення взаємодії та рівності сторін і учасників Рад всіх рівнів на етапі підготовки і прийняття рішень та відповідальності за їх виконання, доступності інформації про використання економічних ресурсів відповідного регіону; 2) погодження сторонами і учасниками показників рівня життя сільського населення, дій по їх досягненню; 3) оцінки виконання учасниками переговорних процесів досягнутих домовленостей.

Результати переговорів між представниками суб’єкта управління доречно було б оформлювати Угодою по рівню життя сільського населення, яка в концентрованому вигляді відображатиме й визначатиме динаміку зростання кількісних, якісних та описових показників рівня життя сільських жителів, умови його досягнення, а також основні напрями і заходи з їх реалізації та визначення відповідальності сторін і учасників переговорного процесу за виконання погоджених рішень. Причому, обласна Угода прийматиметься з врахуванням пропозицій по поліпшенню рівня життя сільського населення територіальних утворень області. В такому вигляді ці Угоди можна включати до районних і обласної програм соціально-економічного розвитку.

Контроль за виконанням досягнутих і зафіксованих в Угодах домовленостей виконуватиметься системою суспільно-державного контролю, сформованої з представників органів місцевого самоврядування, обласних і районних громадських об'єднань, союзів і асоціацій сільського населення, які входять до складу Рад по рівню життя сільського населення, за наступними напрямками:

- встановлення відповідності фактично досягнутих і планових показників рівня життя сільського населення області;

- визначення ефективності, доцільності витрат обласного і місцевих бюджетів на поліпшення рівня життя сільського населення і розвиток економіки села;

- аналіз виконання рішень Рад щодо підвищення рівню життя селян;

- прийняття за результатами контролю необхідних управлінських рішень;

- інформування громадськості про результати роботи Рад по рівню життя сільського населення, співпраці всіх сторін і учасників по виконанню Угод, досягнутих в ході переговорних процесів.

Відмітимо, що такий контроль має розповсюджуватися на органи державної влади і місцевого самоврядування області і районів, організації, установи, фінансово-кредитні установи, спілки, асоціації, об'єднання, інших користувачів економічних ресурсів, що діють в регіоні.

Ефективна дія пропонованого механізму, що впливає із завдань і функцій Рад по рівню життя сільського населення, можлива за умови його адекватного науково-методичного забезпечення, адже, виступаючи складовою управління соціально-економічним розвитком регіону, управління рівнем життя сільського населення може здійснюватися на основі об'єктивних соціально-економічних законів. Науково-методичні основи управління рівнем життя сільського населення мають включати як теоретичні положення управління та їх

відображення у нормативних документах, так і науково-методичні основи організації проведення досліджень у сфері рівня життя селян, формування середнього класу на селі, його аналізу.

Нормативно-правове забезпечення функціонування організаційного механізму управління рівнем життя сільського населення повинно передбачати відповідальність органів державної влади і управління, громадських об'єднань та інших організацій (в залежності від напрямів їх діяльності), які приймають участь в діяльності Рад по рівню життя сільського населення, за невиконання або за неналежне виконання Угод по рівню життя сільського населення, а також за приховування або спотворення інформації про фактичний стан рівня життя сільського населення. Законодавче закріплення такої норми дозволить Голові ОДА приймати рішення про відповідальність керівників державної адміністрації, виконавчого органу місцевого самоврядування; громадським організаціям - звертатися у вищі державні органи з приводу невиконання (неналежного виконання) Угод по рівню життя сільського населення; ставити питання про довіру до депутатів представницьких органів влади різних рівнів і навіть формулювати вимоги до виборчих програм і кандидатів на керівні посади в систему органів державної виконавчої влади із залученням до цієї діяльності широких верств суспільства.

3.2.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління рівнем життя сільського населення

Для ефективного функціонування згаданого механізму потрібне надійне інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління на основі становлення соціально-економічного моніторингу рівня життя сільського населення [185]. Нагальність його розбудови пояснюється тим, що суцільні обстеження соціально-економічного стану сільських населених пунктів та переписи у

господарствах сільського населення є періодичними спробами аналізу змін окремих складових рівня життя селян і практично не включають відстеження впливу показників здійснених витрат за рахунок бюджетів усіх рівнів на соціальний розвиток села та на зміну рівня життя, не забезпечують інформаційну обґрунтованість трансфертів з держбюджету на потреби конкретних сільських територій, а отже, не дозволяють оцінити їх адресність та ефективність. Відсутнє і постійне відстеження інформації, яка б узагальнювала думки сільського населення щодо оцінки ним як свого соціально-економічного положення, так і прогнозування ймовірних змін рівня життя за окремими елементами і в цілому внаслідок проведення тих чи інших заходів на державному, обласному і місцевому рівнях, ставлення до здійснюваних перетворень та необхідності проведення заходів з метою поліпшення рівня життя селян області. Така самооцінка допоможе краще зрозуміти, що означає для сільського населення високий і низький рівень життя, як скоригувати здійснювані заходи.

Систематичний збір інформації про рівень життя сільських жителів (і особливо на мікрорівні), включаючи кількісні, якісні, описові показники, об'єктивні та суб'єктивні дані, сприятиме визначенню чітких цілей, плануванню конкретних заходів зі стабілізації і поліпшення рівня життя сільських мешканців та інструментів їх виконання в районах (окремих сільських поселеннях).

Відтак, соціально-економічний моніторинг рівня життя сільського населення має розглядатися як процес спостереження, контролю, оцінки, аналізу і прогнозування змін у рівні життя селян. Його метою є поглиблене вивчення стану і тенденцій розвитку рівня життя сільського населення, окремих його складових для прийняття обґрунтованих рішень щодо управління ним та прогнозування можливих змін. Основними функціями і завданнями моніторингу в якості складової механізму

управління рівнем життя сільського населення повинні стати : 1) формування банку даних за певними показниками та їх блоками; 2) аналіз даних з метою встановлення закономірностей перебігу процесів стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення; 3) оцінка соціально-економічного становища області і районів та визначення на цій основі наявних фінансових ресурсів для стабілізації рівня життя сільського населення; 4) короткотермінове планування процесів стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення; 5) надання достовірної інформації учасникам і сторонам переговорних процесів для погодження основних показників рівня життя сільського населення на плановий період з врахуванням реальних економічних можливостей області, районів, сільських/селищних рад.

Соціально-економічний моніторинг рівня життя сільського населення має здійснюватися за такими етапами: формування завдань моніторингу; спостереження за визначеними показниками та підготовка інформації, що передбачає ведення динамічних рядів числових характеристик показників з використанням існуючих баз даних. За умови відсутності необхідної інформації ставиться питання про розробку нових форм спостереження (у випадку доцільності) або про проведення спеціальних вибіркового обстежень; первинний та багатомірний аналіз ознак-симптомів рівня життя сільського населення як взаємопов'язаних динамічних рядів з метою отримання якісних характеристик кількісних і описових показників рівня життя сільського населення; короткотермінове прогнозування показників для виявлення тенденцій їх подальшого розвитку за існуючих умов; інтерпретація одержаних результатів і оцінка їх корисності з точки зору завдань моніторингу, висновок щодо стану досліджуваних показників, оцінка динаміки рівня життя сільського населення, прийняття рішення про передачу одержаних оцінок у банк даних.

Оскільки в якості координатора роботи з комплексного вирішення соціально-економічних питань розвитку сільської місцевості, включаючи питання поліпшення рівня життя селян пропонується розглядати Міністерство аграрної політики (в областях і районах – управління сільського господарства і продовольства), то інформаційно-аналітичні центри для проведення моніторингу рівня життя сільського населення потрібно організувати в його структурі на базі існуючих відділів моніторингу та прогнозування соціально-економічних наслідків аграрної реформи[185]. Місцеві органи влади скоро потребуватимуть значних обсягів соціально-економічної інформації для розроблення програм соціально-економічного розвитку окремих господарств, населених пунктів, адміністративних одиниць та сільських районів в цілому; оцінки результатів виконання прийнятих рішень з метою визначення їх наслідків, поточного коригування та прийняття при необхідності нових (з врахуванням допущених прорахунків та неоптимальних дій). При цьому, динаміка латентного показника рівня життя відображатиме дійсну ефективність реформ по їх комплексному впливу на життя сільських жителів.

Враховуючи вищевикладене, нагальною є потреба сприяти становленню і розвитку моніторингу рівня життя сільського населення на основі принципів комплексності, системності, регулярності, незалежності та відкритості. Принцип комплексності означає, що тенденції у розвитку рівня життя сільських мешканців мають розглядатися у комплексі із станом і зміною інших процесів соціально-економічного розвитку області. Принцип системності - необхідність розгляду і вивчення змін у рівні життя сільського населення з врахуванням його системного характеру, взаємозв'язку і взаємозалежності його елементів. Принцип регулярності - його організацію на постійній основі, що дозволить здійснювати більш якісний аналіз закономірностей змін рівня життя сільського населення, прогноз тенденцій його розвитку в цілому та

окремих складових, фактичних та можливих наслідків здійснення заходів, спрямованих на поліпшення життєвого рівня сільського населення, оцінку необхідності внесення змін у передбачені заходи Принцип незалежності полягає у тому, що моніторинг має відображати об'єктивні зрушення у рівні життя сільського населення, здійснюватися без адміністративного та іншого тиску, не залежати від суб'єктивної волі адмінресурсу. Відкритість соціально-економічного моніторингу рівня життя сільського населення передбачає доступність його результатів не тільки органам влади і управління, а й широкій громадськості та оприлюднення у ЗМІ області.

Становлення моніторингу рівня життя сільських жителів потребує розв'язання методологічних та організаційних проблем. Вирішення останніх можливе при координації зусиль наукових установ та організацій і передбачає організацію семінарів, круглих столів, присвячених проблемам моніторингу, вивчення та застосування іноземного досвіду, що дозволить уникнути власних помилок і тупикових напрямів роботи на етапі створення цієї моніторингової системи.

Методичні проблеми становлення і розвитку соціально-економічного моніторингу рівня життя сільського населення в регіоні пов'язані із необхідністю розробки і вибору інструментарію для його здійснення: показників рівня життя селян та взаємопов'язаних показників соціально-економічного розвитку області і районів, методів їх аналізу і оцінювання. Вихідний продукт моніторингу має дати можливість оцінити поточний стан рівня життя сільського населення в області в цілому і в розрізі окремих районів, встановити цілі розвитку, граничні значення для коротко і довгострокових періодів, оцінити рівень досягнення поставлених цілей. Тому сукупність показників моніторингу має включати *показники цілей, ресурсів та результатів* використання других з метою досягнення перших та їх ефективність і адекватність. Такий розподіл показників моніторингової

системи дозволить не змішувати умови та кінцевий ефект, а також підходити до розв'язання проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій, включаючи поліпшення рівня життя селян та формування середнього класу на селі, на основі застосування програмно-цільового підходу. При цьому, показники рівня життя сільського населення, сформовані на основі статистичних, адміністративних відомостей, мають доповнюватися результатами соціологічних досліджень, опитувань, суб'єктивними оцінками. В такому випадку оцінювання рівня життя сільського населення області в ході моніторингу і його результати слугуватимуть адекватною основою для ведення переговорного процесу із забезпечення погодженого рівня життя сільського населення.

Покращення оцінювання рівня життя сільського населення в окремих районах області (в областях на загальнодержавному рівні) та управління ним можливе на основі використання повноцінної інформації щодо соціально-економічних процесів, які відбуваються на території кожної сільської/селищної ради. Оскільки в умовах все більшої демократизації управління саме сільські/селищні ради нестимуть відповідальність за досягнення цілей соціально-економічної політики держави на селі і розроблятимуть конкретні дії для цього, то стрімко зростає потреба покращення інформаційного забезпечення їх діяльності, особливо щодо стану і динаміки рівня життя сільського населення їх територій. На нашу думку, необхідно в кожній сільській/селищній раді проводити роботу зі складання Паспорту соціально-економічного розвитку сільської/селищної ради, який має включати інформацію про: фінансові та фіскальні дані території, її виробничу характеристику, економічну активність населення, житловий фонд, освіту та охорону здоров'я, земельні відносини, наслідки соціального та демографічного характеру (табл. X.1).

Ці відомості стануть дієвим орієнтиром при створенні на селі рівних із міською місцевістю умов отримання грошових доходів, поступовому поліпшенні рівня життя сільського населення не лише в окремо взятому населеному пункті, а й в області в цілому. На наше глибоке переконання, до цього процесу необхідно залучати місцеве населення через організацію семінарів з навчання формам і методам роботи територіального місцевого самоуправління: проведенню анкетування для вивчення думки сільських мешканців з того чи іншого питання, для встановлення зворотного зв'язку, який не дозволить розробці конкретних заходів розв'язання соціально-економічних проблем села перетворитися на процес хаотичного характеру, втратити взаємозв'язок між різними рівнями влади та забезпечить залучення сільського населення, інститутів громадянського суспільства до процесу стабілізації рівня життя.

Моніторинг рівня життя селян, доповнений відстеженням показників ресурсів, витрат та регулярним вивченням суб'єктивної оцінки сільським населенням власного рівня життя дозволить виявити наскільки прогнози розрахунки близькі до реальності, а здійснювані заходи відповідають потребі в них, а також сприйняття сільськими жителями соціально-економічних перетворень з огляду їх впливу на рівень життя.

Тільки в такому разі соціально-економічний моніторинг рівня життя сільського населення слугуватиме невід'ємною ланкою ефективного функціонування механізму управління рівнем життя, його стабілізації і поліпшення.

Виходячи із вищевикладеного, вважаємо, що для ефективного функціонування соціально-економічного моніторингу як невід'ємної складової ефективного механізму управління рівнем життя сільського населення в області вкрай необхідно:

- розробити пакет документації щодо організації, збору, накопичення та використання інформації щодо рівня життя сільського населення;

- залучити додаткові джерела достовірної інформації для доповнення, уточнення, порівняльного аналізу даних статистичної звітності (відомості податкової служби, маркетингових, соціологічних та інших досліджень);

- організувати збір інформації щодо рівня життя сільського населення на місцевому, районному та обласному рівнях щоквартально і щорічно та використовувати ці дані для роботи над звітом по рівню життя сільського населення області, який має видаватися управлінням сільського господарства і продовольства за участю обласної державної адміністрації та оприлюднюватися в ЗМІ області та районів.

Крім того служба моніторингу має виконувати наступні завдання:

- щоквартально і щорічно надавати інформацію про стан рівня життя сільського населення і його динаміку всім учасникам суб'єкту управління;

- представляти органам влади, учасникам переговорних процесів інформацію про результати контролю за ступенем виконання визначених заходів і прийнятих рішень;

- забезпечити врахування результатів оцінювання рівня життя сільського населення в розрізі районів у загальній характеристиці їх соціально-економічного розвитку. Саме в такому разі остання набуде завершеного характеру і дозволить здійснювати порівняння районів області як за їх комплексним розвитком, так і за рівнем життя сільського населення, визначати найкращі і найгірші з них та розробляти, відповідно до ситуації, конкретні заходи;

- надавати громадськості інформацію про реалізацію заходів щодо поліпшення рівня життя сільського населення і відповідних директивних рішень органів державної влади і місцевого самоуправління області.

Таким чином, дані, отримані в ході соціально-економічного моніторингу рівня життя сільського

населення, та їх аналіз створять об'єктивні основи для визначення пріоритетних напрямів стабілізації та поліпшення рівня життя селян, вжиття заходів, які дозволять створити передумови для формування середнього класу в сільській місцевості.

В цілому, запропонована схема організаційного механізму управління рівнем життя сільського населення поєднує як централізоване регулювання розвитку сільських територій, так і їх самоврядування, дозволяє подолати відомчу розрізненість у прийнятті рішень стосовно розвитку села, забезпечує соціальний діалог всіх сторін, причетних до підвищення рівня життя сільського населення.

В рамках визначених принципів, методів, а також враховуючи нормативно-правове, організаційне, науково-методичне, фінансове, інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення та результати оцінювання рівня життя сільського населення в розрізі районів, суб'єкт регіонального рівня (Рада по рівню життя сільського населення) повинен визначати основні напрями стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення в області.

3.3. Шляхи поліпшення рівня життя сільських жителів

3.3.1. Економічне підґрунтя стабілізації рівня життя сільського населення

Підвищення рівня життя сільського населення є актуальним завданням, виконання якого має відбуватися поетапно з визначенням найгостріших проблем, що потребують негайного розв'язання, та завдань у коротко і середньостроковій перспективі. На нашу думку, вони мають бути передбачені в обласній і районних угодах по

рівню життя сільського населення за такими основними напрямками:

- 1) створення економічної бази для стабілізації рівня життя сільського населення;
- 2) забезпечення подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва;
- 3) формування умов для зростання економічної активності селян;
- 4) визначення способів підвищення кількості, поліпшення якості послуг на селі;
- 5) розвиток інститутів громадянського суспільства в сільській місцевості.

З огляду на перебіг трансформаційних процесів на селі одним з головних завдань постає сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства в сільській місцевості, зміцнення ролі самих селян у вирішенні соціально-економічних питань розвитку села. Адже територіальні громади сільських поселень залишилися повністю відокремленими від функціонуючих на їх територіях сільськогосподарських, промислових та інших підприємств, бо в процесі приватизації не отримали жодної частки в статутному капіталі цих підприємств. Порушуючи принцип територіальної належності та економічної справедливості, це зумовлює виникнення конфліктних ситуацій між органами місцевого самоврядування і керівництвом реформованих підприємств. Це тим більш актуальне завдання напередодні проведення адміністративно-територіальної реформи, яка передбачає укрупнення районів. Попередні укрупнення (70-ті рр. 20 ст.), з'єднання господарств (а колгоспи та радгоспи були як економічною основою села, так і джерелом його соціокультурного розвитку) призвели до непередбачуваних руйнівних наслідків: головна увага надавалася центральному селу, а відділкові села втрачали перспективу, посилювалася міграція сільського населення до центральних садиб, де було зручніше вирішувати свої життєві питання. Пропоновані зараз зміни

територіального устрою мають на меті наближення влади до людей, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для всіх громадян, незалежно від місця їх проживання. Однак об'єднання кількох десятків сіл у село-громаду, а сіл-громад – у райони (тільки в Кіровоградській області передбачається створити 9 з існуючих 21 районів), призведе, на нашу думку, до тих же наслідків, що і попередні укрупнення. Сьогодні в багатьох селах, де є навіть сільрада, не має автомобільного сполучення, відділень зв'язку, медичних установ, на грані закриття школи через відсутність дітонародження, не надаються найпростіші побутові послуги. Ускладнює ситуацію те, що створення пунктів для вирішення нагальних питань не передбачено проектом Закону України “Про адміністративно-територіальний устрій України”. Тому, ми вважаємо, що порятунок села, стабілізація і підвищення рівня життя його жителів, формування в ньому середнього класу полягає у підтримці, відродженні, розвитку природної, власної (а не волонтаристськи створеної) громади кожного малого, великого села, тих сіл, де ще існує громада чи є перспектива її реанімації з наданням їй самоврядних функцій, відновленням продуктивних сил кожного села. Необхідна і підтримка діяльності вже існуючих асоціацій фермерів та сільськогосподарських підприємств, кооперативів, створення системи асоціацій сільських органів місцевого самоврядування (на кшталт асоціації малих міст).

Ці питання тісно пов'язані зі створенням економічної бази для стабілізації рівня життя сільського населення. Для підтримки розвитку справжнього сільського самоуправління потрібні заходи із перетворення сільських громад на фінансово забезпечені та самодостатні органи місцевого самоврядування. Для цього потрібно на державному рівні:

- змінити пріоритети бюджетної політики щодо бюджетів сільських/селищних рад шляхом передачі функцій збирання й застосування методів впливу по

податках, що надходять до місцевих бюджетів, від податкових адміністрацій до органів місцевого самоврядування, створення районних скарбниць, які б формувалися цими органами;

- передати частину загальнодержавних податків і зборів місцевій владі та змінити співвідношення між частками від сум податків, що надходять у центр і залишаються на місцях, на користь перших; зробити їх власними доходами сільських громад, що дозволить відійти від практики дотаційного вирівнювання;

- передбачити в бюджетах всіх рівнів виокремлення даних по фінансуванню села в розрізі міністерств і відомств, програм, грантів, держзамовлень, кредитного фінансування та забезпечити їх публічність;

- дозволити поряд із казначейським банківське обслуговування місцевих бюджетів, що забезпечить більш мобільне використання коштів та отримання додаткового прибутку;

- відійти від практики доведення місцевим бюджетам згори контрольних цифр.

Тільки маючи достатні економічні ресурси та можливість маневрувати ними на власний розсуд, територіальні громади сільських поселень зможуть змінити на краще життя на селі. Пропонований нами механізм управління рівнем життя сільського населення потребує достатнього фінансового забезпечення, наявності матеріально-фінансових ресурсів для відродження села. На нашу думку, для акумулювання коштів, що виділяються на вирішення сільських проблем різними міністерствами та відомствами, громадськими організаціями та інвесторами, має сенс утворення у структурі Міністерства АПК (управліннь головсільгосппроду) Фонду розвитку сільських територій та його виділення окремим рядком в бюджеті цієї установи. Базові джерела його наповнення і напрями використання можна представити наступним чином (рис.3.2.).

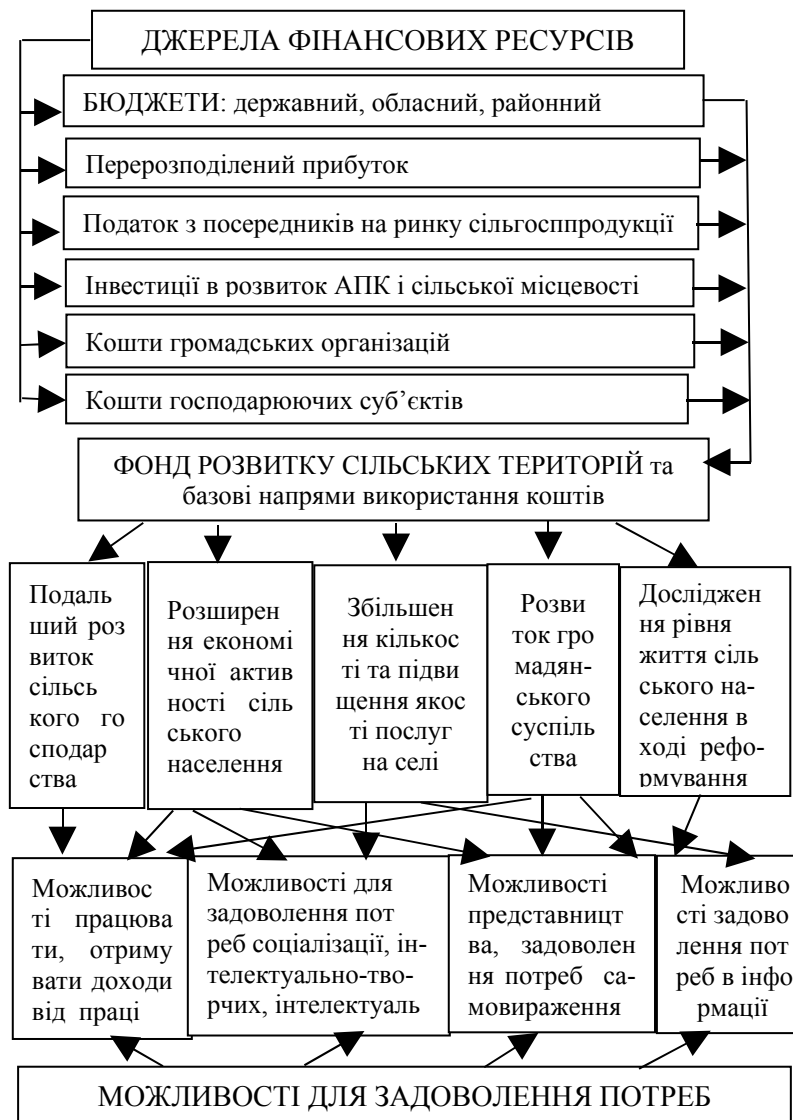

Рис. 3.2. Напрями формування і використання Фонду розвитку сільських територій

Головною метою діяльності Фонду має стати фінансове забезпечення подальшого розвитку сільського господарства, соціальної сфери села шляхом:

- розвитку різних форм кредитування (мікрокредитування, лізинг тощо) перспективних підприємств всіх форм власності і видів діяльності, включаючи ОСГ, в сільській місцевості з метою створення і збереження робочих місць, а також створення і розвиток мережі мобільних пунктів кредитування сільського населення;

- повного відшкодування комерційним банкам відсотків за короткотерміновими кредитами для сільгоспвиробників;

- надання допомоги фермерським та особистим селянським господарствам для сплати первинного внеску при придбанні сільгосптехніки на лізинговій основі, при оформленні короткострокового кредиту, або на відшкодування частини витрат на сплату відсотків за отриманими довгостроковими кредитами;

- утворення системи грантів для розвитку сфери послуг у сільській місцевості для сільських/селищних рад, надання допомоги підприємцям, утворення пунктів послуг при сільських/селищних радах;

- відновлення сільськогосподарським підприємствам і запровадження для фермерських господарств відшкодування коштів, витрачених на розбудову соціальної інфраструктури села у вигляді надання 50% компенсації витраченої суми;

- кредитування соціальної сфери села через надання безвідсоткових кредитів або кредитів за зниженою % ставкою;

- виділення коштів для придбання діагностичного та лікувального обладнання для первинної ланки лікарняних закладів сільської місцевості (ФАПів, амбулаторій);

- виділення коштів для відродження культурно-побутових послуг (наприклад, мережі пересувних кіноустановок).

В бюджетах всіх рівнів повинна бути соціально захищеною статтею першочергового фінансування стаття видатків на розвиток села з розбивкою по областях

(районах, сільських/селищних радах) з врахуванням гостроти проблеми рівня життя сільського населення відповідної території. Закладена в бюджетах сума має перераховуватися у фонд розвитку сільських територій рівними сумами щокварталу для забезпечення рівномірного фінансування заходів, передбачених в Угодах по рівню життя сільського населення.

Поліпшення фінансового забезпечення функціонування механізму управління рівнем життя сільського населення та наповнення Фонду розвитку сільських територій потребують також врегулювання фінансових відносин між селянами та іншими суб'єктами ринку, вирівнювання диспропорції у ціновому співвідношенні між галузями економіки. Аграрна криза пов'язана із зростаючими диспропорціями в розподілі доходу між видами економічної діяльності, тому слід врегулювати взаємини між виробниками продукції (сільгоспформуваннями, фермерами) та підприємствами з її переробки. Так, зокрема, доцільно було б установити граничну норму рентабельності для переробних підприємств та підприємств торгівлі сільгосппродукцією, а решту прибутків спрямовувати селянинові.

Можливим джерелом фінансових ресурсів для Фонду розвитку сільських територій можуть бути відрахування й допомога від підприємств переробної промисловості, торгівлі та чисельних посередників на ринку сільгосппродукції, які нині поставили селянина у вкрай скрутне становище, встановлюючи монопольно низькі ціни на основні види сільгоспсировини і реалізуючи готову продукцію за цінами на порядок вище. Зокрема, вагомим джерелом наповнення Фонду мають стати надходження від зернотрейдерів, які, скуповуючи за безцінь зерно, продають його потім у кілька разів дорожче. Так, наприклад, у 2004 р. сільгосппідприємствами області було вироблено 2.668 млн.т. зерна [172], більшу частину якого вони були змушені реалізовувати за ціною 300-400 грн./т.; в той час як зернотрейдери через кілька місяців

реалізовували його вже по 600-700 грн./т. Тобто, на 1 т. зерна селяни втрачають близько 300 грн., а на реалізації 1-1.5 млн.т. до 300-450 млн.грн. У 2006 р. спостерігається та ж ситуація – задекларовані державою ціни не діють і сільгоспвиробники змушені продавати зерно за зниженими цінами. Як би зернотрейдери перераховували хоча б 5% від цієї суми до відповідного Фонду розвитку сільських територій, то це дозволило б додатково залучити від 15 до 22.5 млн. грн., які були б не зайвими для розвитку села, підняття його соціальної сфери та стабілізації рівня життя селян. Іншими словами, необхідно подолати таке негативне явище як недооцінка суб'єктами торгівлі та переробки сільгосппродукції праці тих, хто її виробляє, що дозволить поліпшити життя сільських мешканців.

Ще одним джерелом наповнення фонду мають стати банківські кредити (коротко, середньо і довготермінові), позички кредитних спілок, гранти (органів державної виконавчої влади, міжнародних програм і організацій) під конкретні проекти, ініційовані сільськими громадами та підтримані Радами по рівню життя сільського населення. За умови надання податкових пільг для малих підприємств, агроформувань, сільськогосподарських кооперативів можна було б залучати їх кошти на соціальний розвиток села: наприклад, за згодою сторін можна було б передбачити внесення до згаданого Фонду за рахунок прибутку або у вигляді позавиробничих витрат 1% від нарахованої плати за оренду паїв. До формування фінансових ресурсів фонду слід залучати і громадські організації, і політичні партії, представники яких входитимуть до складу Рад по Рівню життя сільського населення.

3.3.2. Основні напрями і заходи щодо підвищення рівня життя сільських мешканців

В цілому, заходи з перелічених вище напрямів поліпшення рівня життя сільського населення мають

розроблятися і здійснюватися для груп районів відповідно до рівня їх розвитку за показниками рівня життя сільського населення. Якщо для районів-середняків та районів-лідерів заходи спрямовуватимуться на посилення позитивних тенденцій, сприяння подальшому розвитку сільгоспвиробництва, приватного бізнесу в позааграрному секторі, то в районах-аутсайдерах – перевага надаватиметься реалізації соціальних програм підтримки розвитку депресивних сільських територій, орієнтованих на відродження їх соціально-економічного та людського потенціалу.

Наприклад, розглядаючи забезпечення подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва як один з пріоритетних напрямів поліпшення життєвого рівня сільського населення, в депресивних районах він має реалізовуватися шляхом:

- відродження виробничих підрозділів сільгосппідприємств у сільських населених пунктах для забезпечення зайнятості працездатного сільського населення. Цей захід є дуже актуальним для нашої області, бо у 40% сільських населених пунктів уже не існує ніяких суб'єктів господарювання чи їх підрозділів;

- включення дрібнотоварних виробників до системи держзакупівлі на конкурсній основі, що є перспективним: лише у 2004 р. з місцевих бюджетів області було витрачено 2.9 млн. грн. на закупівлю сільськогосподарської продукції. Перевага цього заходу полягає у відсутності необхідності залучати додаткові бюджетні кошти. Наявність гарантованого збуту певної кількості продукції зменшить ризики дрібнотоварних виробників, а реалізація продукції без посередників дозволить підвищити рівень цін, за яким вони продаватимуть продукцію. Реалізація цього заходу вимагає збору інформації про обсяг необхідної продукції, а також проведення для підприємств аграрного малого бізнесу тренінгів щодо методики й форм участі в держзакупівлях;

- надання практичної інформаційної, методичної, консультативної, освітньої та правової підтримки цим господарствам спеціалістами головсільгосппроду;

- переорієнтація сільського господарства із сировинної бази на організацію замкненого циклу виробництва, тобто перехід від реалізації за межі області більшої частини сільськогосподарської продукції у вигляді сировини до виготовлення з неї і реалізації продуктів харчування. Для цього, враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва регіону та потреби територіальної громади, слід організувати роботу малих мобільних переробних цехів (крупорушок, хлібопекарень, сироварень, олійниць тощо) передусім в тих сільських населених пунктах, які потребують термінового відродження, що знову ж таки створюватиме можливість зайнятості для працездатного сільського населення.

В більш економічно розвинутих районах подальший розвиток сільгоспвиробництва приватного і суспільного секторів відбуватиметься і буде ефективним завдяки:

- впровадженню досягнень вітчизняної науки і створенню агропідприємств з інтенсивними технологіями виробництва, що підвищуватиме продуктивність праці, ефективність виробництва і доходи працюючих, а також сприятиме збереженню і зростанню кваліфікаційного рівня зайнятих, підвищенню якості трудового потенціалу села;

- агропромисловій інтеграції і кооперації, створенню різноманітних господарських структур із суміщеними функціями (сільсько-міські структури), враховуючі, що малі міста і райцентри, де зосереджено більшість підприємств по зберіганню й переробці сільгосппродукції, організації матеріально-технічного забезпечення і споживчої кооперації, відіграють одну з ключових ролей у функціонуванні АПК регіону. Це дозволить скоротити число посередників та залучити в село, в розвиток аграрного сектора додаткові фінансові ресурси;

- налагодженню системи матеріально-технічного і виробничого обслуговування фермерських і ОСГ через їх

кооперацію та інтеграцію у підприємства АПК (в частині реалізації продукції), на основі вдосконалення договірних відносин між сільськогосподарськими і ремонтно-обслуговуючими підприємствами з метою надання послуг по ремонту сільськогосподарської техніки, проведенню сільськогосподарських робіт.

Обидві групи районів потребують як консультаційної інформації щодо різних аспектів розвитку сільськогосподарського виробництва, так і його фінансової підтримки. Мова йде про становлення сільської кредитної кооперації і місцевих фондів кредитування й підтримки ОСГ, які б надавали кредити сільському населенню на виробничі потреби. Ці фінансові організації працюють на фінансовому ринку без ліцензій НБУ, мають спрощену процедуру надання позик, забезпечують рівний доступ учасників до фінансових ресурсів і дозволяють реалізовувати місцеві соціально-значимі програми.

В той же час, подальший розвиток аграрного сектору особливо в районах лідерах, супроводжуватиметься скороченням чисельності зайнятих в сільському господарстві. Враховуючи цей аспект, необхідно зосередити зусилля органів влади і сільських організацій на забезпеченні зайнятості сільського населення у позааграрному секторі, розвитку економічної активності селян та підприємництва на селі. Однак, головна роль має належати державі в частині: визначення поняття та критеріїв віднесення підприємств, в залежності від виду діяльності, до сфери малого бізнесу саме *в сільській місцевості*; спрощення процедури реєстрації суб'єктів малого підприємництва на селі; запровадження податкових пільг і преференцій суб'єктам господарювання не за сферою діяльності, а за місцем функціонування. Тобто, необхідно зробити сільську місцевість більш привабливою для господарської діяльності з фіскальної точки зору, зокрема, надавати пільги при створенні нових робочих місць на селі в позааграрній сфері, розвитку сфери послуг тощо, встановлюючи доступні податки для підприємців – фізичних осіб.

Швидкий розвиток підприємництва на селі може стати підґрунтям для відродження стаціонарної і пересувної торгівлі, обслуговування послугами закладів культури тощо. Тому, для більш вдалого розвитку підприємництва на селі і в тих напрямках, що кореспондують з потребами конкретних сільських територій, необхідно в районах-лідерах і районах середнього рівня розвитку організувати при центрах зайнятості або навчальних закладах спеціальні курси бізнес-освіти з врахуванням специфіки малого бізнесу в сільській місцевості для підприємців з числа селян і, перш за все осіб, які вивільнюються з сільського господарства. Навчання ж новим професіям, основам малого підприємництва має враховувати потреби території та здійснюватися за рахунок коштів Фонду розвитку сільських територій та Фонду зайнятості населення. Подальший розвиток сільгоспвиробництва, підприємництва на селі потребуватимуть створення нових і відновлення існуючих виробничих площ, реалізації будівельних проєктів. До цього слід залучати сільські будівельні бригади і організації, що дозволить підвищити зайнятість сільських жителів, забезпечить розвиток промисловості будівельних матеріалів на селі, дозволить сільрадам більш економічно використовувати їх фінансові ресурси. Для районів-аутсайдерів необхідно розробити типові проєкти повторного застосування переробних підприємств, житлових будинків, об'єктів соцкультпобуду малої місткості, овочесховищ для ОСГ; інженерні рішення електро, тепло і водозабезпечення.

Потребує вдосконалення стан орендних відносин. Прив'язка орендної плати до вартості землі є шкідливою для ефективного функціонування сільгосппідприємств, бо працюючі, і особливо орендодавці, не мотивовані у поліпшенні діяльності, підвищенні ефективності роботи агроформування. Крім того, в малоземельних районах орендодавці отримують невисоку орендну плату навіть за умови орендування земельної ділянки успішними господарствами, а в багатоземельних – орендарі й у важкі

часи, за низької ефективності роботи мають сплачувати високу орендну плату. Тому, необхідно ув'язати розміри орендної плати та результати господарювання сільгосппідприємств. Відтак, розмір орендної плати має складатися з постійної та змінної часток. Перша з метою забезпечення певної рівності орендодавців має бути однаковою і встановлюватися на рівні 1.5% вартості земельних паїв в малоземельних районах або на рівні 1% середньої вартості паю в області. Змінна ж має залежати від результатів господарювання орендаря, враховувати ситуацію з рівнем врожаю та прибутку.

Економічне піднесення села має супроводжуватися перетвореннями в соціальній сфері. В кожному районі за участю спеціалістів галузевих управлінь і провідних науковців області необхідно розробити, виходячи з наявних економічних умов та ступеня розвитку підприємництва, стандарти доступності до соціально-культурних та побутових послуг. Виділення на базі кожного району, сільської ради, так званих “опорних поселень” дозволить виконувати їм функції обслуговування селян послугами соціальної сфери. І якщо на територіях районів-лідерів цей розвиток може відбуватися самостійно, то в районах-аутсайдерах необхідна фінансова підтримки господарюючих суб'єктів, які сприяють соціальному розвитку села, проведення випереджальних проектно-пошукових робіт, отримання інструментів фінансування конкретних інвестиційних проєктів. Звідси випливає, що ця робота має проводитися сільськими громадами у тісній співпраці зі спеціалістами галузевих управлінь, виконавчих органів державної влади, представників соціальних рад територій. На нашу думку, це забезпечить економічну і територіальну доступність соціальних послуг для усіх груп сільського населення.

Основною умовою гідного рівня життя сільського населення є доступ до базової освіти, підвищення якості освітніх послуг на селі через:

- забезпечення отримання повної середньої освіти всіма дітьми із сільської місцевості шляхом: а) взяття на облік і контролю відвідування ними школи з боку управлінь освіти в районах у тісній співпраці із сільськими/селищними радами в особі уповноваженого по роботі з молоддю, що дозволить наповнити працю останнього конкретним змістом; б) запровадження для дітей з віддалених сіл або тих, де немає шкіл, дистанційного навчання;

- поліпшення матеріально-технічної забезпеченості сільських шкіл, особливо оргтехнікою з метою забезпечення доступу до великого обсягу інформаційних ресурсів. Необхідно увести в практику адресну передачу комп'ютерної техніки, яка була у використанні в державних, банківських та інших установах та організаціях, осередках політичних партій сільським школам;

- поширення аграрної освіти на селі завдяки запровадженню викладання на факультативних началах основ агрономії, ветеринарії, економіки фермерського господарства із залученням фахівців місцевих господарств, які володіють теоретичними знаннями і практичним досвідом, для забезпечення базової аграрної підготовки сільських дітей та створенню спеціалізованих гуртків, демонстративних присадибних господарств, відродженню учбово-виробничих підрозділів шкіл.

Важливим для життя є збереження і підтримання здоров'я сільських жителів, що, враховуючи сучасний стан медичного обслуговування на селі, потребує: проведення регулярної диспансеризації дітей і молоді в сільській місцевості; організації продажу сільським жителям ефективних медикаментозних препаратів за пільговими цінами з компенсацією витрат через систему соціального забезпечення та Фонд розвитку сільських територій; забезпечення сіл, де є діти, найпростішими спортивними спорудами. В районах-аутсайдерах додатково вкрай необхідним є посилення пропаганди здорового способу життя та залучення сільського населення до занять спортом та

фізкультурою; відновлення системи медичних профілактичних оглядів сільського населення; розширення практики виїзного медобслуговування у найвіддаленіші села.

Для забезпечення культурного дозвілля сільських жителів, урізноманітнення проведення вільного часу, підвищення культурного рівня селян, створення умов для формування їх як повноцінно розвинутих і освічених особистостей слід було б :

- відновити і в окремих випадках запровадити виїзне обслуговування сільських населених пунктів театрами (включаючи молодіжні, студентські театри-студії), музеями, кіноустановками;

- забезпечити технічне оснащення й модернізацію, поповнення книжкових фондів сільських бібліотек. Обмежені у фінансових ресурсах, останні не в змозі передплачувати періодичні видання, купувати книжки. Можна було б, наприклад, провести в області безстрокову акцію “Подаруй книгу сільській бібліотеці” із залученням не тільки населення, а й урядових установ, політичних партій, благодійних установ та інших організацій. Доречно надавати працівникам сільських бібліотек допомогу та консультації з питань складання заявок на отримання грантів на їх розвиток, залучаючи працівників обласної наукової бібліотеки, які мають досвід у цьому питанні.

Важлива роль в процесі поліпшення рівня життя селян належить розбудові інформаційного простору на селі та розвитку громадянського самоуправління. Перше забезпечить прозорість та ефективність діяльності всіх суб'єктів механізму, подолання інформаційного вакууму на селі щодо здійснюваних соціально-економічних перетворень в державі і сільській місцевості. Це є особливо актуальним для районів-аутсайдерів, в яких постійно потрібно проводити роз'яснювальну, консультаційну роботу з різних питань. Друге є більш реальним для районів-лідерів і середняків та передбачає самоорганізацію населення за місцем проживання для самостійного здійснення (і під власну відповідальність!) власних ініціатив у вирішенні

питань місцевого значення. Це дасть змогу подолати низький рівень участі селян у процесах розвитку сільських територій, пасивність основної їх маси у сільському самоуправлінні і, зокрема, у вирішенні питань, які б могли поліпшити їх рівень життя. Розбудова інформаційного простору в сільській місцевості має включати такі заходи:

на рівні слаборозвинутих районів: поширення в сільській місцевості сучасних систем та засобів зв'язку; забезпечення радіофікації всіх сільських населених пунктів; організація для фермерів, керівників ОСГ та великих господарств ознайомчих поїздок по господарствам, які досягли вагомих результатів або мають особливості господарювання; організація громадських приймалень і “гарячих ліній” в районних і обласному центрі на базі управлінь сільського господарства і продовольства для забезпечення зворотного зв'язку через неформальне спілкування з громадськістю; розвиток інформаційних пунктів на базі сільських рад;

на рівні районів середнього рівня розвитку: створення системи надання адресної практичної допомоги сільгосппідприємствам, фермерам у вигляді методичних пояснень, рекомендацій, практичних розрахунків щодо визначення оптимальних умов господарювання; оформлення інформаційних стендів, організація виставок літератури з питань реформування сільського господарства (включаючи копії законодавчих актів з тих питань, які найбільше турбують селян), розміщення інформації галузевих управлінь стосовно основних напрямів їх діяльності, переліку необхідних документів для звернення з тих чи інших питань, інформації про графік виїзного обслуговування спеціалістами держустанов, надання методичних матеріалів тощо; проведення інформаційно-освітньої та пропагандистської кампанії, спрямованої на стимулювання інтересу громадськості до необхідності стабілізації, поліпшення рівня життя сільського населення та створення умов для формування середнього класу на селі;

на рівні районів-лідерів: організація виїзного обслуговування спеціалістами державних установ і організацій (наприклад, управління соціального захисту, райцентрів зайнятості тощо) та виїзних консультацій обласною та районними дорадчими службами з метою надання необхідних порад, особливо щодо прогнозування майбутнього стану аграрного ринку, визначення найкращих і найбільш вигідних напрямів виробництва для кожного конкретного сільгоспвиробника; створення міні-інформаційних центрів на базі сільських бібліотек або сільських/селищних рад для проведення круглих столів, семінарів з метою визначення потреби в інформації; залучення сільського населення до розробки і реалізації заходів по стабілізації рівня життя; запровадження системи безперервної та дистанційної освіти для сільського населення та стаціонарних і пересувних курсів для бажаючих поповнити знання, круглих столів з метою ознайомлення сільського населення з останніми досягненнями науки і техніки, методами ефективного ведення агробізнесу, поширення передового досвіду, надання консультацій спеціалістів по насінництву, агротехнологіям із залученням до цього викладачів аграрних закладів освіти, працівників регіонального Центру наукового забезпечення розвитку аграрного сектору, керівників та спеціалістів успішних господарств;

на рівні всіх без винятку районів: інформаційна підтримка суб'єктів малого підприємництва, розвиток інформаційно-консультаційних служб з юридичних, економічних, агрономічних та інших питань (з постійним розширенням діапазону послуг) для сільських жителів; надання інформаційним центрам в сільській місцевості нормативно-правових актів з питань оподаткування, нормативних матеріалів зі звітності фермерських та інших типів господарств, оренди землі, оформлених у вигляді невеликих, зрозумілих методичних вказівок.

Важливого значення має також вдосконалення роботи засобів масової інформації в частині розповсюдження

інформації про фактичний стан справ на селі, про зміни у рівні життя сільського населення. Так, необхідним є оприлюднення великого масиву статистичної інформації - результату суцільних обстежень соціально-економічного стану сільських населених пунктів Кіровоградської області, які проводилися Державним комітетом статистики у 1991, 1996, 2001 та 2005 рр. [80;81; 133; 134], та галузевої статистики стосовно села. Комплексна об'єктивна інформація необхідна не лише для органів влади всіх рівнів та науковців, для розроблення теоретичних та практичних механізмів відродження та розвитку села, а й для пересічних громадян аби показати нагальну потребу координації і концентрації зусиль для виведення села із затьняної системної кризи, що вимагає поєднання зусиль всіх зацікавлених сторін.

Підвищення забезпеченості сільських населених пунктів за рахунок коштів Фонду розвитку сільських територій засобами зв'язку, збереження і розвиток мережі вузлів радіо та телефонного зв'язку, поліпшення обслуговування поштовим зв'язком дозволить подолати інформаційну ізолюваність сільського населення.

В цілому, пропоновані заходи зорієнтовані на подальший розвиток АПК (як провідної галузі сільської економіки), включаючи фермерство і особисте селянське господарство; розвиток позааграрного бізнесу (сфери послуг, будівництва тощо) і створення на цій основі нових робочих місць в сільській місцевості; реструктуризацію й підтримання функціонування об'єктів соціальної сфери села; залучення до вирішення проблем на селі всіх зацікавлених сторін, підтримання функціонування осередків місцевого самоврядування, фінансову підтримку розвитку села, подолання його інформаційної ізолюваності і, як наслідок, на стабілізацію та поліпшення рівня життя сільського населення, формування середнього класу на селі.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

В умовах побудови ендегенно орієнтованої моделі розвитку економіки рівень життя населення необхідно розглядати в контексті забезпечення гармонійного і збалансованого розвитку людини. Тому вважаємо, що рівень життя населення, як соціально-економічна категорія, характеризує ступінь задоволення, формування і розвитку потреб людей з метою їх всебічного розвитку, який детермінований доступністю та рівнем використання життєвих можливостей в умовах конкретного життєвого середовища. Саме за такого підходу прогресуюче зростання рівня життя сільського населення (його економічної та соціальної складових) означатиме розвиток людського потенціалу села і виступатиме водночас метою та пріоритетним напрямом суспільного розвитку й асоціюватиметься з соціально-економічним прогресом суспільства, являтиме собою дієвий та ефективний чинник економічного зростання і розвитку.

В свою чергу, стабілізація і подальше зростання рівня життя сільського населення будуть можливі за умови всебічного врахування системної дії чинників впливу на нього. Однією з важливих ознак класифікації факторів є рівень їх виникнення, що дозволить виявити ті обставини, від яких залежить стан і динаміка рівня життя сільського населення як на рівні держави, так і безпосередньо в регіоні, окремому сільському населеному пункті. Це забезпечить при формуванні соціально-економічної політики та розробці конкретних заходів врахування особливостей окремих територій, ефективне виконання запланованих заходів на кожному рівні управління без передачі цих функцій на інші щаблі та без дублювання виконуваних дій різними рівнями управління.

Для реалізації принципів всебічного розвитку людини в процесі формування і динаміки рівня життя сільського населення та отримання повної і достовірної інформації про нього слід застосовувати комплекс кількісних, якісних

та описових показників рівня життя сільського населення. Показники-індикатори, наприклад, забезпечують співставлення в часовому аспекті, та показники-компаратори, слугуватимуть орієнтиром розвитку або показуватимуть відмінності у рівні життя сільських мешканців порівняно з міським населенням, з встановленими соціальними нормами і нормативами.

В умовах соціально-економічної трансформації стан і динаміка рівня життя сільського населення характеризуються переважно негативними тенденціями: скорочується зайнятість сільського населення в офіційному секторі економіки, відбувається знецінення сільськогосподарської праці та зниження ролі зарплати у формуванні доходів сільського населення (з 69.2% у 1991р. до 28.5% у 2004 р.), низький рівень останніх визначає перехід навіть першочергових потреб до статей сімейної економії; при високій частці витрат на харчування формується його модель важкого вуглеводистого типу, що зумовлює послаблення імунної системи та зростання захворюваності.

Знизилася забезпеченість селян багатьма соціальними благами та послугами: комфортабельним житлом, освітою, медичним та побутовим, культурним обслуговуванням, транспортом, що ставить під сумнів не тільки збереження існуючого рівня освіти, здоров'я, культури сільського населення, а й розвиток людського потенціалу села в майбутньому. Погіршення транспортного обслуговування обмежує можливості селян компенсувати відсутність соціальних послуг за місцем проживання аналогічними послугами в інших населених пунктах та визначило пристосування селян до життя в умовах соціального дискомфорту, поступову примітивізацію стилю життя та витрачання часу на пошуки засобів виживання. Така ситуація в соціальній сфері села є гальмом для розвитку людського потенціалу та формування соціально-економічних умов стійкого розвитку сільських територій. Суб'єктивні оцінки сільським населенням власного рівня життя також засвідчили його низький рівень. Все це

свідчить про низький рівень економічного розвитку сільської місцевості та соціалізації її економіки.

Оцінювання рівня життя сільського населення на базі функції відстаней і схожості (система STATISTICA v.5.5) дозволило визначити його інтегральний показник в розрізі адміністративних районів, виокремити їх кілька груп (лідерів, середняків та аутсайдерів) і виявити, таким чином, проблемні території, на яких потрібно проводити детальний і поглиблений аналіз рівня життя сільського населення. Це визначає необхідність збирання інформації про рівень життя сільського населення на території сільських/селищних рад та окремих сільських населених пунктів. Для накопичення інформації про стан рівня життя сільського населення по кожній сільській території, фактори, що на нього впливають, і наслідки здійснюваних заходів пропонується запровадження Паспорту соціально-економічного розвитку сільської/селищної ради, відомості якого даватимуть зріз загального стану і зміни рівня життя під впливом окремих чинників та слугуватимуть характеристикою привабливості життя на селі, а також дозволять перейти до розгляду села як багатофункціонального сектору економіки на основі розробки програм комплексного розвитку сільських територій.

Аналіз свідчить, що зростання виробленої валової доданої вартості, обсягів виробництва в сільському господарстві не має прямо пропорційного впливу на поліпшення рівня життя сільського населення, зокрема, його матеріальної складової у вигляді заробітної плати: при зростанні в останні роки ВДВ в сільському господарстві відбувається зменшення в її складі частки оплати праці (при зростанні ВДВ на 1% частка зарплати в ній скорочується на 0.1077%), що свідчить про зниження ролі останньої як міри вартості робочої сили в сільському господарстві.

Відсутність зв'язку між розміром орендної плати та результатами роботи суб'єктів господарювання, недосконалість встановлення її граничних меж не сприяє формуванню ринкової свідомості та поведінки робітників в сфері

економіки, а з посиленням у зв'язку з цим дисбалансу між зростаючою орієнтацією працівників на заробіток і скороченням можливостей агроформувань для їх матеріального стимулювання практично руйнує трудову мотивацію.

Розвиток самостійного господарювання і різних форм підприємництва на селі поки що є утрудненим як через психологічну непідготовленість селян до розвитку приватного бізнесу в різних сферах економічної діяльності, так і через відсутність навичок роботи в ринкових умовах, засобів виробництва, інформації економічного та правового характеру, другорядну роль сільського господарства у міжгалузевому перерозподілі ресурсів, недостатню державну підтримку АПК, нераціональне витрачання коштів.

Формування стійких тенденцій стабілізації рівня життя сільського населення в Україні потребує в якості передумов: формування фінансової самодостатності сільських територій шляхом зміни принципів бюджетного перерозподілу коштів; налагодження соціального діалогу між сільським населенням, органами влади і управління, партнерами агросектору; переорієнтації роботи органів влади на всебічну підтримку і забезпечення розвитку сільської місцевості та її людського потенціалу.

Для подолання надзвичайної диференційованості функцій із забезпечення стабілізації рівня життя сільського населення як по вертикалі, так і між суб'єктами управління по горизонталі слід перейти до розгляду села як багатофункціонального сектору економіки, до програм комплексного розвитку сільських територій, сконцентрувати всі повноваження, відповідальність, інформаційні та координаційні функції з питань розвитку сільської місцевості в єдиному центрі, яким має бути Міністерство аграрної політики, в областях – управління сільського господарства і продовольства.

Ефективна діяльність щодо забезпечення зростання рівня життя сільського населення потребує удосконалення організаційного механізму управління ним у вигляді системи цілей, принципів, методів, засобів управління, які

застосовує суб'єкт управління для впливу на об'єкт управління - складові рівня життя. Оскільки в кінцевому рахунку успіх реформ залежить від їх сприйняття і участі в них так званого третього сектору, то до суб'єкту управління запропоновано включити партнерів агросектору та сільське населення та створити територіальні Ради з питань рівня життя сільського населення.. В такому вигляді цей механізм поєднує централізоване регулювання розвитку сільських територій та їх самоврядування, дозволяє подолати відомчу розрізненість у прийнятті рішень стосовно розвитку села, забезпечує соціальний діалог всіх сторін, що причетні до вирішення питання підвищення рівня життя сільського населення. Це уможливить управління життєвим рівнем на засадах синергізму, дозволить об'єднати потенціал всіх учасників цього процесу і за рахунок їх злагодженої роботи даватиме додатковий ефект у вигляді поліпшення матеріального та соціального рівня життя селян.

З метою фінансового забезпечення заходів щодо підвищення рівня життя сільського населення пропонується утворення Фонду розвитку сільських територій з визначенням напрямів використання та джерел наповнення (у вигляді інвестицій, коштів господарюючих суб'єктів, бюджетних дотацій, перерозподілу прибутку між галузями економіки, податку з посередників на ринку сільгосппродукції тощо).

Подальший розвиток сільгоспвиробництва вимагає переорієнтації з сировинної бази на замкнений цикл виробництва, включення дрібнотоварних виробників до системи держзакупівлі на конкурсній основі, становлення і розвитку сільської кредитної кооперації. Обґрунтовано необхідність сприяння підвищенню економічної активності сільського населення та розвитку підприємництва в позааграрній сфері, зокрема у побутовому, торгівельному обслуговуванні.

З метою ліквідації необґрунтованої нерівності між селянами – власниками паїв у багато та малоземельних

районах і посилення зацікавленості орендодавців у результатах роботи орендаря пропонується ув'язати розміри орендної плати та результати господарювання сільгосппідприємств, особливо для орендодавців з числа зайнятих в сільському господарстві для посилення їх трудової мотивації, шляхом встановлення постійної (на рівні 1.5% вартості паю в малоземельних районах або 1% вартості паю в середньому по області) та змінної (залежної від результатів господарювання) часток орендної плати.

Ефективне управління рівнем життя сільського населення в межах організаційного механізму потребує запровадження в регіоні системи соціально-економічного моніторингу рівня життя селян у вигляді спостереження, контролю, оцінки, аналізу і прогнозування змін у рівні життя селян на основі принципів комплексності, системності, регулярності, й незалежності (його здійснення без адміністративного та будь-якого іншого тиску) та відкритості (доступності результатів як органам влади, так й широкій громадськості завдяки оприлюдненню їх у ЗМІ).

Проведення рейтингової оцінки районів за показниками *рівня життя сільського населення* на основі застосування методів багатомірного статистичного аналізу (в системі STATISTICA v5.5) дозволить визначати ті з них, що потребують першочергової уваги, забезпечить диференційований підхід до розробки заходів, спрямованих на стабілізацію і підвищення рівня життя сільського населення адміністративних районів. Врахування результатів моніторингу у загальній оцінці соціально-економічного стану районів надасть їй завершеного характеру та дозволить здійснювати комплексний аналіз їх розвитку. Зміни ж оцінки показника рівня життя сільського населення в динаміці відображатимуть дійсне відношення влади до вирішення проблем села, питань стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення в області та її районах, і в Україні в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30
2. Ковальчук В., Сарай М. Економічна думка в історичному аспекті. - Тернопіль: АСТОН, 1999. - 268с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. -М.: Соцэкгиз, 1962. - 684с.
4. Маркс К. Заработная плата, цена и прибыль // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения в 3-х томах. -М.: Изд-во полит. литературы, 1966.-т.2- С.28-80
5. Капитал. Критика политической экономии. –М.: Гос. Изд-во полит. литературы, 1951.- т.1, кн.1-729с.
6. Price C. Welfare economics in theory and practice.- London, Basingstoke: Macmillan, 1977.- VIII, 175p.
7. Печчеи Аурелио. Человеческие качества. - М.: Прогресс,1985. - 312с.
8. The new encyclopaedia Britannica: Micropaedia: Ready Reference and index.- V. 9- P.520
9. The new encyclopaedia Britannica: Micropaedia: Ready Reference and index. V. 7- P.413
10. The Columbia encyclopedia/ Td. By W.Bridgwater and S. Kurtz. Columbia University Press , NY and London –1963-P.2030
11. Там Х. Преступность и уровень жизни.- М.: «Прогресс», 1982. - 254с.
12. Maurin L. Comment évaluer les niveaux de vie? // Alternatives économiques – n.196, octobre 2001, P.54
13. The Capitalist System: A radical Analyses of American Society/ Ed. By Edvards R., Reich M., Weisskopf T. – New York,1978.-306p.
14. Политическая экономия: словарь. – М.: Политиздат, 1990.- 607с.
15. Аникин А.В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – М.: Изд-во Полит. Литературы, 1985. -367с.
16. Зарицкий Б. Наследство Людвиг Эрхарда // Независимая газета. –1997. - №19. -С.4
17. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень.- К.: “Знання-прес”, 2000. - 514с.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: Госполитиздат,1961- т.25, ч.1. – 546 с.

19. Маршал А. Принципы политической науки. –М.: Изд.группа «Прогресс», «Универс», 1993.-т.1. - 415с.
20. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гос.изд-во иностр.лит-ры, 1949. - 398с.
21. Витте С.Ю. Национальная экономия и Фридрих Лист// Вопросы экономики-1992. - №3. - С.139-148
22. Coopérative d'Utilisation de Matériel Agricole // La France agricole - 2003
23. Houiller F. La paysannerie : « une peau de chagrine » - Problèmes écon., 1978. - 19 avril, №1569.- P.3-9
24. Livet R. Les nouveaux visages de l'agriculture française.- P.: Economie et humanisme : Ed. Ouvrieres, 1980. – 210p.
25. Que pensent les citoyens européens de la politique agricole commune (PAC) // Les Européens et la politique agricole commune 2001-2002 (The european research group – EORG). – 2002. -№6.
26. Politique agricole commune – PAC // La politique agricole commune (PAC): Un enjeu de société (2ème édition), Jacques Loyat et Yves Petit, La Documentation française, 2002. – 191p.
27. Si l'ENESAD m'était couté ...ou...trente ans après// Graine d'info. Le bulletin de l'ENESAD.- 2003-juin- № 5.-P.4-8
28. Desmond Dinan. Ever Closer Union. Lynne Rienner Publishers, 1999, p.37, 333-334
29. La France en Europe et dans le monde. Programme de géographie 1re bulletin officiel de l'Education nationale / Sous la direction de Jean Robert Pitte, 1995.-335p.
30. Traité de Rome -1957// Union Européenne : recueil des traités, tome I, volume 1, EUR-OP, office des publications officielles des Communautés européennes, 1999.-1045p.
31. Avis concernant les aspects sociaux de la politique agricole commune (1981) // Agriculture – Politique et économie, jenvier 1981.
32. La Mutualité Sociale Agricole / 2 édition, 1984. – 89 p.
33. Ленин В.И. Развитие капитализма в России. Процесс образования внутреннегорынка для крупной промышленности.- М.: Политиздат, 1986.–610с.
34. Организация крестьянского хозяйства// Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды/ Ред кол. серии Л.И.Абалкин и др.- М.: Экономика, 1989.-С.194-442
35. Губарева О.Е Источники роста народного благосостояния в СССР.-М.: Мысль, 1969.-188с.

36. Білоус О.Г., Данюк В.М. Праця – джерело добробуту народу.- К.: Політвидав України, 1974. - 110с.;
37. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР.- М.: Изд-во «Мысль», 1977. -263с.; Масхма М.Б. Рівень життя сільського населення// Економіка АПК.-2002.-№3. - С.112-117
38. Народное благосостояние: методология и методика исследования.-М.: Наука, 1988.-304 с.
39. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання- К.: Парламентське видавництво, 1998.-256с.
40. Серёгин В. Право на достаточный жизненный уровень// Бизнес-информ.-1997.-№17.-С. 11-14
41. Гелбрейт Дж.К., Меньшиков С.М. Капитализм, социализм, сосуществование. -М.: Прогресс, 1988.-198с.
42. Никифоров Л, Смешанное общество: возможности и трудности развития в России // Вопросы экономики-1993.-№1.- С.66-78
43. Шевчук В. Зростання національного господарства та збереження довкілля як чинники розбудови держави // Розбудова держави.-1997.-№6.-С.27-36
44. Потребности, доходы, потребление (методология анализа и прогнозирования народного благосостояния)/ Под ред. Н.П.Федоренко, Н.М.Римашевской.- М.: Изд-во «Наука», 1979.-240с.
45. Хахулина Л.А. Методологические проблемы социологического изучения уровня жизни населения// Опыт социологического исследования уровня жизни: методические аспекты: Сб. науч. трудов – Новосибирск, 1986.-С.5-24
46. Посошков И. Книга о скудости и богатстве. - М., 1842.-317с.
47. Почекина В.В. Моделирование, прогнозирование и плановое управление уровнем жизни населения в регионе.- Минск, 1988.-68с.
48. Орешкин В. Проблемы частной крестьянской собственности на землю в крепостной России XVIII века// Вопросы экономики – 1993.- С.144-153
49. Участковая агрономия и организационный план крестьянского хозяйства// Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды/ Ред кол. серии Л.И.Абалкин и др.- М.: Экономика, 1989.-С.52-69

50. Демьяненко В. Уровень жизни: прогноз до 2000г.//Деловая Украина.- 1995.-№100.-С.2

51. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України// Кучма Л.Д. Націю звеличують великі цілі і діла.-К.,2000.-96с.

52. Розенберг В. Из хроники крестьянского дела// Очерки по крестьянскому вопросу. Вып. 1/Собр. ст. под ред А.А.Мануилова.- М.: Изд. Д.С.Горшкова, 1904. - С.1-233

53. Мануилов А.А. Заметки об общественном землепользовании// Очерки по крестьянскому вопросу. Вып. 1/ Собр. ст. под ред А.А.Мануилова.-М.: Изд. Д.С.Горшкова, 1904. – С.256-285

54. Румянцев М. Столыпинская аграрная реформа: предпосылки, задачи, итоги// Вопросы экономики- 1990.-№10.-С.63-89

55. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 року №1592// Орієнтир. – 15 грудня 1999.- № 235

56. Сучасна аграрна політика України. Проблеми становлення/За ред. акад. УААН П.Т.Саблука та В.В.Юришина - Київ,1996.

57. Аграрна реформа в Україні: Соціологічна діагностика/ В.Тарасенко та ін. - Київ, 1998.

58. Пилипенко В., Шараєва Н., Тарасенко В. Аграрна реформа в Україні очима селян// Україна: аспекти праці.-1996.-№7-8.-С.54-58

59. Бондар І.К. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення. – К., 2004. – 624 с.

60. Соціальні перетворення в радянському селі на прикладі західних областей УРСР. – К.: Наукова думка, 1976.

61. Социально-экономический потенциал села: Проблемы развития и использования/ Отв. ред. Л.В.Никифоров.-М.: Наука, 1986.-205с.

62. Проблемы системного изучения советской деревни / Под ред. Заславской Т. -Новосибирск, 1975.-С.6

63. Якуба К.І. Людський фактор у реформуванні аграрної економіки // Економіка України. - 2004. - №5. – С.69-75

64. Біттер О.А., Губені Ю. Рівень життя сільських жителів у дзеркалі статистики та одного соціологічного опитування// Економіка України.-1998.-№6.-С.72-77

65. Осташко Т. Зміни у ставленні селян до аграрної реформи: 1996-1999//Економіст.-1999.-№12.-С.76-78; Продовольча безпека як концепція ринкових реформ в аграрному секторі економіки України / Точилін В.О., Осташко Т.О., Городній В.В.- Київ, 1998.

66. Руснак А., Решітько Т. Забезпечення зайнятості сільського населення в пореформений період// Економіка АПК. – 2005. - №5. – С.117-121

67. Юрчишин В.В., Скупий В.М. Реформування аграрних відносин: Аналітичний огляд - Київ, 1998.

68. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)” від 2 лютого 2002 р. № 92/2002// Урядовий кур’єр. – 2002. - №30

69. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1996 р. №1443 “Про поетапну передачу до комунальної власності об’єктів соціальної інфраструктури” //Державний бюлетень про приватизацію.-1997.-№2.

70. Указ Президента України від 15 червня 1999 р. №648 “Про прискорення передачі об’єктів соціальної інфраструктури права державної власності у комунальну власність”// Урядовий кур’єр.- 1999.- №114.

71. Указ Президента України від 12 липня 2000 року № 584 “Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи”// Урядовий кур’єр. –2000. -№76

72. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2000 р. №740 “Про утворення Українського фонду соціальних інвестицій”// Офіційний вісник України.-2000.-№18

73. Указ Президента України “Про комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002-2005 роки” №8/2002 від 3.01.2002 р.

74. Шанин Т. Формы хозяйства вне системы//Вопросы философии.- 1990. - №8. –С.111

75. Татаревська М.С. Потреби як складова категорії “рівень життя” населення// Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 130.- Дніпропетровськ: ДНУ, 2002.-С.61-68

76. Maslow A. Motivation and personality.- New York, 1954-p.91

77. Тарасенко В.И. Социальные потребности личности: формирование, удовлетворение, развитие. –К.: Наукова думка, 1982. –168с.
78. Балакірева О.М. Диференціація життєвих можливостей у територіально-поселенській структурі//Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: Зб. наук. праць.- К.: НВФ “Студцентр; Ніка-центр”, 1998.-203с.
79. Статистичний бюлетень “Праця за видами економічної діяльності області за 2002 рік”. - Кіровоград: КОУС, 2003.-73с.
80. Статистичний бюлетень “Соціально-економічне становище сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1 січня 2001 року”.- Кіровоград: КОУС, 2001;
81. Статистичний збірник “Характеристика сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1 листопада 2005року”.- Кіровоград: ГУС в Кіров.області, 2006. - 122с.
82. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998).Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар).- К.: Інститут соціології, 1999.
83. Толстых Н.В. Современные возможности управления уровнем жизни (социологический анализ).-К., 1999.-30с.
84. Філософія / Підручник. – К., 1998. – 473 с.
85. Харченко Н. Бідність в Україні. Характеристика та критерії виділення // Україна: аспекти праці.-1996.- №7-8.-С.46-50
86. Закономерности развития непроеизводственной сферы и повышения жизненного уровня / Козак В.Е., Новиков В.Н., Верховодова Л.Т. и др.- К.: Наукова думка, 1989.-256с.
87. Майер В.Ф. Планирование социального развития и повышения уровня жизни народа-М.: Изд-во МГУ,1988.-271с.
88. Кір'ян Т.М. Соціально-економічний аспект рівня життя населення на етапі ринкової трансформації економіки України: Автореферат дис. ... к-та економ. наук: 08.09.03/ НАН України, Інститут економіки. - Київ, 1996.- 21 с.
89. Народное благосостояние: тенденции и перспективы/Отв. ред. Н.М.Римашевская, Л.А.Оников.- М.: Наука, 1991.-255с.
90. Аитов Н.А. Социальное развитие регионов. –М.: Мысль, 1985.-220с.
91. Стоимость жизни и её измерение / Л.Г.Зубова, Н.В.Ковалёв, Н.Д.Красильникова и др. Под ред. В.М.Рутгайзера и С.П.Шпилько. –М.: Финансы и статистика, 1991.-174с.

92. Райцин В.Я. Модели планирования уровня жизни. –М.: Экономика, 1987.-216с.

93. Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення.-Львів: Укр. Технології, 1997.-188с.

94. Пузанова Г., Мартынова Т. Статистика домохозяйств – основная информационная база для исследования уровня жизни// Вопросы статистики.-1998.-№1.-С.21-23

95. Бюджетний кодекс України. Закон України №2542-III від 21.06.2001

96. Закон України “Про селянське (фермерське) господарство”// Відомості Верховної Ради України. –1992.-№14

97. Закони України „Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві” зі змінами 16.04.97 №216/97 ВР та 17.10.98 №40-XII

98. Закони України „Про місцеві державні адміністрації” 9.04.99 №586-XIV

99. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” 21.05.97 №280/97-ВР

100. Закон України „Про особисте селянське господарство” 15.05.2003р №742-IV

101. Закон України “Про особливості приватизації майна в АПК” №290/96-ВР від 10.07.1996

102. Указ президента України „Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи” від 12.07. 2000р., №584

103. Указ Президента України „Про основні заходи розвитку соціальної сфери села” 20.12.2000 р., №1356

104. Указ президента „Про першочергові заходи щодо підтримки соціальної сфери села” від 15.07.2002 №640/2002

105. Постанова КМУ „Про поетапну передачу у комунальну власність об’єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ і організацій АПК, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності ” від 5.09.1996 №1060

106. Постанова КМУ „Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” від 22.04.97 №376

107. Постанова КМУ „Про затвердження правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі” 5.10.98р №1597

108. Постанова ВРУ “Про заходи по фінансовому оздоровленню виробничої і соціальної сфери села” від 11.05.2004

109. Розпорядження КМУ “Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року” № 573-р від 10.08.2004р.

110. Закон України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” №1344-IV від 27.11.2003р.

111. Закон України “Про Державний бюджет України на 2007 рік” №3255-IV від 23.12.2006 р.

112. Дикаленко М., Титаренко Г. Така СобіВартість//Бізнес. – 2004. -№27;

113. Реалізація зернових та олійних культур через біржі в серпні. Незалежний інформаційно-аналітичний тижневик агросектора Херсонської області // АгроПартнер.-2004. - №10.

114.І.Кириленко. Удосконалення системи фінансово-економічних відносин у діяльності агропромислового виробництва в Україні// Економіка АПК – 2006.-№6.-С.3-7.

115. Старощук Б. Фактори формування економічних інтересів регіону//Науковий вісник Чернівецького університету.-2000.-вип.95 Економіка.-С.33-39

116. Біттер О.А. Доходи і витрати сільського населення// Економіка АПК.-1996.-№8.-С.79-83

117. Гакал Н., Ярошенко А., Гребенченко Н. Сучасні доходи і рівень життя населення//Праця і зарплата.-1999.-№10.-С.12-13

118. Жиляев И. Уровень жизни населения Украины до и после финансового кризиса 1998 года//Економіка.Фінанси.Право.-2000.-№7.-С.10-14

119. Основные показатели уровня жизни населения Нижегородской области РФ // Информационный бюллетень областной государственной администрации Нижегородской области Российской Федерации. – январь 2003.

120. Кір’ян Т., Шаповал М. Щоб заможнo жити варто плідно працювати//Урядовий кур’єр. – 2001.-№240.-С.6

121. Капыльцова В.В. Украина: проблема выбора социально-экономической модели// Технологічний прогрес та ефективність виробництва: Вісник Харківського державного політехнічного

університету. Збірка наукових праць. Випуск 122 (в 4-х частинах).- Харків:ХДПУ, 2000-244с.(ч.2)-С.3-6

122. Кремлёв Н.Д. Проблемы оценки уровня жизни населения// Вопросы статистики. – 2000. - №3. – С.18-22

123.Дмитричев И.И. Показатели экономической безопасности в области уровня жизни населения и их пороговые значения в регионах Российской Федерации// Уровень жизни населения регионов России. – 1999. - №9.- С.45-83

124.Лавриненко А.Н., Мстиславский П.С. Доходы и уровень жизни населения России в сопоставлении со странами СНГ и Восточной Европы // Уровень жизни населения регионов России. – 2001. - №12.- С.21-39.

125. Большая советская энциклопедия. Том 27. – М.: Изд-во «Сов. энциклопедия»,1977.-624с.

126. Лисенко С.М. Життєвий рівень населення: підходи до визначення // Вісник ДонДУЕТ.-2000.-№8.-С.46-52

127. Войтенкова Г.Ф. Разработка в ООН обобщающих измерителей уровня жизни и социального развития для международных сопоставлений// Уровень жизни населения регионов России. – 1994. - №2.

128. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан/ Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін. – К., 2002. – 110с.

129. Проніна І.І. Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення: Автореферат дис. к-та економічних наук.: 08.09.01/ НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України, Київ, 2002.- 22с.

130. Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA. – Одесса: Оптимум, 2002. Вып.2. – 325 с.

131. Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA. – Одесса: Оптимум, 2001. Вып.1. –216 с.

132. Статистичний щорічник України за 2005 рік/ Державний комітет статистики України: За ред. О.Г.Осауленка.-К.: “Консультант”, 2006.-644с.

133. Статистичний бюлетень “Соціально-економічне становище сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1 січня 1991 року”. -Кіровоград: КОУС, 1991

134. Статистичний бюлетень “Соціально-економічне становище сільських населених пунктів Кіровоградської області станом на 1 січня 1996 року”. - Кіровоград: КОУС, 1996

135. Статистичний бюлетень “Праця по галузях економіки Кіровоградської області за 2001 рік”.- Кіровоград: КОУС, 2002.-60с.

136.Статистичний бюлетень “Праця по галузях економіки області за 2004 рік”.-Кіровоград: КОУС, 2005.-60с.

137. Статистичний бюлетень “Праця по галузях економіки області за 2005 рік”.-Кіровоград: ГУС, 2006.-60с.

138. Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2001 рік” від 22 березня 2001р. № 2330-III// Відомості Верховної Ради України. –2001.

139. Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2003 рік” від 28 листопада 2002р. № 247-IV// Відомості Верховної Ради України. –2002.-№51

140. Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2000 рік” від 5 жовтня 2000р. № 2025-III// Відомості Верховної Ради України. –2000-№49;

141. Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2004 рік” від 15 листопада 2004 р. № 1704-IV// Відомості Верховної Ради України. –2004-№35;

142. Статистичний бюлетень “Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів”. - К.: Мінстат УРСР.-1990.-96с.

143. Звіт про чисельність пенсіонерів та суми призначених місячних пенсій по стану на 1.01.2005 р. –Кіровоград, КГУС, 2005.

144. Єріна А.М., Мазуренко О.К., Пальян З.О. Економічна статистика: практикум.-К.: ТОВ “УВПК ЕксОГ”, 2002.-С.201

145. Региональная статистика: Учебник- Москва, 2001.-380с.

146.Статистичний бюлетень “Витрати і доходи домогосподарств України у 2001 році. (частина 2) Кіровоградська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)”.-К.: Держкомстат, 2002.-126с

147. Мінімальні норми споживання продуктів харчування на кризовий період// Додаток до листа Міністерства статистики України від 23 серпня 1994 р. - №12-02-09/15

148.Статистичний бюлетень “Витрати і ресурси домогосподарств України у 2002 році. (частина 2) Кіровоградська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)”.-К.: Держкомстат, 2003.-182с.

149.Статистичний бюлетень “Витрати і ресурси домогосподарств України у 2004 році. (частина 2) Кіровоградська

область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)”.-К.: Держкомстат, 2005.-167с.

150. Статистичний бюлетень “Витрати і ресурси домогосподарств України у 2005 році. (частина 2) Кіровоградська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)”.-К.: Держкомстат, 2006.-167с.

151. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656 “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення”// Офіційний вісник України.-2000.-№16-ст.675

152. Статистичний бюлетень “Про надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії та придбання скрапленого газу та твердого палива” за 1997-2002рр.-Кіровоград: КОУС, 2003р.

153. Статистичний збірник “Кіровоградська область за роки незалежності”. - Кіровоград: КОУС, 2001-79с.

154. Статистичний бюлетень “Будівництво житлових і нежитлових будівель, споруд та потужностей у Кіровоградській області за 2004 рік”. - Кіровоград: КОУС, 2005.-22с.

155. Статистична форма за № 17 “Звіт про медичні кадри” за 1996-2004 рр././ Управління охорони здоров’я Кіровоградської ОДА.

156. Статистична форма за №47 “Звіт про мережу та діяльність медичних закладів” за 1996-2004 рр././ Управління охорони здоров’я Кіровоградської ОДА.

157. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2001р./ Заг. кер. Моторної Н.П.-Кіровоград:КОУС.-2002.-440с.

158. Статистичний бюлетень “Постійні дошкільні заклади освіти області”. - Кіровоград: КОУС, 2004.-72с.

159. Статистичний збірник “Загальноосвітні навчальні заклади Кіровоградської області”. - Кіровоград: ГУС, 2005.-74с.

160. Будівельні норми по плануванню, забудові і благоустрою сільських населених пунктів –РСН 175-86

161. Статистичний бюлетень “Житловий фонд Кіровоградської області у 2002 році”. - Кіровоград: ГУС, 2003.-93с.

162. Статистичний бюлетень “Роздрібна торгівля області за 2004 рік”. - Кіровоград: ГУС, 2005.-30с.

163. Статистичний збірник “Заклади культури та мистецтва в Кіровоградській області за 2004 рік” - Кіровоград: ГУС, 2005.-34с.

164. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження.-К.: Наукова думка, 1996.-232с.

165. Формування вибіркової сукупності домашніх господарств.2.Формування первинних територіальних одиниць вибірки (інструктивні матеріали)// Додаток 4 до наукового звіту відділу проблем соціальної, демографічної статистики та перепису населення НДІ статистики України “Розробка та впровадження методології формування вибіркової сукупності для обстеження бюджетів домогосподарств, її ротації та розповсюдження результатів на генеральну сукупність”.-К.: НДІ статистики, 1998.

166. Методичні вказівки з проведення статистичного спостереження за сільськогосподарською діяльністю населення. - Київ,2000.-16с.

167. Паниотто В. Качество социологической информации. - Киев, 1982.-272с.

168. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы.- М.: Наука, 1987.-248с.

169. Статистичний щорічник України за 1995 рік/ Міністерство статистики України: Відпов. за вип. В.В.Самченко.- К.:Техніка, 1996.-576с.

170. Статистичні щорічники України за 1994, 1996-2002 рр. – Київ: “Техніка”.

171. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України// Економіка АПК. – 2004. - № 11.– С.18-24

172. Статистичний збірник “Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств області”. - Кіровоград: КОУС, 2005-85с.

173. Статистичний бюлетень “Вікова структура населення області”.-Кіровоград: КОУС, 2004.-19с.

174. Статистичні таблиці Державного Комітету Статистики України по демографії. - Київ, 2003.

175. Закон України “Про списання заборгованості зі сплати податків і зборів (обов’язкових платежів) з платників податків у зв’язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств” № 1565-III від 16.03.2000 р.

176. Показники по розрахунках за оренду землі та майна в Кіровоградській області за 2000-2004 рр.// Відділ моніторингу та прогнозування соціально-економічних наслідків аграрної реформи

Головного управління сільського господарства і продовольства Кіровоградської ОДА.

177. Агрополітика. Складові реформи//Євробюлетень.-2000.- №2.-С.9-14

178. Левченко О.М. Економіка знань: управління розвитком людських ресурсів Великобританії. – К. Видавничий дім “КОРПОРАЦІЯ”, 2005. – 292с.

179. Джон Мелимік. Як розвинути економічний потенціал сільської місцевості// Економічний часопис. – XXI. – 2000.- №12

180. Мещерякова О.В. Налоговые системы развитых стран мира. – М., 1995.

181. Action sociale. Guide des prestations 2003. – Landerneau, 2003 – 20p; Lettre aux partenaires/ Lettre informative de la MSA Finistère. – 2003. - № 0, Septembre 2003

182. Татаревська М.С. Реформування аграрного сектору економіки України в контексті підвищення рівня життя сільського населення// Новий формат стратегії і тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава (Колективна монографія), Київ: Видавничий дім “КОРПОРАЦІЯ”, 2005 – С.334-347

183. Закон України “Про державне прогнозування та розробку програм економічного та соціального розвитку України” № 1602-III від 23.03.2002

184. Поплавська О. Розвиток соціального партнерства в Україні як чинник економічного зростання// Україна: аспекти праці. – 2004.- №7. – С.42-48

185. Татаревська М.С. Соціально-економічний моніторинг рівня життя сільського населення: необхідність запровадження і розвитку// Друга Міжнародна періодична науково-практична конференція “АЛЪЯНС НАУК: учений-ученому”: Збірник наукових праць. – Том 1. – Дніпропетровськ: НАЦ “Ера”, 2005. – С.70-74

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1

Характерні особливості дослідження категорії “рівень життя” населення в умовах різних культурно-історичних традицій

Аспекти порівняння	Зарубіжна культурно-історична традиція	Вітчизняна культурно-історична традиція
1	2	3
Визначення категорії “рівень життя” населення, його складові	Золоті і срібні гроші, їх нагромадження, наявність у людини предметів, необхідних для життя, і одягу [2, с.42-45]	Рівень і структура споживання та витрат на особисті потреби (В.І.Ульянов-Ленін) [33]
	Задоволення мінімальних потреб існування для відтворення робітника як біологічної істоти (В. Петті)	Міра задоволення потреб людини (Чаянов А.В.) [34, с.261]
	Рівень споживання життєвих благ, достатній для відтворення людини як носія робочої сили (А.Сміт) [3, с.75]	Забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і духовними благами (Губарєва О.Є.) [35]
	Задоволення не лише потреб фізичного життя, а й потреб, породжених суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються (К.Маркс) [4, с.74-75]. Рівень споживання суми життєвих засобів, яка має бути достатньою для підтримання працюючого індивіда у стані нормальної життєдіяльності [5,с.177]	Достатній рівень споживання матеріальних та духовних благ і ступінь задоволення потреб в них (Білоус О.Г., Данюк В.М., Майер В.Ф.) [36;37]; комплекс умов і факторів, які проявляються у масштабах потреб людей і характері їх задоволення (Римашевська Н.М.) [38]

Максимально можливе задоволення зростаючих потреб людини у матеріальних благах (Економічна теорія добробуту)[6, с.8]	Сукупність відносин та умов, що визначають життя, працю, побут та інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (фізичних, соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціальноправові гарантії забезпечення життєдіяльності населення (Мандибура В.О.) [39,с.18]
Людські потреби у їжі, житлі, медичному обслуговуванні, освіті, інформації, комунікаціях, засобах пересування та ще додаткові блага в залежності від кліматичних умов і традицій даного регіону (А.Печчеї)[7, с.217]	
Фактичний рівень задоволення потреб або можливий рівень споживання благ, певний стандарт споживання [8,с.520; 9,с.413]	Кількість матеріальних і духовних благ, необхідна для підтримки фізичних і духовних сил особи та здатна відгородити її від фізичної та моральної деградації (Серьогін В) [40, с.13]
Розмір споживання окремої особи по відношенню до її соціально-економічного положення [10, с.2030]. Рівень споживання, а також політичні, соціальні, історичні умови життя людей [9;11]	Визначається не лише абсолютним розміром отриманих частин, а й співвідношенням між ними, можливістю доступу до розподілу і відповідністю отриманої частки потенціалу людини (Гелбрейт Дж., Нікіфоров Л.) [41; 42, с. 70]

Потреби і можливості, на яких акцентується увага, при визначенні і аналізі рівня життя	Переважно матеріальні (В.Петті, А.Сміт, К.Маркс), суспільні (К.Маркс)	Матеріальні (В.І.Ульянов, А.В.Чаянов) [33; 34]
	Матеріальні (рівень доходів), рівень досягнутого і потенціального споживання матеріальних благ і послуг (Л.Морен)[12]	Оптимізація та відкриття потреб і можливостей необмеженого споживання: оптимізація споживання матеріальних благ, необмежене споживання духовних, мистецьких, наукових та інтелектуальних благ (Шевчук В.) [43, с.29], що має стати доступним для кожного члена суспільства.
	Вдосконалення потреб людей для забезпечення всебічного розвитку людини (Р.Едвардс) [13,с.26; 14, с.41]	
Ставлення до споживання як до складової рівня життя населення	Розширення масштабів споживання: від споживання для відтворення біологічного існування до споживання для відтворення нормальної життєдіяльності (Т.Мальтус, А.Сміт, К.Маркс)[2;3;4]	Розширення масштабів споживання, запровадження раціональних норм і нормативів споживання, досягнення яких мало забезпечити всебічний і гармонійний розвиток людини (Федоренко Н.П., Римашевська Н.М.) [44]
	Утвердження стандартів масового споживання (Економічна теорія добробуту) [14]	Розширення кола потреб, які беруться до уваги при розгляді рівня життя: від суто матеріальних до духовних і соціальних (Хахуліна Л.А.) [45]
	Споживання тих благ і послуг, які можуть забезпечити гармонійний розвиток людини (Печчеї А.)[7, с.17]	
Відповідальність за досягнення певного життєвого рівня	Державне втручання в розвиток економіки, що мало позитивно позначитися на рівні життя населення [2, с.6]	Діяльність держави, спрямована на ліквідацію соціально-негативних явищ в суспільстві, а також особиста відповідальність людини (Посошков І.Т.) [46, с.171-185]

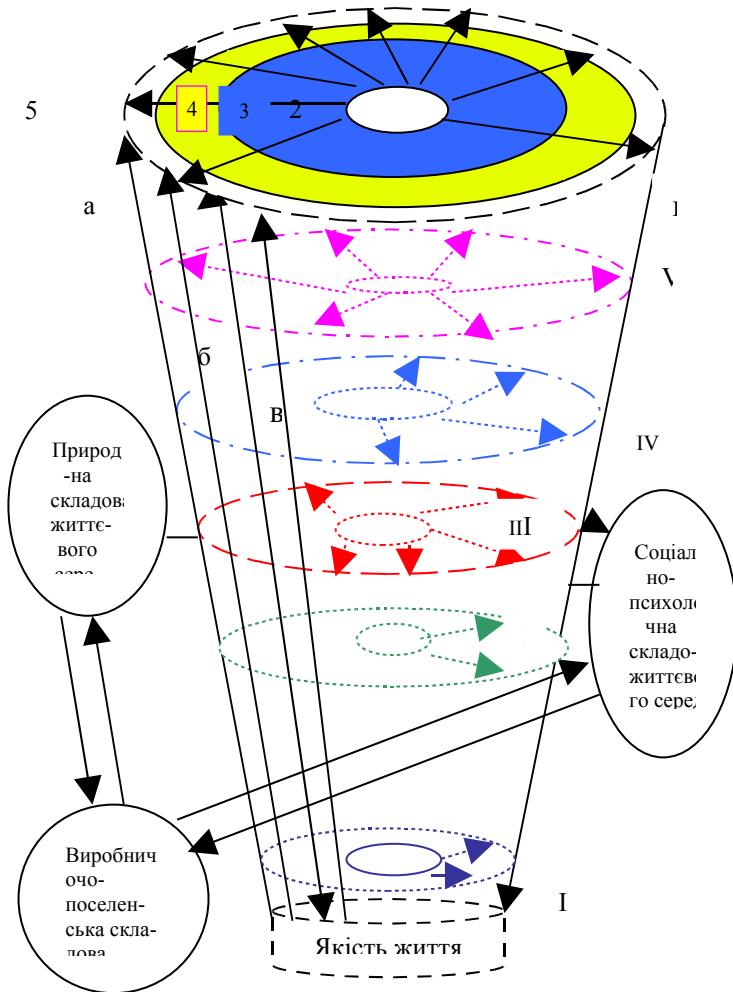
	Надання кожному свободи піклуватися про власні інтереси (А.Сміт) [3,с.332] і забезпечення власного рівня життя (Т.Мальтус) [2, с.82-83]	Відповідальність родини (Чаянов А.В.)
		Патерналістська відповідальність держави за рівень життя населення (СРСР)
Регулятори рівня життя населення, в тому числі сільського	Особиста, за участі держави у вигляді виконання програм соціального забезпечення (Дж.С.Міль, Е. Бернштейн) [2]	Особиста відповідальність кожного при вирішенні державою найважливіших завдань соціального захисту населення (Україна)
	Державна зовнішньо-торгівельна політика (меркантилісти) [2, с.46], сприятлива податкова політика на селі, наявність вільного ринку зерна (П.Буагільбер) [15]	Державна політика, спрямована на розвиток і відродження сільськогосподарського виробництва, а також в сфері регулювання суспільного життя (Посошков І.Т., Чаянов А.В.)
	Ринкові регулятори (теорія laissez-faire);Ринкові при допоміжній ролі держави в частині створення умов для реалізації інтересів людини, реалізації соціальних програм і створення умов для забезпечення власного існування (А.Сміт, Л.Ерхард, соціал-реформізм) [16]	Адміністративні – забезпечення всеохоплюючих соціальних гарантій всім членам суспільства незалежно від їх соціально-економічного статусу (СРСР). Компенсаторні механізми для згладжування негативних наслідків реформування (індексація грошових доходів, субсидії, соціальна допомога) (Україна)
Джерела підвищення рівня життя населення	Зростаючий прибуток від зовнішньої торгівлі (меркантилісти), підвищення ефективності сільгоспвиробництва (П.Буагільбер)	Праця, яка створює матеріальні цінності (ЧаяновА.В.), а також духовні та культурні блага (ПочекінаВ.В.[47], ХахулінаЛ.А.)
	Підвищення рівня заробітної плати (А.Сміт, Ф.Кене, К.Маркс) [3, с.75; 4; 19, с.57; 18] і ріст продуктивності праці	Надання селянам у власність землі і рухомого майна для належного виконання ними суспільних обов'язків(ОрешкінВ.)[48]

Продовж. табл.А.1

	Фізична праця з виробництва матеріальних благ (В.Петті, А.Сміт)[2], а також розумова праця в частині створення нею матеріальних цінностей (Ж.Б.Сей)	Найбільш повне використання родиною наявних в її розпорядженні засобів виробництва і робочої сили сім'ї (Чаянов А.В.) [49, с.62]
	Заощадження населення: як розподіл благ між поточним і майбутнім споживанням (А.Маршал) [19, с.307-311], як інвестиції в економіку та її розвиток (Дж.М.Кейнс) [20, с.60]	Зростання доходів та підвищення забезпеченості різними благами і послугами, зростання рівня ВВП на душу населення (Дем'яненко В., Кучма Л.Д.) [50;51, с.37-38]
	Продуктивні сили суспільства і кожної окремої людини (Ф.Ліст)[7, с.17; 21]	Продуктивні сили особистості, практичне застосування інтелекту і знань людини
Основні напрями підвищення рівня життя селян	Протекціоністська політика держави щодо села і селян [15]	Ліквідація кріпосного права, поміщицьких поборів [48; 52-53]
	Невтручання держави в розвиток економіки, бо ринок сам по собі найліпшим способом може розв'язати всі питання, в тому числі забезпечити пристойний рівень життя (laisser-faire)	Ліквідація сільської общини і розвиток приватної власності на землю, економічної свободи селян [54, с.66]; створення системи пільг для купівлі землі, засобів праці, розвитку нових господарських структур (П.А.Столипін)
	Забезпечення зростання виробництва і його продуктивності, сприятливий кредитний клімат, розвиток сільськогоспо-дарських кооперативів [22]	Протекціоністська політика держави щодо села і селян (Посошков І.Т.)

	Розробка особливих підходів до розв'язання проблеми підвищення рівня життя селян [23]: підтримка сімейної форми господарювання, запровадження форм підтримки фермерів (Ліве Р., Луая Ж., Пти І.) [24- 26], підвищення рівня їх освіти [27]	Реформування аграрного сектору економіки [55] для оптимізації доходів селян , розвиток майнових відносин, різних форм господарювання на селі (Саблук П.Т.) [56], соціально-економічних типів господарств (Тарасенко В.) [57-58], формування середнього класу (Бондар І.К.) [59]
Відношення до проблем села	Значна увага науковців і керівників дер-жав до проблем розвитку села, рівня життя селян через зменшення економічної ваги первинного сектору, скорочення прибутків фермерів, зниження рівня їх життя (Десмонд Дінін, Пит Ж.Р.) [28; 29]	Значна увага до проблем села через аграрний характер економіки Росії, України (Чаянов А.В., Посошков І.Т.)
		Відсунення проблем села на другий план, розгляд селян лише як виробників продовольства (20-50-ті рр. 20 ст.) [60-62]
		Аналіз проблем розвитку села та реформування аграрного сектору (Біттер О.А., Губені Ю., Осташко Т., Руснак А.Д., Скупий В.М., Юрчишин В.В., Якуба К.І. та ін) [63-67]
Підходи до розв'язання соціальних проблем села, в тому числі рівня життя селян	Запроваджено Спільну Аграрну Політику [30], яка поряд із завданням збільшити продуктивність в сільському господарстві ставила за мету гарантувати сільському населенню справедливий рівень життя; громадські обговорення її переваг і недоліків [25-26]	Аграрна реформа Столипіна для ліквідації консервативно-патріархального життя на селі. Зміна розподільчих відносин на селі (60 рр. 20 ст.), скасування сільгосподатку з ОСГ (1958 р.), встановлення щомісячної грошової оплати праці колгоспників (1966 р.), введення їх соціального страхування (70-ті рр. 20 ст.)

	Програма дій щодо соціальної політики у сільському господарстві (1961 р.), яка включала такі елементи: зайнятість, освіта, заробітна плата, умови праці, контроль за дотриманням соціального законодавства, соціальне страхування [31]	Галузевий принцип та відомчий підхід: будівництво об'єктів соціального побуту виконувалося колгоспами і радгоспами за власні кошти або кошти тих чи інших відомств.
	Реформування системи соціального захисту населення і приведення її у відповідність з особливим статусом селян, з їх інтересами і потребами [32]	Реформування відносин власності на селі шляхом надання у приватну власність землі та майна [55], розробка галузевих програм поліпшення ситуації на селі: поліпшення соціального захисту селян [68], розвиток соціальної сфери села [69-72], поліпшення надання послуг освіти і охорони здоров'я ("Шкільний автобус", комп'ютеризації шкіл,
	Надання сільгосппалатами практичної допомоги селянам. Обрання на виборні посади до цих палат самих селян, фермерів, які найкраще знаючи ситуацію в сільському господарстві і проблеми розвитку сільської місцевості, здатні розробляти адекватні рішення і заходи.	Відсутність комплексу політичних дій, спрямованих на згладжування соціальних наслідків переходу країни від адміністративно-командної до ринкової економіки, особливо в аграрному секторі економіки і сільській місцевості..
	Всебічна державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки і сільської місцевості.	Функції управління сільського господарства і продовольства полягають в основному у контролюванні господарської діяльності суб'єктів аграрного сектору, виплат за оренду земельних і майнових паїв.

1,2, 3, 4, 5 – рівень життя (бідність, низький, середній, високий, добробут);
I,II,III, IV, V – якість життя (низька, нижче середньої,середня, вище середньої,
висока);

а,б,в,г – наслідки досягнутих рівня та якості життя (задоволеність життям, соціальна
стабільність та благополуччя, криміногенна ситуація, безпека життя,
захворюваність тощо).

Рис. Б.1. Взаємозв'язок рівня та якості життя

Основні законодавчі і нормативно-правові акти з питань
розвитку АПК та сільської місцевості

Назва документа	Основні положення	Недоліки
1	2	3
Бюджетний кодекс України від [95]	Визначено механізм формування бюджетів різних рівнів, зокрема місцевих; джерела наповнення бюджетів	Сільські бюджети формуються переважно з трансфертів з державного бюджету, що заохочує пасивність.
	Розподіл податків і зборів як за бюджетними рівнями, так і за розмірами спрямування до бюджетів різних рівнів	Значна частина місцевих податків роздвоюється: частина залишається у розпорядженні територіальної громади, а решта відраховується до державного бюджету (наприклад: земельний податок, прибутковий податок)
	Визначення нормативних відрахувань до державного бюджету щороку	Неможливість для місцевих органів влади прогнозувати свою бюджетну політику і, відповідно, соціально-економічний розвиток території
	Пріоритети у бюджетній політиці стосовно сільських бюджетів	Фактична залежність від ефективності роботи місцевого приватного сільськогосподарського товариства
	Визначення владних важелів зі збору податків для податкових адміністрацій	Відсутність у голів сільських /селищних рад таких важелів, проте повна відповідальність за виконання бюджету.

Продовж. табл. В.1

	Визначення бюджетних витрат на соціально-гуманітарну і культурну сфери на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості в розрахунку на 1 жителя.	Не враховуються екологічні, демографічні та інші фактори, що призводить до нестачі виділених коштів (наприклад охорона здоров'я)
Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" [96]	Визначено основи функціонування фермерських господарств як форми підприємницької діяльності з виробництва товарної сільгосппродукції, переробки та реалізації	Дія Закону не поширилася на громадян, які ведуть ОСГ, займаються колективним городництвом та садівництвом
Закони України „Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві” зі змінами [97]	Визначення АПК пріоритетною галуззю сільського господарства; виділення на розбудову соціальної інфраструктури на селі не менше 1% ВВП у видатках державного бюджету	Відсутність визначення конкретних відповідальних за не виконання норми закону і застосування до них заходів. Припинення дії ст.5 та ст.6 і 7 щодо відшкодування суб'єктам господарювання витрат на соціальний розвиток, зокрема будівництво об'єктів соціальної сфери села.
Закони України „Про місцеві державні адміністрації” та „Про місцеве самоврядування в Україні” [98; 99]	Визначення основних прав, функцій, повноважень місцевих держадміністрацій та органів місцевого самоврядування; визначення виконавчих органів рад.	Дублювання (повне-16 та часткове-12) функцій повноважень органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій. Справи, віднесені до ведення держадміністрацій, інколи є за своєю суттю справами місцевого значення.

Закон України „Про особисте селянське господарство” [100]	Визначено основи функціонування ОСГ, статус його членів, їх права та обов’язки.	1.Запізнення у прийнятті, що зумовило втрату частиною сільського населення, яке самостійно забезпечує себе роботою, страхового стажу і страхових внесків для отримання в майбутньому пристойної пенсії. 2.Визнання зайнятим у ОСГ у випадку, коли дохід від нього дорівнює чи перевищує розмір мінімальної зарплати на кожного зайнятого. Таким чином, не врахованими залишаються інші члени сім’ї, зайняті в ОСГ, при не дотриманні цієї умови.
Закон України “Про особливості приватизації майна в АПК” [101]	Передбачено залучення сільгоспвиробників до процесів приватизації з наданням їм 51% акцій	Не визначено відповідальність за невиконання норми Закону
Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” [55]	Реформування КСП на засадах приватної власності на землю та майно шляхом забезпечення всім членам КСП права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі суб’єктів господарювання, заснованих на приватній власності. Можливість зда-	Розпаювання землі за зрівняльним принципом, а майна – пропорційно до трудового внеску у спільне надбання. Майно важче отримати в натурі для особистого господарювання. Оскільки майновий комплекс практично не оновлюється, то соціальна захищеність селян з цього боку знижується.

	вання земельних і майнових часток (пайів) в оренду. Встановлення нижньої межі орендної плати 1% вартості землі.	
Указ Президента України „Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи” [102]	Встановлено, що працівникам соціальної сфери села та пенсіонерам з їх числа може бути надано у користування земельну ділянку для індивідуального або спеціального ведення особистого підсобного господарства.	Запізнення у прийнятті, що зумовило надання земельних ділянок меншого розміру за залишковим принципом.
Указ Президента України „Про основні заходи розвитку соціальної сфери села” [103]	Визначено необхідність соціального спрямування реформ, потребу удосконалення соціального захисту селян через залучення найманих працівників та осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, до участі в системі загальнообов’язкового державного страхування.	Запізнення у прийнятті, що зумовило втрату частиною сільського населення, яке самостійно забезпечує себе роботою, страхового стажу і страхових внесків для отримання в майбутньому пристойної пенсії.

Указ Президента України „Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних часток (паїв)” [68]	Встановлено мінімальні розміри орендної плати на рівні 1.5% для працівників агропідприємств та 2% для всіх інших категорій орендодавців, зокрема пенсіонерів.	Зрівнялівка серед інших орен-додавців через не врахування їх соціально-економічного статусу і розміру доходів. Такі розміри орендної плати не стимулюють людей до праці, скоріше навпаки.
Указ Президента України „Про комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002-2005рр” [73]	Визначено основні заходи щодо покращення медичного обслуговування селян в тому числі за рахунок впровадження інституту сімейних лікарів.	В умовах занепаду медицини на селі (відсутність у багатьох селах ФАПів, відсутність медичного обладнання тощо), відсутності досвіду підготовки таких лікарів, бюджетного недофінансування швидке поліпшення ситуації викликає певні сумніви. Передбачено запровадження <i>лише галузевої</i> статистики стосовно стану здоров'я сільського населення і медико-санітарної допомоги.
Указ Президента „Про першочергові заходи щодо підтримки соціальної сфери села” [104]	Визначено завдання щодо розвитку соціальної сфери села, джерела фінансування державних програм її розвитку. Передбачено на розвиток соціальної сфери села спрямувати не менше 30% видатків держбюджету на капітальні вкладення у 2003-2005 рр.	Однак, за умови зменшення видатків держбюджету на ці цілі, виконання відповідного положення закону буде не можливим.

Продовж. табл. В.1

1	2	3
Постанова КМУ „Про поетапну передачу у комунальну власність об’єктів соціальної сфери, житлового фонду” [105]	Визначено обсяги і строки передачі зазначених об’єктів у комунальну власність територіальних громад.	Передача згаданих об’єктів була здійснена без відповідного фінансового забезпечення бюджетів територіальних громад, що в умовах обмеженості і дефіциту їх бюджетів призвело до деградації соціальної сфери села.
Постанова КМУ „Про заходи підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” [106]	Визначено роль обласних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, джерела фінансової підтримки. Забов’язано органи місцевого самоврядування спрямовувати частину коштів від справляння місцевих податків і зборів на поповнення фонду підтримки індивідуального житлового будівництва на селі.	В умовах обмеження бюджетних можливостей сільських/селищних рад виконання положень постанови є сумнівним і не практично неможливим .
Постанова КМУ „Про затвердження правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі” [107]	Визначено хто може бути позичальником, на яких умовах надаються кредити та терміни їх використання.	До складу позичальників не входять особи з числа сільського населення, зайняті в ОСГ.

Постанова КМУ „Про утворення Українського фонду соціальних інвестицій” [72]	Визначено цілі, основні завдання і напрями діяльності. Зокрема, відбір і фінансування мікро проектів, ініційованих територіальними громадами, органами місцевого самоврядування.	Впровадження в дію в кількох (пілотних) областях України.
Постанова ВРУ “Про заходи по фінансовому оздоровленню виробничої і соціальної сфери села” [108]	Визначення практичних заходів по виведенню галузі із зтяжної кризи, визнання 2005-2015рр. періодом пріоритетної підтримки АПК та соціальної сфери села і забезпечення щорічного фінансування державних цільових програм для цього в обсягах не менше 10% видатків Держбюджету на відповідний рік	Відсутність визначення конкретних відповідальних за не виконання норми закону і застосування до них заходів. Різні бази визначення обсягу видатків на розвиток АПК і сільської місцевості.
Загальнодержавна програма соціального розвитку села на період до 2011 року. Проект. [109]	Включає комплекс заходів по розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, заохочення молоді до роботи і проживання в сільській місцевості, розширення сфер зайнятості. Мета програми – створення у сільській місцевості сприятливого середовища для життєдіяльності людей як необхідної передумови ефективного функціонування галузей сільського господарства, сталого розвитку сільських населених пунктів	Фінансування передбачених програмою заходів майже на половину передбачається за рахунок позабюджетних джерел, які часто на місцях конкретно не визначені.

Додаток Д.
Таблиця Д.1

Показники, які характеризують потреби сільського населення

Підрівні потреб	Комплекси потреб	Показники, які відображають потреби
1	2	3
Біологічно-го відтворення	Потреба в їжі, одязі, взутті	Мінімальні або раціональні норми споживання найважливіших продуктів харчування, одягу, взуття
	Потреба в житлі та хатньому на-чині	Норми забезпеченості житловою площею на одну людину, кому-нальними зручностями, товарами тривалого користування
	Потреба у відпочинку	Мінімальні норми часу, необхідні для відновлення фізичних сил людини
Інституціо-нально-споживчі потреби або потреби набуття якісних характе-ристик	Потреба у до-шкільному вихованні	Чисельність дітей дошкільного віку у сільській місцевості
	Потреби в середній освіті	Чисельність дітей шкільного віку у сільській місцевості
	Потреба у про-фесійно-тех-нічній та вищій освіті	Чисельність учнів випускних класів, які бажають здобути профе-сійно-технічну або вищу освіту, чисельність дорослого населення, яка потребує здобуття освіти
	Потреба в охо-роні здоров'я	Загальна чисельність сільського населення
	Потреби в соціальному захисті	Чисельність сільського населення старше працездатного віку
		Чисельність безробітних і незай-нятих громадян з числа селян
		Чисельність інвалідів, малозабезпечених громадян, що потребують допомоги, з числа селян
Статусно-рольові та потреби соціально-го функці-онування	Потреба в праці	Чисельність працездатного населення працездатного віку, економічно активного населення у сільській місцевості

Продовж. табл. Д.1

1	2	3
	Потреба в підвищенні кваліфікації, перепідготовці	Кількість осіб з числа сільського населення, яким необхідно підвищувати професійні навички та пройти
	Потреби в безпечних умовах та охороні праці	Все зайняте сільське населення. Нормативи нормальних і безпечних умов праці
	Потреба представництва у професійних та громадських організаціях	Загальна кількість зайнятого сільського населення та сільського населення взагалі
Потреба у сім'ї та дітях	Потреба у впорядкуванні сімейного життя та дітях	Суб'єктивні оцінки населення
Інтелектуально-споживчі потреби	Потреба у вільному часі, відпочинку, спогляданні мистецтва, у читанні	Загальна чисельність сільського населення та його суб'єктивні оцінки
Інтелектуально-творчі потреби	Потреба в творчості, культурному розвитку, заняттях спортом	Загальна чисельність сільського населення та його суб'єктивні оцінки
Потреби у:	Пересуванні	Все населення, що проживає у сільській місцевості
	Комунікативні	
	Особистій безпеці	
	Екологічні потреби	

Таблиця Д.2

Показники життєвих можливостей сільського населення

Потреби	Можливості	Показник, який характеризує можливості
1	2	3
Біологічного відтворення	Працевлаштування	Кількість наявних робочих місць в сільській місцевості на підприємствах різних галузей; кількість створених і ліквідованих робочих місць; кількість місць на громадських і сезонних роботах
	Економічні можливості	Гарантовані законодавством мінімальні розміри заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю; розміри середньомісячної заробітної плати в галузях сільської економіки, доходи від особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності, від майна та інші
	Мати житло	Економічні можливості родини, наявність вільного та введення в дію житлового фонду в сільській місцевості
	Отримувати доходи від власності	Гарантований законодавством мінімальний розмір орендної плати за оренду земельних та майнових часток (паїв), в тому числі за категоріями орендодавців
	Користуватися послугами закладів побутово-торгівельної сфери	Кількість функціонуючих закладів торгівлі та побутового обслуговування населення в сільській місцевості
Набуття якісних характеристик та соціального захисту	Отримання послуг закладів дошкільної освіти	Кількість функціонуючих дошкільних закладів освіти у сільській місцевості та місць в них
	Отримання послуг закладів загальної та профтехосвіти	Кількість функціонуючих закладів освіти: початкової, неповної середньої, середньої, професійно-технічної у сільській місцевості,

Продовж. табл.Д.2

	Отримувати послуги закладів охорони здоров'я	Кількість функціонуючих закладів охорони здоров'я, чисельність медичних спеціалістів у сільській місцевості, наявність виїзного обслуговування
	Економічні	Доходи сільського населення і окремих його груп
	Отримувати послуги закладів соціального захисту	Наявність органів соціального захисту в сільській місцевості, виїзного обслуговування цих закладів
	Отримувати інформацію про свої права	Кількість публікацій у пресі з питань соціального захисту і можливості його отримання, кількість роз'яснювальних та освітніх програм на радіо, телебаченні, у пресі, кількість функціонуючих консультаційних пунктів
Статусно-рольові та потреби соціальної функціонування	Працювати	Кількість робочих місць на підприємствах різних форм власності в сільській місцевості, в тому числі за категоріями персоналу; кількість робочих місць на громадських і сезонних роботах в сільському господарстві та інших галузях економіки та управління
	Користуватися власністю	Чисельність сільського населення, яке має право на отримання майнових та/або земельних часток (паїв)
	Підвищувати кваліфікацію	Наявність закладів, курсів підвищення кваліфікації, підготовки і перепідготовки кадрів, плани підприємств та їх фінансові можливості, економічні можливості самого сільського населення
	Працювати в безпечних умовах	Наявність служби охорони праці на підприємствах, здійснювані заходи з техніки безпеки
	Приймати участь у житті колективу	Наявність профспілкового органу на підприємстві чи в установі, громадських організацій та їх осередків в сільській місцевості
Всім'ї	Економічні та побутові	Наявність житла, роботи та рівень доходів

1	2	3
	Для відпочинку	Кількість природних і штучних зон відпочинку в сільській місцевості та кількість в них місць; їх доступність для сільського населення
Інтелектуально - споживчі потреби	Користуватися бібліотекою	Кількість діючих бібліотек у сільській місцевості та їх книжкові фонди
	Користуватися досягненнями культури, мистецтва	Кількість виїзних експозицій музеїв, спектаклів театрів, кількість кіноустановок в сільській місцевості, виїзне обслуговування закладів культури
	Користуватися послугами закладів культури	Кількість діючих клубних закладів у сільській місцевості, виїзних програм художньої самодіяльності
	Економічні	Доходи сільського населення і бюджетні ресурси відповідної території
Інтелектуально - творчі	Займатися творчістю, можливістю для інтелектуального розвитку, занять спортом	Наявність і кількість клубних закладів та творчих колективів, кількість груп і клубів інтелектуальних ігор, тематичних гуртків, кількість спортивних майданчиків, наявність спортивного інвентарю, чисельність тренерського складу в сільській місцевості
Наскрізні для всіх рівнів	пересування	Наявність транспортного сполучення, кількість рейсів громадського транспорту, що мають зупинку в сільських населених пунктах, кількість автотранспорту, засобів пересування, що знаходяться у приватній власності
	Комунікативні можливості	Наявність телефонного зв'язку, число телефонних апаратів; наявність поштових відділень та їх виїзне обслуговування; наявність радіо та телемовлення в сільській місцевості, сучасних засобів екстреного зв'язку
	Можливості почуватися безпечно	Наявність відділів органів правопорядку у сільській місцевості, загонів самооборони; проведення заходів щодо поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості

Таблиця Д.3

Показники, які характеризують рівень споживання і ступінь задоволення потреб сільського населення

Комплекси потреб	Показники рівня споживання	Показники ступеня задоволення потреб
1	2	3
В їжі	Обсяги споживання найважливіших продуктів харчування, енергетична цінність раціону, витрати на харчування	Співвідношення з нормами споживання, суб'єктивні оцінки достатності споживання їжі, збалансованість харчування, частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств
В житлі та хатньому начинні	Наявність житла, обсяги забезпеченості житлом, обладнання житла комунальними зручностями	Частка обладнаного комунальними зручностями житла, та суб'єктивні оцінки задоволеності житлом
У відпочинку	Кількість вільного часу	Суб'єктивні оцінки достатності вільного часу і його використання для відпочинку
У дошкільному вихованні	Чисельність дітей дошкільного віку у сільській місцевості, які відвідують дошкільні заклади	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти
В середній освіті	Чисельність дітей шкільного віку, які відвідують школу	Охоплення дітей закладами середньої освіти
У професійно-технічній та вищій освіті	Чисельність населення, яке навчається у закладах професійно-технічної або вищої освіти та має цей рівень освіти	Відсоток тих, хто потребує здобуття професійно-технічної і вищої освіти, підвищення кваліфікації, частка населення з таким рівнем освіти
В охороні здоров'я	Кількість сільського населення, яке звертається до лікарень (вперше і повторно), проходили лікування в стаціонарних закладах охорони здоров'я	Задоволеність отримуваними медичними послугами, частка населення, яка вважає свій стан здоров'я задовільним

Продовж. табл. Д.3

1	2	3
В соціальному захисті	Чисельність пенсіонерів, які отримують пенсії та соціальні послуги; чисельність безробітних і незайнятих громадян, які перебувають на обліку в центрах зайнятості, чисельність охоплених громадськими роботами, чисельність тих, хто отримує допомогу, проходять навчання при ЦЗ, чисельність інвалідів, матерів-одиначок, малозабезпечених громадян	Частка охопленого сільського населення заходами соціального захисту, рівень отримуваних доходів і їх співвідношення з прожитковим мінімумом і межею малозабезпеченості, суб'єктивні оцінки рівня достатності допомоги і рівня соціальної захищеності
В праці	Чисельність зайнятих в усіх галузях економіки з числа сільського населення, у фермерських і ОСГ, чисельність безробітних, кількість вивільнених і прийнятих на роботу за галузями економіки з числа сільського населення	Рівень зайнятості, економічної активності населення, рівень працевлаштування сільського населення
В підвищенні кваліфікації, перепідготовці	Чисельність осіб, які навчаються на курсах підвищення кваліфікації і перепідготовки та вже пройшли цей курс	Відсоток охопленого сільського населення курсами перепідготовки і підвищення кваліфікації
В безпечних умовах та охороні праці	Чисельність зайнятих, які працюють в нормальних та безпечних умовах праці	Частка осіб, які працюють в нормальних та безпечних умовах праці, в загальній чисельності зайнятих

Продовж. табл.Д.3.

1	2	3
У професійних та громадських організаціях	Чисельність зайнятого сільського населення, охопленого системою колективно-договірного регулювання трудових відносин, профспілкою та різними громадськими організаціями	Частка зайнятого сільського населення, охопленого колективними договорами, профспілкою і громадськими організаціями
У вільному часі, відпочинку, спогляданні мистецтва, у читанні	Чисельність сільського населення, яке відвідувало і відвідує зони відпочинку, кількість відвідувань, чисельність сільського населення, яке користується послугами бібліотек, виписує періодичні видання, відвідує виїзні експозиції музеїв, театрів, кіноустановок, кількість таких відвідувань тощо	Відсоток сільського населення, яке має такі потреби та суб'єктивні оцінки рівня споживання цих послуг і їх достатності
В творчості, культурному розвитку	Зайняті у тематичних гуртках, кіл-ть селян, що займаються спортом	Відсоток загальної чисельності сільського населення та суб'єктивні оцінки ступеня задоволення потреб
Пересуванні, комунікації Особистій безпеці Екологічній	Чисельність сільського населення, що має транспортні засоби, телефонний зв'язок, кількість радіоточок тощо	Відсоток загальної чисельності сільського населення та суб'єктивні оцінки ступеня задоволення потреб
Отримувати доходи	Рівень заробітної плати, пенсій, стипендії, допомоги	Співвідношення зі встановленими стандартами, а також із середнім рівнем по державі, по економіці, суб'єктивні оцінки достатності доходів та рівень витрат домогосподарства

Додаток Е
Таблиця Е.1.

Перелік основних показників рівня життя сільського населення на рівні області

Цілі і завдання розвитку людського потенціалу в контексті формування рівня життя сільського населення	Показники-індикатори прогресу в досягненні цілей	Показники - компаратори та їх значення	
		Нижня межа, за якою рівень життя можна визначити як низький	Верхня межа, за якою рівень життя можна визначити як високий
1	2	3	4
Мета 1. Забезпечення ефективної зайнятості сільського населення			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити рівень зайнятості працездатного сільського населення в офіційному секторі економіки	Чисельність зайнятого сільського населення за видами діяльності, осіб; Рівень зайнятості сільського населення, %; Рівень зайнятості населення працездатного віку в ОСГ, %; Частка населення, зайнятого в сільському господарстві, %	$\leq 50\%$ $\geq 25\%$ $\geq 70\%$	Рівень зайнятості на 1.01.1991р. - $\geq 80\%$ $\leq 0.6\%$ (на 1.01.1991р.) $\leq 50\%$
<i>Завдання 2.</i> Скоротити рівень безробіття серед сільського населення	Чисельність безробітних з числа сільського населення працездатного віку, осіб; Рівень безробіття, % до населення працездатного віку;	$\geq 25\%$	Середній рівень безробіття по області: $\leq 5.5\%$ станом на 1.01.2005р.
Мета 2. Забезпечення достатнього для життя рівня доходів			
<i>Завдання 1.</i> Забезпечити підвищення рівня доходів сільських жителів до рівня прожиткового мінімуму	Рівень доходів, грн. на 1 особу; Суб'єктивна оцінка достатності доходів, % сільського населення, яке вважає свої доходи достатніми для нормального життя; Суб'єктивна оцінка достатнього рівня доходу;	$< \frac{1}{2}$ ПМ на 1 особу (критерій абсолютної бідності) $\leq 50\%$	525 грн. (ПМ) у 2007р. $\geq 75\%$

1	2	3	4
<i>Завдання 2.</i> Підвищити значення у формуванні бюджету селян доходів від праці	Рівень заробітної плати, його динаміка, грн. Частка заробітної плати в сукупних доходах домогосподарств, %; Суб'єктивна оцінка від-повідності заробітної плати труд. внеску.	<420 (МЗП) ≤50% ≤60%	800 грн. (в промисловос-ті) у 2005р.; ≥75%- станом на 1.01.1992р. ≥75%
<i>Завдання3.</i> Забезпечення споживання фізично необхідного обсягу продуктів харчування	Рівень споживання продуктів харчування, кг. на особу в місяць; Суб'єктивна оцінка достатності харчування;	Мінімальні норми спо-живання продуктів харчування та їх енерге-тична цінність	Раціональні норми спо-живання продуктів харчування та їх енерге-тична цінність
<i>Завдання 4.</i> Скоротити % витрат на хар-чування в витратах д/г	Рівень і структура витрат домогоспо-дарств, грн. та % відповідно; витрати на харчува-ння в д/г, %;	Міжнарод-но визнана межа бідно-сті: 30-40% витрати на харчування:	10-15%
Мета 3. Забезпечити комфортні житлові умови на селі			
<i>Завдання1.</i> Скоротити обсяги неко-мфортабель-ного житла в сільській місцевості	Рівень обладнання житла в сільській міс-цевості водою, газом, % житлової площі; Забезпеченість селян житловою площею, м ² на одну особу	½ від рівня існуючих нормативів; Санітарна норма: 9 м ²	Обладнання житла ко-мунальними зручностя-ми в місь-ких поселе-ннях, або за норматива-ми 21м ²
Мета4. Можливість доступу до освіти			
<i>Завдання1.</i> Підвищити охоплення дітей заклада-ми дошкіль-ної освіти	Число закладів дошкі-льної освіти на селі та місць в них; Число сільських дітей в цих закладах, осіб; Їх частка в чисель-ності дітей дошкіль-ного віку, %	≤270 (½ рівня 1991 р.) < 32%	Рівень 1991 р. : 540 од. Відповід-ний показник в місті: ≥67% у 2005 р.

Продовж. табл. Е.1

<i>Завдання 2 .</i> Повністю охопити дітей шкільною освітою	Кількість сільських по-селень, де відсутні школи, але є діти шкільного віку, од.; Забезпеченість сільських поселень закладами освіти, % до тих, де мають бути школи; Чисельність учнів у сільських школах, осіб; Їх частка в загальній чисельності дітей шкільного віку, %	≥ 30 од. - рівень 1991 р. 50% від кількості поселень, де мають бути школи $\leq 75\%$	0 90% від кількості поселень, де мають бути школи Бажаний рівень—100%.
Мета 5. Доступність послуг охорони здоров'я в сільській місцевості			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити забезпеченість селян медичним персоналом	Чисельність лікарів та середнього медичного персоналу на селі, всього і в розрахунку на 10000 осіб; Кіл-ть закладів охорони здоров'я на селі, од	≤ 80	Нормативи забезпеченості: 162 особи мед-персоналу на 10000 населення;
<i>Завдання 2.</i> Зупинити зростання кількості сільських населених пунктів, де немає закладів охорони здоров'я, забезпечити їх виїзним обслуговуванням	Кількість сільських населених пунктів, в яких відсутні заклади охорони здоров'я, од; Кількість сільських населених пунктів, в яких відсутнє виїзне медичне обслуговування, од. Суб'єктивні оцінки до-статності медичного об-слуговування.	≥ 341 од. ($\frac{1}{3}$ сільських поселень) ≥ 253 од. ($\frac{1}{4}$ сільських поселень) $\leq 75\%$	Рівень 1991 р. : ≤ 207 од.; -/- : ≤ 119 од.; $\geq 90\%$
Мета 6. Доступність матеріальних благ і послуг			
<i>Завдання 1.</i> Зупинити скорочення числа закладів торгівлі	Кількість сільських населених пунктів, де немає закладів торгівлі та числа закладів торгівлі, де не здійснюється виїзне обслу-говування, од.	≥ 341 од. ($\frac{1}{3}$ сільських населених пунктів)	Рівень 1991 р.: ≤ 84 ;

Продовження табл. Е.1

1	2	3	4
<i>Завдання 2.</i> Підвищити забезпеченість селян товарами і послугами	Рівень роздрібного товарообігу на душу населення в сільській місцевості, грн.;	<682 грн.	Товарообіг на душу населення в міських поселеннях: ≥1363 грн. у 2004 р.
<i>Завдання 3.</i> Ліквідація розриву в забезпеченості сільського і міського населення товарами	Коефіцієнт співвідношення роздрібного товарообігу на душу населення в сільській та в міській місцевості,	≤0.5	0.9-1.0
<i>Завдання 4.</i> Забезпечити побутове обслуговування сільських жителів	Кількість закладів побутового обслуговування в сільській місцевості, од.; Кількість сільських поселень, де закладів не має, та тих, де не здійснюється виїзне обслуговування, од.	<308 од. $\frac{1}{3}$ сільських населених пунктів: ≥419 од. - рівень 1991 р.;	Рівень 1991 р.: ≥687 од.; $\frac{1}{5}$ сільських населених пунктів: ≤204 од.
Мета 7. Всезагальна доступність культурних благ і послуг			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити доступ сільського населення до культурних благ і послуг	Кількість установ культури за видами на селі, од.; Кількість сільських населених пунктів, в яких не має закладів культури і не здійснюється їх виїзне обслуговування, од.; Забезпеченість сільського населення культурними благами і послугами; Суб'єктивні оцінки задоволеності отриманням послуг закладів культури;	$\frac{1}{2}$ рівня 1991 р.: ≤365 од. $\frac{1}{3}$ кількості сільських населених пунктів: ≥337 од. $\frac{1}{2}$ рівня 1991 р.	Рівень 1991 р.: ≥730 од.; Станом на 1.01.1991 р.: ≤203 од. Рівень 1991 р. за видами послуг

Мета8. Ліквідація інформаційного та комунікативного вакууму на селі			
<i>Завдання1.</i> Підвищити рівень транспортного обслуговування сільського населення	Кількість сільських населених пунктів, які не мають транспортного сполучення, од; Суб'єктивні оцінки задоволеності транспортним обслуговуванням;	$\frac{1}{4}$ кількості сільських населених пунктів: 253 од.	Рівень 1991 р.: 197 од. і нижче
<i>Завдання 2.</i> Продовжити розвиток телефонізації села	Рівень телефонізації сільської місцевості, %; Задоволеність сільського населення рівнем комунікатизації сільської місцевості;	$\leq 50\%$	Рівень телефонізації міста - 93%
Забезпечити позитивну оцінку сільським населенням життя на селі			
<i>Підвищити суб'єктивну задоволеність рівнем життя, оцінку стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення</i>	Частка сільського населення, яке вважає власний рівень життя низьким; Частка сільського населення, яка вважає власний рівень життя високим	$\frac{1}{3}$ сільського населення	$\frac{1}{2}$ сільського населення

Додаток Ж
Таблиця Ж.1

Розподіл домогосподарств за типом особистого підсобного господарства та оцінкою доходів від нього респондентами з числа сільського населення Кіровоградської області у 2004 році

Показники				Всі д/г	В тому числі:				
					А*	С *	І*	П *	Ф*
Всього домогосподарств				497	221	51	45	88	92
Тип особистого підсобного господарства	Споживачі	Всього д/г		199	58	27	24	53	37
		Доходи від ОСГ	Ніяк не допомагають	15	1	2	1	3	8
			Трохи допомагають	116	41	14	13	34	14
			Дуже допомагають	65	15	11	10	14	15
			Єдине джерело існування сім'ї	3	1	-	-	2	-
			Всього домогосподарств	266	150	22	21	35	38
	Частково споживачі	Доходи від ОСГ	Ніяк не допомагають	-	-	-	-	-	-
			Трохи допомагають	121	64	8	6	18	25
			Дуже допомагають	135	83	13	14	15	10
			Єдине джерело існування сім'ї	10	3	1	1	2	3
			Всього домогосподарств	32	13	2	-	-	17
	Товарні	Доходи від ОСГ	Ніяк не допомагають	-	-	-	-	-	-
			Трохи допомагають	9	-	-	-	-	9
			Дуже допомагають	22	13	2	-	-	7
			Єдине джерело існування сім'ї	1	-	-	-	-	1

Тут і далі домогосподарства: А- працівників агропідприємств, С*- працівників соціальної сфери, І*- працівників інших галузей економіки. П*- пенсіонерів, Ф*- фермерів

Додаток 3.
Таблиця 3.1

Оцінка домогосподарствами сільського населення
Кіровоградської області частки різних видів доходів у сімейному
бюджеті у 2004 році

Вид доходів	Частка доходів у бюджеті родини, %	Разом домогосподарств	в тому числі:				
			A*	C*	I*	П*	Ф*
Заробітна плата	0-15	7	1	-	-	4	2
	15-30	112	81	13	11	5	-
	30-45	100	65	11	4	1	7
	45-60	59	35	16	7	-	1
	60-80	50	25	9	15	1	-
	80-100	10	3	3	4	-	-
Додатковий заробіток	0-15	247	139	8	15	31	42
	15-30	66	30	2	11	8	13
	30-45	14	10	-	-	2	1
	60-80	1	-	-	-	1	-
Соціальні трансферти	0-15	29	14	3	3	2	7
	15-30	15	4	3	2	4	2
	30-45	10	-	1	2	6	1
	45-60	17	1	1	-	14	1
	60-80	70	-	-	-	69	1
	80-100	12	-	-	-	12	-
Підприємництво (фермерство)	0-30	3	-	-	1	1	1
	30-45	3	-	-	1	-	2
	45-60	13	-	1	-	-	12
	60-80	29	-	-	-	-	29
	80-100	49	-	-	-	-	49
Інші доходи	0-15	6	3	-	-	3	-
	15-30	1	1	-	-	-	-
Доходи від ОСГ	до 15 %	146	80	12	10	16	28
	15-30 %	264	90	26	21	64	63
	30-45 %	63	40	9	10	4	-
	45-60 %	21	10	3	4	4	-
	60-80 %	2	1	1	-	-	-
	80-100 %	1	-	-	-	-	1

Таблиця 3.2

Оцінка респондентами з числа сільського населення
Кіровоградської області відповідності винагороди за працю їх
трудоному внеску у 2004 році

Тип д/г	д/г з пра- цю- ючи- ми	в тому числі вважають (%), що винагорода за працю:				
		Повніс- тю від- повідає трудо- вому внеску	скоріше відпові- дає тру- довому внеску	скоріше не відпо- відає трудо- вому внеску	Повніс- тю не відпові- дає тру- довому внеску	Важ- ко визна- чити- ся
A*	222	-	20.3	55.0	15.3	9.4
C*	52	2.9	25.0	44.2	19.3	9.6
I*	46	-	43.4	43.4	13.2	-
П*	11	9.1	9.1	18.2	9.1	54.5
Ф*	93	35.5	45.2	6.4	6.5	6.4
<i>В тому числі працюють за наймом на підприємствах різних галузей економіки:</i>						
Ф*	10	-	-	60.0	40.0	-
Разом	424	8.3	28.5	40.8	13.4	9.0

Таблиця 3.3а

Таблиця для розрахунку децилів розподілу для сукупності всіх
опитуваних

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ра- зом
У _{дек}	до 50	51- 100	101 - 150	151 - 200	201 - 300	301 - 500	501 - 1000	1001 - 1500	> 1501	X
d _i	1.2	8.1	12.9	18.1	26.2	21.5	7.3	1.7	3.0	100
S _D	1.2	93	22.2	40.3	66.5	88.0	95.3	97.0	100	X

$$D_1 = 101 + 50(0.1 \times 100 - 9.3) / 12.9 = 103.71 \text{ грн.}; D_9 = 501 + 500(0.9 \times 100 - 88) / 7.3 = 637.99 \text{ грн.} * K_{\text{диф}} = 637.99 / 103.71 = 6.19$$

Таблиця 3.36

Таблиця для розрахунку децилів розподілу для
домогосподарств з працюючими

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Разо м
$Y_{\text{дох}}$	до 50	51- 100	101 - 150	151 - 200	201 - 300	301 - 500	501 - 100 0	100 1- 150 0	> 1501	X
d_i	-	4.0	10.5	16.6	29.5	25.2	9.3	2.1	2.8	100.0
S_D	-	4.0	14.5	31.1	60.6	85.8	95.1	97.2	100.0	X

$$D_1 = 101 + 50(0.1 \times 100 - 4) / 10.5 = 129.57 \text{ грн.}; D_9 = 501 + 500(0.9 \times 100 - 85.8) / 9.3 = 726.81 \text{ грн.}^*$$

$$K_{\text{диф}} = 726.81 / 129.57 = 5.61$$

*- розраховано за [144, с.145].

Таблиця 3.4

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за рівнем отримуваних доходів в
залежності від типу домогосподарства та його кількісного складу у
2004 році

Т и п д/г	Чис- ло осіб у д/г	Кількість домогосподарств, що мають доход (грн.) у розмірі:								
		до 50	50- 100	100 - 150	150 - 200	201 - 300	300 - 500	500- 1000	1000 - 1500	1500 і біль- ше
А *	1	-	2	8	8	-	-	-	-	-
	2	-	6	1	9	7	9	-	-	-
	3	-	2	7	24	46	18	-	-	-
	4	-	1	3	8	19	28	-	-	-
	5	-	-	-	-	4	12	-	-	-
С *	1	-	-	2	2	1	-	-	-	-
	2	-	-	6	6	4	2	-	-	-
	3	-	1	2	-	5	8	-	-	-
	4	-	-	-	2	3	3	4	-	-
	5	-	-	-	-	1	-	-	-	-
І*	1	1	-	8	7	-	-	-	-	-
	2	-	-	-	4	1	1	2	-	-
	3	-	-	-	1	9	1	-	-	-
	4	-	1	1	1	2	-	5	-	-
	5	-	-	-	-	-	1	-	-	-
П *	1	2	25	16	5	3	-	-	-	-
	2	3	4	11	15	15	1	-	-	-
	3	-	-	1	2	2	1	-	-	-
	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Ф *	1	-	-	-	-	2	7	5	-	1
	2	-	-	1	-	8	11	6	3	4
	3	-	-	-	-	3	5	6	3	3
	4	-	-	-	-	-	3	10	3	3
	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5
	7	-	-	-	-	1	-	-	-	-

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за рівнем отримуваних доходів в
залежності від типу домогосподарства та кількості працюючих у
2004 році

[illegible]

Додаток И
Таблиця И.1

Оцінка достатності отримуваних доходів домогосподарствами в залежності від наявності в них дітей

Достатність доходів	д/г з дітьми	д/г без дітей
Не вистачає навіть на саме необхідне	16	6
Ледве вистачає на саме необхідне	41	44
Вистачає на саме необхідне	29	35
В основному вистачає	10	12
Вистачає майже на все	2	2
Вистачає повністю	1	1

Таблиця И.2.

Оцінка достатності отримуваних доходів домогосподарствами в залежності від наявності в них працюючих

Достатність доходів	д/г з працюючим и	д/г без працюючих
Не вистачає навіть на саме необхідне	9	14
Ледве вистачає на саме необхідне	41	50
Вистачає на саме необхідне	36	21
В основному вистачає	12	10
Вистачає майже на все	1	5
Вистачає повністю	1	0

Додаток К

Таблиця К.1

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за оцінкою достатності споживання
продуктів харчування в залежності від рівня витрат на них у 2004р.

Тип д/г	Всі д/г	Вважають, що споживають продуктів харчування:										
		достатню кількість					недостатню кількість					
		Ра- зом	Витрати на харчування (%)				Вс і д/г	Витрати на харчування (%):				
			до 20	20 - 40	40 - 60	60 - 80		до 20	20 - 40	40 - 60	60 - 80	80- 100
А*	222	50	19	6	25	-	172	33	58	68	13	-
С*	52	9	3	2	4	-	43	15	12	12	3	1
І*	46	5	-	2	3	-	41	9	20	8	3	1
П*	107	14	3	5	6	-	93	9	33	32	18	1
Ф*	93	70	25	17	25	3	23	9	1	13	-	-
Ра- зом	520	148	50	32	63	3	372	75	124	133	37	3

Таблиця К.2.

Розподіл домогосподарств за їх оцінкою споживання продуктів
харчування в залежності від типу домогосподарства, %

Достатність харчування	А*	С*	І*	П*	Ф*
Споживають достатньо	23	17	11	13	75
Споживають недостатньо	77	83	89	87	25

Додаток Л
Таблиця Л.1

Надання сільському населенню Кіровоградської області
субсидій у 1997-2004 роках

	1997	2000	2002	2004	2004 до 1997, %
<i>На відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії</i>					
Кількість сімей, які звернулися за субсидіями, од.	40404	45081	33775	27480	68.0
Кількість сімей, яким призначено субсидії, од.	36051	44118	31848	25105	69.6
Загальна сума призначених субсидій, тис. грн.	5435.3	4180.8	359.6	231.5	4.3
Середній розмір призначеної субсидії, грн.	15	95	11	27	1.8 р.б.
<i>На відшкодування витрат на придбання скрапленого газу та твердого палива</i>					
Кількість сімей, які звернулися за субсидіями, од.	34634	35286	33624	37341	107.8
Кількість сімей, яким призначено субсидії, од.	33930	34590	30899	35496	104.6
Загальна сума призначених субсидій, тис.грн.	5979.0	10246.0	7812.5	15405.4	26р.б.
Середній розмір призначеної субсидії, грн.	176	296	233	409	23р.б.

Джерело: [152] Статистичний бюлетень “ Про надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії; придбання скрапленого газу та твердого палива”. - Кіровоград: КОУС,1997-2004рр.

Додаток М
Таблиця М.1.

Розподіл домогосподарств сільського населення
Кіровоградської області за потребою та частотою отримання
додаткового заробітку у 2004 році

Тип домогосподарства	Як часто мають додатковий заробіток	Всі домогосподарств	В тому числі потребують додаткового заробітку (%):			
			рідко	часто	постійно	Ніколи
А*	Час від часу	112	8.0	67.9	24.1	-
	У сезон	59	10.2	50.8	39.0	-
	Регулярно	8	-	80.0	20.0	-
	Ніколи	43	2.3	32.6	62.8	2.3
С*	Час від часу	14	21.4	28.6	50.0	-
	У сезон	20	10.0	55.0	35.0	-
	Регулярно	5	-	60.0	40.0	-
	Ніколи	13	-	53.8	38.5	7.7
І*	Час від часу	17	-	58.8	41.2	-
	У сезон	8	12.5	50.0	37.5	-
	Регулярно	1	-	-	100.0	-
	Ніколи	20	20.0	45.0	25.0	10.0
П*	Час від часу	25	4.0	28.0	68.0	-
	У сезон	9	33.3	55.6	1.1	-
	Регулярно	8	-	37.5	62.5	-
	Ніколи	65	18.5	30.7	46.2	4.6
Ф*	Час від часу	23	52.2	13.0	34.8	-
	У сезон	32	71.9	15.6	12.5	-
	Регулярно	1	100.0	-	-	-
	Ніколи	37	-	51.4	8.1	40.5
Разом	Час від часу	191	13.1	52.4	34.5	-
	У сезон	128	27.3	43.0	29.7	-
	Регулярно	23	4.3	52.2	43.5	-
	Ніколи	178	9.6	38.7	39.3	12.4

Додаток Н
Таблиця Н.1

Розподіл респондентів за оцінкою впливу перетворень в аграрному секторі економіки на рівень життя за окремими елементами у 2004р**
(% до кількості обстежених д/з)

Елементи рівня жи- ття (мож- ливості)	Всі д/з			А*			С*		
	П К	ПГ	НЗ	ПК	ПГ	НЗ	ПК	ПГ	НЗ
Працюва- ти та от- римувати доходи	25.2	58.3	16.5	14.9	67.1	18.0	25.0	61.5	13.5
Для інди- відуальног о госпо- дарювання	60.6	11.7	27.7	53.6	9.0	37.4	57.7	9.6	32.7
Добре хар- чуватися	17.7	53.8	28.5	9.5	66.7	23.8	11.5	50.0	38.5
Отриман- ня і збере- ження професій- них вмінь	5.0	31.7	63.3	2.3	26.6	71.1	-	34.6	65.4
Отримати послуги закладів освіти	6.0	46.2	47.8	1.4	53.2	45.4	5.8	75.0	19.2
Отримати послуги закладів охорони здоров'я	6.7	65.2	28.1	3.2	72.5	24.3	3.8	61.5	34.6
Отримати послуги закладів торгівля і побутово- го обслу- говування	18.1	58.1	23.8	12.2	68.0	19.8	19.2	63.5	17.3
Послуги закладів культури	5.6	48.1	46.3	3.2	49.1	47.7	5.8	40.4	53.8
Житлові умови	27.3	7.1	65.5	24.8	8.1	67.1	23.1	5.8	71.1
Комуніка- ційні	10.2	53.5	36.3	8.6	57.6	33.8	3.8	57.7	38.5
Рівень жи- ття в ціло- му	14.4	61.7	23.9	8.1	69.8	22.1	11.5	59.6	28.9

Продовження табл. Н.1

Елементи рівня життя (можливо сті)	І*			ІІ*			ІІІ*		
	ПК	ПГ	НЗ	ПК	ПГ	НЗ	ПК	ПГ	НЗ
Працюва- ти та от- римувати доходи	19.6	73.9	6.5	9.3	67.3	23.4	71.0	17.2	11.8
Для інди- відуального госпо- дарювання	60.9	4.3	34.8	55.1	29.9	15.0	84.9	2.2	12.9
Добре ха- рчуватися	8.7	69.6	21.7	2.8	53.3	43.9	64.2	18.3	19.3
Отриман- ня і збере- ження професій- них вмінь	-	28.3	71.7	-	43.9	56.1	22.6	30.1	47.3
Отримати послуги закладів освіти	10.9	45.6	43.5	3.7	36.4	59.8	17.2	24.7	58.1
Отримати послуги закладів охорони здоров'я	8.7	71.7	19.6	2.8	72.0	25.2	20.4	38.7	40.9
Отримати послуги закладів торгівлі і побутово- го обслу- говування	23.9	64.7	8.7	15.0	61.7	23.3	32.3	22.6	45.1
Користува- тися пос- лугами за- кладів культури	6.5	43.5	50.0	1.9	62.6	35.5	15.1	35.5	49.4
Житлові умови	21.7	4.3	74.0	2.8	30.8	66.4	34.4	11.8	53.8
Комунікац- ійні	6.5	63.0	30.5	3.7	59.8	36.5	26.9	29.0	44.1
Рівень жи- ття в ціло- му	10.9	71.7	17.4	2.8	80.4	16.8	46.2	20.4	33.4

*ПК –рівень життя покращився, ПГ –рівень життя погіршився, НЗ –
рівень життя не змінився

Додаток П
Таблиця П.1.

Значення основних показників-індикаторів рівня життя
сільського населення Кіровоградської області та його оцінка у 2005 р.

Показники-індикатори рівня життя сільського населення	Показники – компа- ратори		Факти- чне значен- ня	Рівень жи- ття сільсь- кого насе- лення
	Нижня межа	Верхня межа		
1	2		3	4
Мета 1. Забезпечення ефективної зайнятості сільського населення				
Рівень зайнятості, % до населення працездатного віку;	≤ 50%	≥80%	41.4%	Низький
Рівень зайнятості населення працездатного віку в ОСГ, % до населення працездатного віку;	≥ 25%	≤ 0.6%	35.9%	Низький
Частка населення, зайнятого в сільському господарстві, %	≥ 70%	≤ 50%	51.5%	Нижче середнього
Рівень безробіття, %	25%	5.5%	22.76%	Низький
Мета 2. Забезпечення достатнього для життя рівня доходів				
Рівень доходів, грн. на одну особу;	<193 грн.	≥386 грн.	127.1 грн.	Бідність
Суб'єктивна оцінка достатності доходів, % населення, яке вважає свої доходи достатніми для нормального життя;	≤50%	≥75%	52.5%	Низький
Рівень заробітної плати, грн.	<375	453грн.	423.7	Низький
Частка зарплати в сукупних доходах д/г, %;	≤50%	≥75%	грн. 34.3%	Бідність
Суб'єктивна оцінка відповідності заробітної плати трудовому внеску.	≤50%	≥75%	(28.5%) 54.2%	Скоріше низький
Рівень споживання продуктів харчування, кг. на особу в місяць:				
М'ясо	<3.8	≥6.7	3.1	Бідність
Молоко	<29.4	≥31.7	16.7	Бідність
Яйця	<20.5	≥24.2	15	Бідність
Фрукти	<5.1	≥7.0	1.3	Бідність
Олія	<0.6	1.1	1.9	Надмірне
Картопля	<7.5	10.3	10.5	споживан
Хліб	<7.8	8.4	11.1	ня вугле-
Суб'єктивна оцінка достатності харчування;	<60%	≥75%	28%	водів
Частка витрат на харчування у витратах д/г, %;	30-40%	10-15%	53.9% (45.1%)	Бідність

Продовж. табл. П.1.

1	2		3	4
<i>Рівень обладнання житла комунальними зручностями, %:</i>				
Газом	48.8	97.5	86.3	Вище середнього
Центральним опаленням	34.2	68.3	21.1	Бідність
Водопостачанням	33.6	67.2	9.6	Бідність
Каналізацією	33.3	66.6	6.4	Бідність
<i>Забезпеченість населення житловою площею, м²</i>	9 м ²	21 м ²	28.5	Високий
Мета 4. Можливість доступу до освіти				
<i>Кількість закладів дошкільної освіти в сільській місцевості;</i>	≤270	≥540	292	Середній
<i>Питома вага дітей дошкільного віку, які відвідують заклади дошкільної освіти в загальній чисельності дітей такого віку, %</i>	<32%	62%	28%	Бідність
<i>Кількість поселень, де відсутні школи, але є діти шкільного віку, од;</i>	≥ 30	0	588	Бідність
<i>Частка учнів в загальній чисельності дітей, %</i>	75%	100%	73%	Бідність
Мета 5. Доступність послуг охорони здоров'я в сільській місцевості				
<i>Чисельність лікарів та середнього медичного персоналу в сільській місцевості, всього і в розрахунку на 10000 осіб;</i>	≤ 80	162	33-лікарів 35 – середньо-го мед-персоналу	Бідність Бідність
<i>Кількість закладів охорони здоров'я в сільській місцевості, од:</i>				
Лікарень	≥28	≤56	29	Низький
Амбулаторій	≥20	≤41	85	Високий
ФАП	≥292	≤584	531	Вище середнього
<i>Кількість поселень, в яких відсутні заклади охорони здоров'я, од;</i>	≥341	≤207	348	Бідність
<i>Кількість населених пунктів, де відсутнє виїзне медичне обслуговування, од.</i>	≥ 253	≤119	305	Бідність
<i>Суб'єктивні оцінки достатності медичного обслуговування.</i>	≤75%	≥90%	65%	Бідність
Мета 6. Доступність матеріальних благ і послуг				
<i>Кількість населених пунктів, де не має стаціонарних закладів торгівлі та тих, де не здійснюється виїзне обслуговування, од.</i>	≥341	≤84	293	Середній

Продовж. табл. П.1

1	2		3	4
<i>Рівень роздрібного товарообігу на душу населення в сільській місцевості, грн.;</i>	<682 грн.	≤1363 грн.	446	Бідність
<i>Коефіцієнт співвідношення роздрібного товарообігу на душу населення в сільській та в міській місцевості,</i>	≤0.5	0.9-1.0	0.369	Бідність
<i>Кількість закладів побутового обслуговування в сільській місцевості, од.;</i> <i>Кількість сільських населених пунктів, де закладів не має, та тих, де не здійснюється виїзне обслуговування, од.</i>	<308 ≥419	≥687 ≤204	38 969	Бідність Бідність
<i>Кількість установ культури за видами в сільській місцевості, од.;</i> <i>Кількість сільських населених пунктів, в яких не має закладів культури і не здійснюється їх виїзне обслуговування, од.;</i> <i>Забезпеченість сільського населення культурними благами і послугами;</i>	≤365 ≥337 ≤3.3 - кіно	≥730 ≤203 ≥6.5	509 420 0.03	Середній Бідність Бідність
Мета8. Ліквідація інформаційного та комунікативного вакууму на селі				
<i>Кількість сільських населених пунктів, які не мають транспортного сполучення, од.;</i>	≥253	≤197	293	Бідність
<i>Рівень телефонізації сільської місцевості, %;</i>	50%	93%	4%; 80%	Бідність
Забезпечити позитивну оцінку населенням життя на селі				
<i>Частка сільського населення, яке вважає власний рівень життя низьким;</i> <i>Частка сільського населення, яка вважає власний рівень життя високим</i>	$\frac{1}{3}$ 	$\frac{1}{2}$	59.8% (економічна) та 66.7% (соціальна) 4.4% (економічна) та 2.3% (соціальна)	Суб'єктивна бідність Суб'єктивний добробут

Додаток Р
Таблиця Р.1

Вихідні дані для оцінки рівня життя сільського населення адміністративних районів Кіровоградської області у
2001 році

Район	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Бобринецький	45,9	0,49	152,81	46,2	8,7	10,0	151,60	126	8,0	103,7
Вільшанський	67,1	3,49	118,90	35,9	3,5	18,0	134,00	139	16,1	96,2
Гайворонський	52,9	0,91	102,32	30,9	3,3	13,0	102,89	99	11,0	124,5
Голованівський	66,9	3,07	114,32	34,4	4,9	27,0	146,63	105	13,0	111,8
Добровеличківський	48,6	3,57	145,20	43,9	13,6	26,97	86,25	109	12,1	106,1
Долинський	56,9	3,78	110,39	33,3	7,9	9,0	90,57	107	12,0	103,1
Знам'янський	58,2	5,29	130,51	39,4	19,9	25,0	48,36	89	14,0	108,0
Кіровоградський	54,1	1,56	156,93	47,4	22,3	24,0	229,19	104	14,1	107,9
Компаніївський	72,4	0,28	126,75	38,3	10,6	9,1	79,17	121	5,0	97,6
Маловисківський	51,2	2,45	114,28	34,5	2,1	6,0	93,96	115	11,9	105,5
Новгородківський	50,6	0,86	90,16	27,2	12,3	11,0	126,61	152	10,0	111,9
Новоархангельський	67,4	1,27	85,48	25,8	14,8	22,0	114,29	120	16,0	110,0
Новомиргородський	67,0	3,54	138,98	41,9	8,9	16,0	97,04	136	13,9	92,2
Новоукраїнський	55,6	3,24	137,67	41,6	4,1	21,0	78,86	71	12,0	106,4
Олександрівський	47,9	3,41	139,41	42,1	12,0	8,0	117,67	113	10,1	90,8
Олександрійський	60,1	4,66	152,28	45,9	11,3	12,9	140,78	118	14,2	95,1
Онуфрієвський	50,3	2,50	121,72	36,8	8,1	6,1	109,67	99	11,8	108,5
Петрівський	58,5	2,82	158,90	47,9	19,6	28,0	139,86	92	9,0	81,9
Світловодський	42,5	6,69	143,62	43,4	17,3	7,9	97,34	127	15,9	87,1
Ульяновський	66,9	1,67	139,15	42,0	1,5	32,0	184,52	105	8,9	110,3
Устинівський	53,7	1,61	110,09	33,3	7,4	19,0	79,18	137	11,1	104,9

Таблиця Р.2

Вихідні дані для оцінки рівня життя сільського населення адміністративних районів Кіровоградської області у 2002 році

Район	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Бобринецький	44,1	2,28	128,8	35,3	8,7	13	336,1	130	9	113,4
Вільшанський	64,5	4,42	122,2	33,5	3,5	28	374,6	140	15	97,1
Гайворонський	50,8	1,15	131,3	35,9	3,3	16	232,2	101	13	96,7
Голованівський	64,3	4,35	111,7	30,6	4,9	34	676,6	110	14	97,8
Добровеличківський	46,7	3,82	203,7	56,5	13,6	29	82,6	109	13	97,1
Долинський	54,7	4,85	162,3	44,6	7,9	15	336,1	107	13	99,9
Знам'янський	55,9	7,37	122,4	33,5	19,9	27	126,2	91	15	98,9
Кіровоградський	51,9	1,85	125,7	34,4	22,3	27	433,7	106	16	99,8
Компаніївський	69,8	0,25	113,2	31,0	10,6	7	188,6	123	5	100,2
Маловисківський	49,2	4,94	146,2	40,1	2,1	11	139,8	145	13	104,2
Новгородківський	48,5	1,30	121,4	65,8	12,3	16	174,6	151	10	100,6
Новоархангельський	64,8	1,70	100,4	27,5	14,8	22	164,0	122	17	100,7
Новомиргородський	64,7	4,95	109,7	30,1	8,9	18	246,6	139	14	97,8
Новоукраїнський	53,4	4,11	137,8	37,8	4,1	26	125,1	71	14	99,3
Олександрівський	46,0	5,45	153,1	41,9	12,0	23	180,1	115	10	97,1
Олександрійський	57,7	5,54	138,2	37,8	11,3	13	511,1	119	16	97,1
Онуфрієвський	48,5	4,43	121,4	33,3	8,1	4	329,8	102	13	113,3
Петрівський	56,2	3,42	136,5	37,4	19,6	33	400,3	92	11	96,9
Світловодський	40,2	7,76	123,9	33,9	12,1	9	89,9	129	18	114,7
Ульяновський	64,3	2,20	125,4	30,3	1,5	36	651,6	105	10	97,3
Устинівський	51,6	2,56	103,9	29,9	7,4	17	168,0	141	12	98,8

Таблиця Р. 3

Вихідні дані для оцінки рівня життя сільського населення адміністративних районів Кіровоградської області у
2003 році

Район	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Бобринецький	45,3	4,56	224,5	33,3	7,3	13	421	134	10	137,7
Вільшанський	65,9	4,78	189,0	27,9	3,5	37	349	142	18	138,7
Гайворонський	52,1	1,46	198,9	24,4	3,5	21	267	104	16	154,2
Голованівський	66,2	7,89	194,9	28,9	5,4	34	535	121	15	136,6
Добровеличківський	47,9	6,83	198,8	29,5	13,8	27	301	116	15	148,5
Долинський	55,1	6,94	214,6	31,7	8,6	19	309	102	15	121,1
Знам'янський	55,9	9,82	194,9	28,9	21,0	22	208	92	17	130,3
Кіровоградський	53,6	2,71	222,5	33,1	22,7	25	789	105	18	107,1
Компаніївський	71,7	0,54	179,2	26,6	10,8	8	425	125	6	140,3
Маловисківський	50,7	9,65	183,1	27,2	2,0	13	288	115	15	123,4
Новгородківський	49,7	3,18	161,5	24,1	10,5	20	338	151	12	134,3
Новоархангельський	66,5	2,09	137,8	20,4	13,6	20	409	125	20	121,7
Новомиргородський	66,3	8,20	175,2	26,1	9,3	17	287	143	16	134,2
Новоукраїнський	54,9	3,45	202,8	30,1	4,1	23	248	64	15	136,9
Олександрівський	47,6	7,74	216,6	32,2	11,8	23	362	118	11	131,0
Олександрійський	57,3	8,89	230,4	34,1	12,4	20	540	123	19	133,7
Онуфріївський	49,7	6,10	183,1	27,2	9,0	25	285	103	15	91,1
Петрівський	58,7	3,63	232,3	34,5	19,9	35	376	92	13	128,1
Світловодський	44,4	9,84	181,1	26,8	17,2	14	493	132	21	107,9
Ульяновський	66,3	7,98	159,5	23,8	1,9	32	846	103	11	133,3
Устинівський	51,4	6,59	177,2	26,2	7,5	23	404	144	14	121,1

Таблиця Р.4

Вихідні дані для оцінки рівня життя селян Кіровоградської області у 2004 році

Район	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Бобринецький	48,8	4,79	340,18	87,9	7,8	16	555,8	136	8	140
Вільшанський	54,1	4	263,84	68,2	4	37	546,5	145	15	137,5
Гайворонський	56,3	1,74	280,61	72,6	3,7	28	486,8	101	11	138
Голованівський	53,9	8,9	272,68	70,5	5,5	43	550,1	113	12,9	139,01
Добровеличківський	53,5	8,53	270,89	70	14,4	28,9	457,4	113	11,9	148
Долинський	55,5	6,41	306,73	79,3	9	24	464,9	97	12	133
Знам'янський	54,2	9,78	315,05	81,5	21,2	26	406,7	93	13,98	148
Кіровоградський	57,1	3	311,77	80,6	24,5	29	563,1	103	1,03	131
Компаніївський	57,6	0,7	256,15	66,2	10,9	5	427,3	129	5	143
Маловисківський	53,4	8,34	273,19	70,6	2,3	16,1	452,3	117	12,1	129
Новгородківський	53,6	3,47	247,6	64	10,8	13	523,9	146	10,05	143
Новоархангельський	55,8	3	219,08	56,6	13,4	25	482,6	122	1,16	126
Новомиргородський	53,5	1028	246,65	63,8	8,6	21	476,6	140	14	144
Новоукраїнський	55,6	3,29	289,14	74,8	4,1	27	427,6	70	12,05	146,7
Олександрівський	48,9	8,36	256,14	66,2	11,8	29,1	487,1	119	1,03	130
Олександрійський	56,8	4,89	338,57	87,5	12,5	29,05	542,9	121	0,113	139
Онуфріївський	51,4	7,29	368,18	95,2	9,3	23	498	105	12,03	129,1
Петрівський	56,9	3,08	308,38	79,7	21	38	541,7	93	9	134
Світловодський	49,9	9,78	322,66	83,4	17,6	15	477,1	135	16	108
Ульяновський	51,8	12,53	271,77	70,3	2	39	586,9	103	8,98	155
Устинівський	53,8	8,35	253,07	65,4	7,7	35	443,1	149	11,05	127,7

Таблиця Р. 5

Вихідні дані для оцінювання рівня життя сільського населення
України у 2001 році

Області	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	54.4	4.1	170	51.4	86.8	51.2	13	294	720	58
Вінницька	65.8	4.7	140	42.3	94.5	6.2	23	249	1336	69
Волинська	83.0	0.9	91	27.5	64.4	16.0	9	161	769	35
Дніпропетровська	60.3	3.5	193	58.3	98.1	31.1	19	319	847	59
Донецька	51.1	8.0	239	72.2	83.3	32.0	34	387	1093	41
Житомирська	49.9	8.4	122	36.9	54.3	4.4	7	222	1202	57
Закарпатська	44.5	12.9	114	34.4	78.8	45.2	17	203	566	41
Запорізька	60.5	4.9	191	57.7	80.9	23.3	16	330	848	56
Івано-Франківська	51.7	11.1	122	36.8	72.3	2.5	6	221	688	52
Київська	54.6	8.2	198	59.8	93.2	18.9	30	343	954	80
Кіровоградська	49.1	13.1	142	42.9	95.7	10.5	18	254	1118	31
Луганська	47.6	8.0	173	52.2	66.5	22.8	12	304	949	25
Львівська	59.4	8.7	88	26.6	61.5	10.2	7	159	680	59
Миколаївська	59.1	3.0	169	51.0	81.8	24.7	25	264	945	33
Одеська	60.9	3.6	133	40.2	87.5	22.5	20	235	1061	57
Полтавська	56.7	4.7	153	46.2	96.4	22.7	20	267	1203	61
Рівненська	49.2	8.3	101	30.5	47.4	13.5	7	186	886	39
Сумська	48.7	12.3	155	46.8	65.6	11.8	30	259	1190	33
Тернопільська	42.5	15.4	108	32.6	87.2	14.0	17	189	784	56
Харківська	70.7	3.6	215	64.9	70.5	22.1	23	366	1179	56
Херсонська	49.4	11.0	153	46.2	100.4	40.7	24	285	772	37
Хмельницька	56.2	6.1	118	35.6	73.8	6.1	30	220	13332	55
Черкаська	56.7	3.5	152	45.9	114.5	17.2	31	283	1019	54
Чернівецька	40.8	14.9	121	36.6	82.0	2.1	14	184	758	49
Чернігівська	58.0	5.8	124	37.5	55.7	6.2	13	198	1306	52

Таблиця Р.6

Вихідні дані для оцінювання рівня життя сільського населення
України у 2002 році

Області	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	58.2	2.5	209	57.3	60.2	48.4	15	318	718	57
Вінницька	65.8	4.0	157	43.0	65.5	5.8	24	270	1336	72
Волинська	82.6	2.0	106	29.0	44.6	14.1	11	174	751	26
Дніпропетровська	60.0	4.3	237	64.9	67.9	28.9	24	344	843	62
Донецька	47.5	13.1	281	76.9	57.7	31.3	38	418	1091	42
Житомирська	49.2	7.9	136	37.3	37.6	4.0	7	240	1194	58
Закарпатська	50.2	13.3	134	36.7	54.6	43.2	20	219	560	43
Запорізька	63.4	5.6	241	66.0	56.1	21.9	19	105	848	57
Івано-Франківська	47.4	9.8	139	38.1	50.1	2.6	7	239	685	56
Київська	54.0	5.1	235	64.4	64.6	19.0	31	371	959	85
Кіровоградська	54.6	7.2	164	44.9	119.3	9.0	23	275	1118	33
Луганська	44.9	10.3	207	56.7	46.1	20.4	14	328	951	25
Львівська	58.0	6.1	109	29.9	42.6	9.4	7	172	680	62
Миколаївська	60.8	1.2	207	56.7	56.6	21.2	29	286	933	34
Одеська	64.0	1.7	164	44.9	60.7	23.4	24	252	1070	58
Полтавська	45.9	6.5	177	48.5	66.9	20.4	22	288	1206	63
Рівненська	44.2	14.0	115	31.5	32.8	13.0	8	202	1337	41
Сумська	52.7	9.8	174	47.7	45.4	10.1	27	280	1196	34
Тернопільська	41.0	9.1	120	32.9	60.4	13.5	18	204	789	60
Харківська	77.8	3.4	247	67.7	48.9	20.1	25	397	1240	58
Херсонська	52.4	10.8	192	52.6	69.6	40.2	27	308	769	37
Хмельницька	57.4	4.8	125	34.2	51.1	5.3	32	238	1317	57
Черкаська	59.9	2.0	173	47.4	79.3	15.3	33	306	1015	57
Чернівецька	39.5	11.6	130	35.6	56.8	1.8	15	219	756	53
Чернігівська	59.5	2.4	136	37.3	38.7	4.7	13	214	1314	54

Таблиця Р.7

Вихідні дані для оцінювання рівня життя сільського населення
України у 2003 році

Області	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	58.4	2.9	266	72.8	109.3	48.4	16	383	716	60
Вінницька	70.1	3.5	184	50.4	118.9	5.8	27	325	1334	78
Волинська	72.1	5.7	132	36.2	80.9	14.5	14	209	735	37
Дніпропетровська	58.8	4.2	274	75.1	123.4	29.8	27	415	847	67
Донецька	45.1	16.9	327	89.6	104.7	30.6	39	503	1056	41
Житомирська	50.2	10.0	147	40.3	68.3	4.1	9	289	1182	60
Закарпатська	57.4	7.6	197	54.0	99.1	43.5	23	264	547	46
Запорізька	59.9	6.5	272	74.5	101.8	22.2	22	430	855	59
Івано-Франківська	42.3	11.0	174	47.7	90.9	2.7	9	288	685	59
Київська	53.8	6.4	283	77.5	117.2	20.1	33	447	971	89
Кіровоградська	59.7	5.9	197	53.9	120.4	9.2	24	331	1123	34
Луганська	35.6	14.7	284	77.8	83.7	20.6	15	396	947	26
Львівська	58.3	4.1	144	39.5	77.3	9.6	8	207	675	66
Миколаївська	53.8	8.0	239	65.5	102.9	21.0	32	344	906	36
Одеська	59.7	2.8	178	48.8	110.1	24.4	26	304	1079	61
Полтавська	48.3	9.6	207	56.7	121.3	20.6	24	347	1210	66
Рівненська	46.3	14.7	141	38.6	59.6	13.3	8	243	1351	44
Сумська	62.9	6.6	203	55.6	82.5	10.6	30	338	1169	36
Тернопільська	38.8	13.5	150	41.1	109.7	13.7	20	246	788	63
Харківська	77.0	0.2	277	75.8	88.7	20.2	24	476	1197	59
Херсонська	51.7	12.2	234	64.1	126.4	42.2	29	371	767	38
Хмельницька	55.8	5.9	133	36.4	92.8	5.5	36	286	1301	59
Черкаська	56.3	4.9	204	55.9	144.1	15.4	36	368	1015	64
Чернівецька	41.8	11.4	149	40.8	103.2	3.6	18	263	745	57
Чернігівська	63.4	3.8	159	43.6	70.3	5.0	15	257	1330	56

Таблиця Р.8

Вихідні дані для оцінювання рівня життя сільського
населення України у 2004 році

Області	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	59.3	6.6	360	93.1	109.1	52.0	19	508	714	63
Вінницька	58.7	5.5	262	67.7	118.7	16.0	28	369	1336	82
Волинська	59.8	6.8	198	51.2	80.7	16.3	14	279	729	38
Дніпропетровська	54.4	10.8	373	96.4	123.1	34.6	28	526	865	70
Донецька	56.1	6.6	453	117.1	104.5	30.8	40	639	1050	43
Житомирська	56.2	5.2	203	52.5	68.2	4.2	10	286	1178	63
Закарпатська	57.9	6.1	298	77.1	98.9	44.4	25	420	539	53
Запорізька	54.3	8.5	352	91.0	101.6	22.9	22	496	863	61
Івано- Франківська	51.2	7.9	254	65.7	90.7	2.8	10	358	681	65
Київська	57.1	4.7	389	100.6	116.9	20.7	36	548	961	92
Кіровоградська	55.6	6.5	286	73.9	120.1	10.8	26	403	1134	36
Луганська	54.8	9.3	331	85.6	83.5	24.1	16	467	969	26
Львівська	56.4	8.1	228	58.9	77.2	10.3	9	322	673	71
Миколаївська	55.9	7.4	320	82.7	102.6	27.0	33	451	919	38
Одеська	57.6	5.3	255	65.9	109.9	24.8	29	360	1084	66
Полтавська	52.9	7.0	292	75.5	121.1	23.8	26	412	1212	69
Рівненська	48.4	11.5	216	55.8	59.5	13.4	10	305	1353	48
Сумська	54.5	5.7	271	70.0	82.3	11.7	31	382	1168	41
Тернопільська	49.4	12.1	215	55.6	109.5	14.2	22	303	795	66
Харківська	65.9	5.8	363	93.8	88.6	20.8	18	512	1175	61
Херсонська	53.9	10.6	315	81.4	126.1	42.5	31	444	768	39
Хмельницька	60.6	5.5	188	48.6	92.7	5.8	38	265	1270	62
Черкаська	54.3	8.7	318	82.2	143.8	17.1	41	448	1044	69
Чернівецька	53.8	10.0	224	57.9	103.0	4.0	22	316	746	60
Чернігівська	61.2	5.4	234	60.5	70.1	5.1	15	330	1361	59

Таблиця Р.9

Вихідні дані для оцінювання рівня життя сільського
населення України у 2005 році

Області	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	59.3	2.8	533.3	122.0	127.8	52.6	22	562	713	66
Вінницька	61.5	3.5	388.1	88.8	139.1	6.1	30	408	1330	86
Волинська	63.3	8.0	293.3	67.1	94.7	18.3	17	309	724	40
Дніпропетровська	61.7	5.1	552.5	121.9	144.4	35.5	30	582	853	73
Донецька	61.7	3.6	671.1	148.1	122.5	32.7	42	707	1053	45
Житомирська	65.2	6.1	300.7	66.4	79.9	4.8	19	316	1173	66
Закарпатська	60.5	4.3	441.4	97.4	115.9	45.1	27	464	525	56
Запорізька	60.0	7.0	521.4	115.1	119.1	25.8	24	548	866	64
Івано-Франківська	51.4	8.3	376.2	83.0	106.3	3.0	12	396	678	68
Київська	60.7	3.2	576.2	127.2	137.1	23.7	38	606	976	97
Кіровоградська	70.7	3.1	423.7	93.5	140.8	11.5	28	446	1125	38
Луганська	70.8	3.3	490.3	108.2	97.9	24.3	17	516	990	27
Львівська	58.5	9.1	337.7	74.5	90.5	10.7	10	356	672	75
Миколаївська	59.9	8.2	474.0	104.6	120.3	29.5	35	499	909	40
Одеська	55.4	3.3	377.7	83.4	128.8	25.9	35	398	1092	69
Полтавська	60.3	5.1	432.6	95.5	141.9	26.2	27	456	1206	72
Рівненська	53.9	10.2	320.0	70.6	69.7	14.4	11	337	1383	50
Сумська	58.9	4.3	401.4	88.6	96.5	12.5	33	422	1166	43
Тернопільська	59.1	8.7	318.5	70.3	128.3	14.7	23	162.3	803	69
Харківська	68.5	6.1	440.3	97.2	103.8	22.8	20	566	1214	64
Херсонська	65.3	7.7	466.6	103.0	147.8	43.0	32	491	769	41
Хмельницька	62.0	4.6	278.5	61.5	108.6	5.9	40	293	1249	65
Черкаська	57.9	6.8	471.1	104.0	168.5	18.3	47	495	1050	72
Чернівецька	60.6	6.3	331.8	73.2	120.7	4.7	29	349	743	63
Чернігівська	68.0	4.5	346.6	76.5	82.2	5.1	16	365	1385	62

ПРОГРАМА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Програма містить обґрунтування теми і проблеми дослідження, описання методу формування вибіркової сукупності домогосподарств сільського населення області для цілей дослідження.

1.Тема дослідження: ОЦІНКА ВПЛИВУ ПЕРЕТВОРЕНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Низький рівень життя сільського населення в значному ступені обумовлений невисокою суспільною оцінкою сільськогосподарської праці. В умовах реформування аграрного сектора економіки відповідно до Указів Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3.12.1999р. №1529/99 та “Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток(паїв)” від 2.02.2002р. № 92/2002 селяни отримали земельні частки(паї) і майнові паї і відтак виступають вже не лише у ролі найманих працівників, а й у ролі співвласників-власників. Цими указами передбачено, що розмір плати за оренду земельної частки(паю) не може бути меншим за 1% визначеної відповідно до законодавства вартості орендованої земельної частки (паю), а з 1.02.2002р. не менше 1.5% для працівників агропідприємств та не менше 2% для інших категорій орендодавців, зокрема пенсіонерів. Земельним Кодексом передбачено, що сільські лікарі, вчителі та інші категорії службовців, які не працювали раніше в колгоспах, мають право отримати безкоштовно у приватну власність до двох гектарів землі в якості присадибної ділянки, а також здавати її в оренду. Це збільшує можливості сільського населення для задоволення власних потреб, тому цілком логічно очікувати певних змін у рівні життя сільського населення. Однак невідомо про відношення самих селян до свого нового статусу, як вони оцінюють вплив перетворень в аграрному секторі економіки на власний рівень життя, на зміну його кількісних і якісних параметрів та думку селян про можливі заходи щодо поліпшення їх рівня життя в майбутньому.

Таким чином, основними компонентами проблемної ситуації виступає оцінка сільським населенням свого статусу власника та оцінка змін кількісних і якісних параметрів рівня життя сільського населення в умовах реформування аграрного сектора економіки.

У розв’язанні проблеми рівня життя сільського населення, його стабілізації та подальшого падіння зацікавлені не лише самі селяни, а й усе суспільство, бо лише працею сільських трудівників формується продовольча безпека країни та умови для ефективної роботи багатьох інших галузей економіки.

¹ При підготовці програми використано методичні рекомендації щодо проведення соціологічного дослідження, викладені у роботі [164] : Паніна Н.В. “ Технологія соціологічного дослідження”. –К.: Наукова думка, 1996. – 232с.

Важливість вирішення проблеми є незаперечною, адже низький рівень життя призводить до поступової фізичної і моральної деградації людини, погіршення демографічної ситуації, здоров'я населення, ускладнення криміногенної ситуації та посилення соціальної напруги в суспільстві.

2. Цілі дослідження:

а) виявити як вплинули реформи в аграрному секторі економіки на рівень життя сільського населення;

б) за результатами обстеження намітити заходи, які дозволять поліпшити рівень життя сільського населення регіону та оперативно реагувати на його зміни.

3. Завдання дослідження.

Для а):

З'ясувати оцінку сільським населенням свого рівня життя (економічних і соціальних можливостей для задоволення комплексу життєвих потреб);

Вивчити, як оцінює сільське населення зміни у власному рівні життя внаслідок реформування аграрного сектора економіки та його відношення до цих реформ;

Визначити чи пов'язує сільське населення зміни у власному рівні життя із перетвореннями в аграрному секторі економіки, які відбуваються протягом останніх трьох – чотирьох років.

Для б):

З'ясувати думку сільського населення регіону щодо необхідності та першочерговості проведення тих чи інших заходів, спрямованих на досягнення позитивних змін у рівні життя сільського населення регіону.

4. Об'єкт дослідження: сільське населення Кіровоградської області, яке є джерелом інформації про свій рівень життя та вплив на нього перетворень в АСЕ.

5. Предмет дослідження: рівень життя сільського населення, його окремі елементи та характеристики, їх зміни внаслідок перетворень в аграрному секторі економіки.

ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПОНЯТЬ

Перебудова економічних відносин в суспільстві, існування різних форм власності, поява умов для заняття підприємницькою діяльністю, надання селянам права власності на майно і, що особливо важливо, на землю, наявність вільного вибору форм і методів господарювання на ній створює нові можливості для задоволення життєвих потреб сільського населення. Це вносить суттєві корективи у дослідження рівня життя населення і в тому числі сільського. Крім того, розгляд рівня життя як рівня задоволення потреб дозволяє, наприклад, сформулювати узагальнену думку щодо неприйнятних житлових умов, аніж визначити досконалий стандарт. Тому, нам здається, що врахування не лише потреб, а й можливостей для їх задоволення дозволить хоча б частково вирішити цю суперечність. Відтак,

необхідно з'ясувати в якому ступені та чи інша сім'я має вплив (господарський чи політичний), майно, освіту, роботу, бо саме це дає можливість родині жити тим життям, до якого вона прагне. Тобто, дослідження рівня життя доцільніше починати з вивчення потреб і можливостей для їх задоволення, які має у розпорядженні родина, а вже потім переходити до розгляду питання про задоволення її потреб.

Гіпотеза-підстава: реформування в аграрному секторі економіки впливає на рівень життя сільського населення та на можливості для задоволення потреб. З іншого боку, низький рівень життя сільського населення зумовлений невідповідністю потреб сільського населення та можливостей для їх задоволення і не є наслідком низької трудової активності селян.

МОЖЛИВОСТІ:

Економічна складова рівня життя: праця за наймом та отримування винагороди за працю, а також додаткова робота і додатковий зарібок, умови для розвитку індивідуального господарювання, доходи від здачі в оренду майнових і/або земельних паїв.

Соціальна складова рівня життя:

Соціальні послуги (дошкільне виховання, отримання базової освіти, користування послугами закладів охорони здоров'я);

Соціальний захист і соціальне забезпечення (отримування пільг, допомоги і компенсацій);

Забезпечення всебічного розвитку особистості(розвинена соціально-культурна сфера: будинки і клуби культури, сільські бібліотеки, кіноустановки, спортивні майданчики тощо);

Комунікативні (можливості користування транспортними засобами, телефонним і поштовим зв'язком).

ПОТРЕБИ:

Фізичного існування (їжа, одяг, житло, домашній інвентар тощо);

Інституціонально-споживчі (виховання, освіта, охорона здоров'я, пільги і допомоги);

Статусно-рольові і потреби соціального функціонування (праці, переміщення по службі, участь у суспільному житті колективу, впевненість у майбутньому);

Інтелектуально-споживчі, інтелектуально-творчі (творчість, заняття спортом, читання тощо).

Для проведення соціологічного дослідження автором було розроблено анкету "*Оцінка впливу перетворень в аграрному секторі економіки на рівень життя сільського населення*", яка містить питання, згруповані за наступними блоками:

Місце проживання; склад домогосподарства; економічні умови життя родини; соціальні умови життя родини; перетворення в аграрному секторі економіки; вплив реформ в аграрному секторі економіки на рівень життя сільського населення.

Третій блок питань стосується з'ясування основних і додаткових джерел доходів родини, суб'єктивного визначення їх достатності для життя, бажаного рівня доходів, а також структури витрат родини;

четвертий блок питань – оцінки сільським населенням соціально – побутових умов життя. П'ятий блок містить питання щодо реформування аграрного сектора економіки, щодо наявності в родині власників земельних і майнових паїв, розпорядження цією власністю, задоволеності сільського населення отримуваними доходами від її використання тощо. Питання шостого блоку дозволяють з'ясувати думки сільського населення щодо впливу перетворень в аграрному секторі економіки на рівень життя сільського населення в цілому та його окремі елементи та щодо необхідності проведення тих чи інших заходів з метою стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення регіону.

ФОРМУВАННЯ ВИБІРКОВОЇ СУКУПНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ВПЛИВУ НА НЬОГО ПЕРЕТВОРЕНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

При підготовці програми соціологічного дослідження рівня життя сільського населення Кіровоградської області автор використовував матеріали наукового звіту НДІ статистики України в тій частині, яка містить інструктивні матеріали щодо формування первинних територіальних одиниць вибірки та Методичні вказівки з проведення статистичного спостереження за сільськогосподарською діяльністю населення¹.

Виходячи з теми дослідження і його мети, вибіркова сукупність домогосподарств визначалася виключно для сільського населення області. Як основа вибірки господарств сільського населення використовувалися списки домогосподарств за погосподарською книгою, що ведеться сільськими радами в рамках погосподарського обліку. Вибірка здійснювалася по показнику, який характеризує наявність земельних часток (паїв) у приватній власності та користуванні громадян. Основною умовою формування вибірки в цьому дослідженні виступає обов'язкове охоплення всієї території області, тобто всіх адміністративних районів.

I. Основні поняття.

Для формування вибіркової мережі господарств сільського населення Кіровоградської області використовувався метод

¹[165] Формування вибіркової сукупності домашніх господарств. 2. Формування первинних територіальних одиниць вибірки (інструктивні матеріали) // Додаток 4 до наукового звіту відділу проблем соціальної, демографічної статистики та перепису населення НДІ статистики України “ Розробка та впровадження методології формування вибіркової сукупності для обстеження бюджетів домогосподарств, її ротації та розповсюдження результатів на генеральну сукупність”. – К.: НДІ статистики, 1998.; [166] Методичні вказівки з проведення статистичного спостереження за сільськогосподарською діяльністю населення .-Київ: Держкомстат України, 2000. –16с.

розширеної (стратифікованої) вибірки з елементами серійного (гніздового) та механічного відбору.

Оскільки генеральна сукупність окреслюється на трьох рівнях: сукупність сільських районів в області, сільських/селищних рад в адміністративних районах, домогосподарств сільського населення у відібраних сільських/селищних радах, то вибірка сукупність формувалася в три етапи: ЕТАП I – розширення генеральної сукупності з метою адекватного відображення основних особливостей регіонів області по адміністративних сільських районах; ЕТАП II – формування вибіркової сукупності сільських рад, на території яких проводитиметься відбір домогосподарств сільського населення; ЕТАП III – формування вибіркової сукупності домогосподарств населення у відібраних сільських / селищних радах, на яких утворюються відповідно :

вибірка сукупність домогосподарств сільського населення для адміністративних районів як результат розширення;

сукупність відібраних сільських/селищних рад у районі як результат процесу відбору;

сукупність відібраних господарств населення у відібраній сільській/селищній раді як результат процесу відбору.

Таким чином, для першого рівня проводиться пропорційний розподіл вибіркової сукупності по районах області відповідно до площі землі, що розподілена на земельні паї для сільського населення, а для двох інших рівнів проводиться власне відбір.

Відмітимо, що на третьому рівні проводиться відбір домогосподарств різного соціально-економічного статусу за наступною квотою: 40% - домогосподарства працівників агропідприємств, по 20% - домогосподарства фермерів і пенсіонерів, по 10% - домогосподарства працівників соціальної сфери села та працівників підприємств інших галузей, підприємців, безробітних та інших.

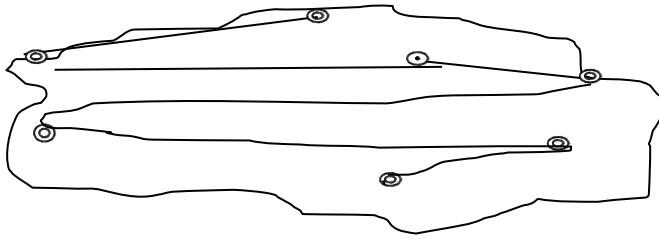
Одиницею відбору для: другого та третього рівнів є відповідно сільська/селищна рада та домогосподарство.

Одиницею спостереження є домогосподарство, яке володіє або якому у користування виділені / передані земельні частки (паї).

Основною вибірки для: 1 рівня є перелік районів області станом на 1.12.2001р. із зазначенням площі розпайованої землі по кожному з них (Інформація Головного управління продовольства і сільського господарства облдержадміністрації);

2 рівня є перелік сільських/селищних рад станом на 1.12.2001р., який сформований за картою/схемою адміністративного району шляхом руху по серпантину з півночі на південь із зазначенням кількості домогосподарств населення в кожній сільській/селищній раді і загальної площі розпайованої землі по кожній з них;

3 рівня – переліки домогосподарств сільського населення сільської/селищної ради, відібраної на другому рівні, побудований у прийнятому для кожної сільради порядку.

**Визначення обсягу вибіркової сукупності домогосподарств
сільського населення**

На першому етапі необхідно визначити обсяг вибіркової сукупності домогосподарств сільського населення. Розмір генеральної сукупності домогосподарств сільського населення Кіровоградської області у 2000 році становив 196100 одиниць².

У соціологічних дослідженнях точною є вибірка, яка дозволяє з ймовірністю 0.95 оцінити долю ознаки в генеральній сукупності з помилкою $\pm 5\%$.³

Для визначення обсягу вибірки можна скористатися наступною формулою:

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}} \quad (1)$$

де Δ - помилка вибірки, прийнята нами у розмірі 5%;

N - обсяг генеральної сукупності.

Та при великих обсягах генеральної сукупності (>100000 од.) можна перейти до спрощеної формули⁴:

$$n = \frac{1}{\Delta^2} \quad (2)$$

Замість формул можна користуватися даними таблиці А⁵ та таблиці Б⁶:

² [146] Витрати і доходи домогосподарств України у 2001 році (частина 2). Кіровоградська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) /Статистичний бюлетень. –К.: Держкомстат, 2002-126с.

³ [167] Паниотто В.И. Качество социологической информации. –К., 1982. – с.82

⁴ [167]Паниотто В.И. Качество социологической информации. –К., 1982. –с.91-92

⁵ [167, с.92]

⁶[168] Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. –М.: Наука, 1987. –с.65

Таблиця А.

Похибка вибірки, %	15	12	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0,5
Обсяг вибірки $\Delta = 0,05$ $p = 0,95$	25	45	100	123	156	204	278	400	625	1111	2000	10^4	4×10^4

Таблиця Б.

Обсяг генеральної сукупності	500	1000	2000	3000	4000	5000	10000	100000	$N \rightarrow \infty$
Обсяг вибірки при $\Delta = 0,05$ $p = 0,954$	222	286	333	350	360	370	385	398	400

Користуючись і даними таблиць, і формулою отримаємо обсяг вибірки $n = 400$ од. Такий обсяг був би достатнім якби вибірка була одноступінчатою. Та оскільки ми плануємо вибірку як розшаровану з елементами серійного та механічного відборів, то ми змушені збільшити її обсяг в 1,3 рази⁷, і таким чином обсяг вибірки домогосподарств сільського населення в області склав 520 одиниць. Частка відбору (кількість домогосподарств генеральної сукупності, які репрезентує одне відібране домашнє господарство) в нашому випадку становить $1/377$.

⁷ [167] Паниотто В.И. Качество социологической информации.-К., 1982. –с. 93

ФОРМУВАННЯ ВИБІРКОВИХ СУКУПНОСТЕЙ

Етап I (1 рівень) На цьому етапі формування вибіркової сукупності (для першого рівня) проводиться розподіл загальної вибіркової сукупності (N) між районами області пропорційно площі розподіленої на паї землі. Тобто, вибіркова сукупність району дорівнює:

$$n_j^{(1)} = \frac{n \times S_j}{100} \quad (3),$$

де $n_j^{(1)}$ -- вибіркова сукупність для j -го району;

n -- задана вибіркова сукупність по області;

S_j -- частка площі розпайованої землі j -го району у загальній площі розпайованої землі області, у %.

Результати розрахунків заносяться до таблиці 1.

Етап II (2 рівень) На другому етапі відбираються сільські / селищні ради, господарства сільського населення яких будуть приймати участь в обстеженні. Кількість сільських/селищних рад визначається виходячи з обсягу вибіркової сукупності по району, окресленої на першому етапі, та навантаження на одного інтерв'юера, прийнятого у кількості 10 десяти домогосподарств за умови їх обстеження протягом одного дня, тобто:

$$q_{j,c}^{(2)} = \frac{n_j^{(1)}}{10} \quad (4)$$

де $q_{j,c}^{(2)}$ -кількість сільських/селищних рад (с) для j -го району,

яку необхідно обстежити. Результат округлюється за правилами математичного округлення і заносяться до табл.1.

Ймовірність відбору на другому рівні розраховується як відношення загальної площі розпайованої землі у кожній сільській/селищній раді до загальної площі розпайованої землі по району:

$$P_{j,c}^{(2)} = \frac{S_{j,c}}{S_j} \quad (5)$$

, де $S_{j,c}$ -- площа розпайованої землі в с –тій сільській/селищній раді j-го району;

S_j -- площа розпайованої землі в j -му районі

Таблиця 1.

Вибіркова сукупність для районів Кіровоградської області

Район	Площа землі, розпайованої на паї, га	% до загальної суми	Вибіркова сукупність району $n_j^{(1)}$	Кількість відібраних сільрад $q_{j,c}^{(2)}$	Крок відбору, га $h_{j,c}^{(2)}$	Випадкове число α
Бобринецький	71157.6	5.69	30	3	23719.2	0.5165
Вільшанський	37026	2.96	15	2	18513	0.5409
Гайворонський	31695.3	2.54	13	1	31695.3	0.3072
Голованівський	53824.2	4.30	22	2	26912.1	0.4823
Добровеличківський	75504.4	6.04	31	3	25168.1	0.5168
Долинський	66748.5	5.34	28	3	22249.5	0.4831
Знам'янський	51576.62	4.13	21	2	25788.81	0.4948
Кіровоградський	80546.8	6.44	33	3	26848.9	0.5148
Компаніївський	57532.15	4.60	24	2	28766.08	0.4890
Маловисківський	73275.25	5.86	30	3	24425.1	0.4264
Новгородківський	54899.54	4.39	23	2	27449.8	0.3933
Новоархангельський	64765.2	5.18	27	3	21588.4	0.5226
Новомиргородський	62852.57	5.03	26	3	20950.8	0.5234
Новоукраїнський	100662	8.05	42	4	25165.5	0.4499
Олександрівський	48117.48	3.85	20	2	24058.74	0.4735
Олександрійський	90361.6	7.23	38	4	22590.4	0.5146
Онуфріївський	35082.96	2.81	15	2	17541.48	0.5280
Петрівський	76018.5	6.08	32	3	25339.5	0.4302
Світловодський	33310.2	2.66	14	1	33310.2	0.3414
Ульянівський	42720.65	3.42	18	2	21360.3	0.5199
Устинівський	42471.28	3.40	18	2	21235.6	0.4450
РАЗОМ	1250149.8	100	520	52	X	X

$$S_j = \sum_{c=1}^m S_{j,c} \quad (6)$$

(m – кількість сільських/селищних рад в районі);

По показнику “площа розпайованої землі в сільській/селищній раді” будується накопичувальна (кумулятивна) сума, за якою проводиться відбір сільських/селищних рад в районі.

Крок відбору (інтервал відбору) для другого рівня визначається шляхом ділення площі розпайованої землі по району в цілому (S_j) на визначену для обстеження кількість сільських/селищних рад в районі ($q_{j,c}^{(2)}$):

$$h_{j,c}^{(2)} = \frac{S_j}{q_{j,c}^{(2)}} \quad (7)$$

Таким чином, кроком відбору є площа розпайованої землі. Результати розрахунків заносяться в табл.1.

Для визначення першої сільської/селищної ради, яка потрапить у вибірку, приймемо, що такою буде сільська/селищна рада, кумулятивна сума площ розпайованої землі якої буде дорівнювати або буде більшою за результат від множення кроку відбору на випадкове число α (визначається за допомогою генератора випадкових чисел), тобто:

$$h_{j,1}^{(2)} = h_{j,c}^{(2)} \times \alpha \quad (8)$$

Для другої сільської/селищної ради, яка буде включена у вибірку, до визначеного кроку відбору для першої сільради ($h_{j,1}^{(2)}$) додається один повний крок відбору та визначається кумулятивна сума, яка або дорівнює, або перевищує цей інтервал.

Відбір сільських/селищних рад здійснюється на підставі їх списків, які упорядковані за принципом географічного серпантину. Складають два списки: список сільських/селищних рад по району та перелік відібраних для обстеження сільських / селищних рад.

Етап III (3 рівень)

На третьому етапі формування вибірових сукупностей визначається чисельність господарств сільського населення у відібраних сільських/селищних радах, які необхідно обстежити.

Дотримуючись основного принципу побудови вибірки для даного обстеження, тобто провадити її за показником, що є основним для визначення змін у рівні життя сільського населення внаслідок реформування аграрного сектора економіки, вибіркова сукупність господарств населення району розподіляється по обраних сільських/селищних радах пропорційно їх розміру за площею розпайованої землі, тобто:

$$n_{j,c,u}^{(3)} = n_j^{(1)} \times \frac{S_{j,c}}{\sum_{c \in q_{j,c}^{(2)}} S_{j,c}} \quad (9)$$

Якщо число $n_{j,c,u}^{(2)}$ має дробовий результат, то береться ціла частина результату незалежно від значень числа після коми (14.55=14; 15.63=15), тобто, відкидається дробова частина результату.

Якщо сума цілих значень $n_{j,c,u}^{(3)}$ не дорівнює вибірковій сукупності по району $n_j^{(1)}$, то отримана кількість господарств по сільраді коригується в залежності від розміру обраних сільських/селищних рад за площею розпайованої землі: якщо сума менше, то збільшується вибіркова чисельність домогосподарств у сільській/селищній раді з меншою площею; якщо сума більша, то зменшується вибіркова чисельність домогосподарств у сільській/селищній раді з більшою площею.

Процедура визначення кількості домогосподарств різного соціально-економічного статусу, яку необхідно обстежити також має етапи:

складання переліку домогосподарств пенсіонерів, фермерів, працівників агропідприємств, закладів соціальної сфери та інших, які отримали у приватну власність або користування земельні частки (паї) у тому порядку, в якому вони записані у книгах погосподарського обліку. По кожній сільраді, яка потрапила у обстеження, визначається кількість домогосподарств різного соціально-економічного статусу, яку необхідно обстежити у відібраній сільраді. Вона розраховувалася як добуток кількості домогосподарств сільського населення, яку взагалі необхідно обстежити у відібраній сільраді, та розміру квоти. Однак, отримані показники обов'язково необхідно порівняти із відповідними даними ф.1-село "Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту станом на 1.01.2001року" та уточнити перед початком проведення обстеження по всіх відібраних для

обстеження сілрадах. За відсутності того чи іншого домогосподарства для обстеження відбирається ще одне домогосподарство іншого соціально-економічного статусу.

розрахунок кроку відбору та визначення номеру першого домогосподарства. Для відбору конкретних домогосподарств сільського населення зі складеного переліку використовувався метод механічної вибірки. Тобто, в кожному переліку через рівні інтервали обирається відповідна кількість домогосподарств-респондентів. Крок відбору розраховується як співвідношення загальної чисельності домогосподарств по переліку та кількості домогосподарств відповідного соціально-економічного статусу, яку необхідно обстежити. Наприклад, в переліку домогосподарств пенсіонерів, які отримали у приватну власність або користування земельну частку (пай), записано 84 домогосподарства, а необхідно обстежити 3 домогосподарства, то крок відбору становитиме $K=84/3=28$. Це означає, що з переліку має бути відібране кожне 28-ме домогосподарство пенсіонерів. Після визначення кроку відбору до вибіркової сукупності першим відносять домогосподарство, яке знаходиться в середині кроку відбору. А вже потім від нього ведеться відлік через повний інтервал. Тобто, у нашому прикладі до вибіркової сукупності домогосподарств пенсіонерів потраплять домогосподарства під №№ 14,42 та 70.

ПРИКЛАД

Початковий обсяг вибіркової сукупності – 520 домогосподарств: навантаження на інтерв'юера – 10; очікуваний результат відповідей $\approx 100\%$.

Прівень: Обсяг вибірки для району $n_j^{(1)}=15$ домогосподарств

Кількість сільських/селищних рад, які мають бути обстежені:

$$q_{j,c}^{(2)}=15/10=1.5 \rightarrow 2$$

$$\text{Крок відбору } h_{j,c}^{(2)}=35082.96/2=17541.48$$

$$\text{Випадкове число } \alpha =0.5280$$

$$h_{j,1}^{(2)}=17541.48 \times 0.5280=9261.9 ; \quad h_{j,2}^{(2)}=9261.0+17541.48=26803.38$$

Список сільських/селищних рад Онуфрієвського району
Кіровоградської області, впорядкованих за принципом “серпантину”

Назва сільської/селищної ради	Пор. № за серпантинном	Площа розпайованої землі	Ймовірність відбору у сільської/селищної ради	Кумулятивна площа розпайованої землі	Кумулятивна сума інтервалів	Відібрані сіл./сел. ради
А	1	2	3	4	5	6
Успенська	1	3680.20	0.1049	3680.20	9261.9	
Деріївська	2	2389.15	0.0681	6069.35	9261.9	
Попівська	3	1101.60	0.0314	7170.95	9261.9	
Павлишська	4	3483.74	0.0993	10654.69	9261.9	1
Куцева-лівська	5	4932.66	0.1406	15587.35	26803.38	
Камбур-лівська	6	2462.83	0.0702	18050.18	26803.38	
Омельницька	7	3413.57	0.0973	21463.75	26803.38	
Млинківська	8	3876.67	0.1105	25340.42	26803.38	
Василівська	9	1880.45	0.0536	27220.87	26803.38	1
Вишнівецька	10	3515.31	0.1002	30736.18		
Мар'ївська	11	3708.27	0.1057	34444.45		
Зибківська	12	638.51	0.0182	35082.96		
РАЗОМ		35082.96	1.0000			2

Визначення вибіркової сукупності домогосподарств населення у відібраних сільських/селищних радах Онуфрієвського району Кіровоградської області
(для третього рівня)

Назва сіл./сел. ради	Пор. № сіл./сел. ради за "серпантином"	Площа розпайованої землі	Ймовірність відбору у сіл./сел. ради	Частка площі розпайованої землі у відібраних сіл./сел. радах у їх загальній сумі	Обсяг вибіркової сукупності домогосподарств населення, од.		
					Розрахунковий	Цілезначення	Скоригований
Павлишська	4	3483.74	0.0993	0.6494	9.74	9	9
Василівська	9	1880.45	0.0536	0.3506	5.26	5	6
Разом		5364.19	-	1.0000	15	14	15

В тому числі домогосподарства різного соціально – економічного статусу:

Павлишська сільська рада: А* -4 од.; С* -1 од.; І* -1 од.; П* -2 од.; Ф* -1 од.

Василівська сільська рада: А* -2 од.; С* -1 од.; І* -1 од.; П* -1 од.; Ф* -1 од.

Всього по району: А* -6 од.; С* -2 од.; І* -2 од.; П* -3 од.; Ф* -2 од.

АНКЕТА № _____

**ОЦІНКА ВПЛИВУ ПЕРЕТВОРЕНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
ЕКОНОМІКИ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ**

Шановні панове!

Пропонуємо Вам взяти участь у вибіркового обстеженні рівня життя сільського населення. Мета обстеження — з'ясувати оцінку сільським населенням впливу перетворень в аграрному секторі економіки на його рівень життя.

Ваша думка з цього питання має велике значення для удосконалення роботи з прогнозування та оперативного реагування на зміни рівня життя сільського населення в регіоні, з'ясування того, що необхідно зробити в першу чергу для забезпечення підвищення рівня життя, розробки рекомендацій з удосконалення роботи закладів соціального спрямування в регіоні.

Для заповнення анкети уважно прочитайте кожне запитання та всі варіанти запропонованих відповідей. Виберіть варіант (варіанти) відповіді, що підходить Вам найбільше та обведіть кружком цифру біля цієї відповіді. Якщо жоден варіант відповіді Вам не підходить, допишіть, будь ласка, свій варіант.

Опитування є анонімним. Ваші відповіді будуть використані в узагальненій формі спільно з результатами опитування інших родин. Будь ласка, по можливості надайте якомога точніші відповіді на запитання.

Заздалегідь вдячні Вам за згоду взяти участь у цьому опитуванні.

I. Місце проживання

Район області _____ Сільрада _____

Село _____

Розмір населеного пункту:

1. менше 49 чоловік	4. 200-299 чоловік
2. 50-99 чоловік	5. 300-499 чоловік
3. 100-199 чоловік	
7. більше 1000 чоловік	

Якщо Ваша родина не завжди проживала в даному населеному пункті, зазначте, будь ласка, звідки ви переїхали:

1.. 3 міської місцевості	2.3 сільської місцевості

II. Склад домогосподарства

2.1. Повідомте про членів домогосподарства

№	Склад д/г	Стать	Кількіст	Освіта
п/п	1 -голова д/г	1 -чоловік	повних	1-вища
	2-дружина. чоловік	2-жінка	років	2-незакінчена
	3-син, дочка			вища
	4- батько, мати			3-середня
	5 -тесть,теща,свекор,			спеціальна
	6- брат, сестра			4- середня
	7-зять,невістка			загальна
	8-дідусь,бабуся			5-неповна
	9 -онук, онучка	•	-	середня
	10-інший ступінь			6- початкова
	споріднення			7- неписьменний
	11 -не родич			
1.				
2.				
3.				
4.				

III. Економічні умови життя родини

3.1. Зазначте, будь ласка, скільки членів вашої родини отримують основні доходи з наступних джерел

1. Праця за наймом у сільськогосподарському підприємстві _____ чол.
у тому числі:

- селянсько-фермерському господарстві
- сільськогосподарському виробничому кооперативі
- обслуговуючому кооперативі
- приватному(приватно-орсндному) підприємстві _____
- господарському товаристві _____
- іншому (вказіть) _____

2. Фермерство

3. Праця за наймом на підприємствах промисловості, будівництва, транспорту

4. Праця у соціальній сфері села (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, торгівля, сфера послуг)

5. Підприємницька діяльність _____

у тому числі: - надання послуг односельцям _____
- перепродаж товарів _____
- інше _____

6. Здавання в оренду земельного і майнового паю.

7. Праця в особистому підсобному господарстві

8. Соціальні трансферти (пенсія, стипендія, різні допомоги) чол.

9. Сезонна робота _____

10 Інше (вказіть) _____

3.2. Наскільки достатніми для вашої родини є отримувані доходи?

1. Не вистачає навіть на саме необхідне

2. Ледве вистачає на саме необхідне

3. Вистачає на саме необхідне

4. В основному вистачає

5. Вистачає майже па все

6. Вистачає повністю (до п.3.4.)

3.3. На чому вашій родині доводиться найчастіше економити? (можливо кілька варіантів відповідей):

1. Продукти харчування

5. Господарський інвентар

2. Одяг і взуття

6. Товари тривалого користування

3. Медичне обслуговування

8. Оплата інших послуг

4. Освіта

9. Інше(вказіть)

7. Оплата житлово-комунальних послуг

3.4. Яка частина (у відсотках) Вашого сімейного бюджету витрачається на:

1. Продукти харчування

2. Непродовольчі товари _

3. Медичне обслуговування

4. Освіта _____

5. Господарський інвентар

8. Оплату інших послуг

6. Товари тривалого користування(побутова техніка, меблі тощо) %

7. Оплату житлово-комунальних послуг

9. Інше(вказіть %)

3.5. Чи споживає Ваша родина достатню кількість продуктів харчування?

1. Так

2. Ні

3.6. Вкажіть, будь ласка, середньомісячний обсяг грошових витрат Вашої родини протягом року: __ грн.

3.7. Як часто Ваша родина потребує додаткового заробітку?

1. Ніколи не потребує (переходьте до п.3.10)

2. Потребує рідко

3. Потребує часто

4. Потребує постійно

3.8. Наскільки часто члени Вашої родини мають додаткові заробітки?

1. Час від часу

3. Регулярно

2. Лише у сезон

4. Додаткових заробітків не має (до п.3.10)

3.9. Вкажіть, які саме додаткові заробітки Ви маєте(можливо кілька варіантів відповідей):

1. Домашні промисли (господарський інвентар тощо)

2. Надання різних послуг односельцям

3. Перепродаж товарів

4. Охота, рибальство, збір грибів і ягід

5. Реалізація продуктів, вироблених в особистому підсобному господарстві

6. Сезонна робота

7. Інше (вказіть)

3.10. Вкажіть, будь ласка, орієнтовний розмір середньомісячного сукупного доходу Вашого домогосподарства за останній рік:

1. До 50 грн. 6. 301-500 грн.
2. 51-100грн. 7. 501-100 грн.
3. 101-150грп. 8. 1001-1500 грн.
4. 151-200грн. 9. Більше 1500грн.
5. 201-300грн.

3.11. Вкажіть, будь ласка, скільки орієнтовно відсотків у бюджеті Вашої родини складають такі доходи?

1. Заробітна плата за основним місцем работ%
2. Додатковий заробіток
3. Соціальні трансферти(пенсії, стипендії, допомоги)
4. Доходи від підприємницької діяльності
5. Надходження від особистого підсобного господарства %
6. Інші доходи (вкажіть)

3.12. Зазначте, в якій формі Ваша родина отримує доходи?

1. У грошовій формі
2. Переважно у грошовій формі (2/3 від сукупного доходу)
3. Порівну у грошовій і у натуральній
4. Переважно у натуральній формі (2/3 від сукупного доходу)
5. У натуральній формі

"Наступне питання стосується працюючих за наймом членів родини

1. На Вашу думку, наскільки отримувана винагорода за працю відповідає Вашому трудовому внеску?

	1	2	3	4
1. Повністю відповідає	_____	_____	_____	_____
2. Скоріше відповідає	_____	_____	_____	_____
3. Скоріше не відповідає	_____	_____	_____	_____
4. Зовсім не відповідає	_____	_____	_____	_____
5. Важко визначитися	_____	_____	_____	_____

3.14. Якщо Ваша родина має особисте селянське господарство зазначте, будь ласка, до якого типу Ви б його віднесли:

1. Споживче, в якому обсяг і структура виробництва визначаються потребами родини
2. Частково споживче, в якому поряд з продукцією для самозабезпечення частину продукції виробляємо для продажу або для забезпечення родичів та дітей, що проживають в місті чи селі
3. Товарне, основна маса продукції якого йде на продаж

3.15. Яке значення у формуванні економічних умов життя Вашої родини відіграють доходи від особистого підсобного господарства?

1. Ніякого
2. Трохи допомагають
3. Дуже допомагають
4. Є єдиним джерелом доходу і існування родини

3.16. Який, на Вашу думку, повинен бути середньомісячний сукупний дохід Вашої родини : _____ грн.

3.17. Чи вважаєте Ви, що Ваша родина в змозі самостійно забезпечити собі достатній рівень економічних умов життя?

1. Так

2. Ні

3.18. Враховуючи економічні умови життя Вашої родини, Ви вважаєте, що порівняно з основною масою односельців Ваша родина є:

1. Дуже багатою

5. Забезпеченою нижче середнього рівня

2. Багатою

6. Бідною

3. Заможною

7. Дуже бідною

4. Середньозабезпеченою

3.19. Яке місце Ви відводите наступним елементам рівня життя? (відмітьте цифрами від 1- є найбільш до 10-є найменш важливим):

1. Можливість працювати (зайнятість) та отримувати винагороду за працю _____

2. Можливість добре харчуватися _____

3. Можливість для отримання і збереження професійних вмінь _____

4. Можливості для розвитку індивідуального господарювання _____

5. Можливість отримувати послуги закладів освіти _____

6. Можливість отримувати послуги закладів охорони здоров'я _____

7. Можливість отримувати послуги закладів побутового обслуговування населення і торгівлі _____

8. Можливість користуватися послугами закладів культури _____

9. Житлові умови _____

10. Комунікативні можливості (транспорт, телефонний і поштовий зв'язок) _____

3.20. Як Ви оцінюєте рівень життя Вашої родини з точки зору наявності економічних умов для задоволення потреб?

1. Високий

4. Нижче середнього

2. Вище середнього

5. Низький

3. Середній

IV. Соціальні умови життя родини

На запитання 4.1.-4.2. просимо відповісти родини, які мають дітей дошкільного віку

4.1. Чи має Ваша родина можливість користуватися дошкільним закладом?

1. Так

2. Ні (переходьте до п.4.2.)

4.1a. Ви використовуєте цю можливість?

1. Так (переходьте до п.4.3.)

2. Ні

4.16. Вкажіть причину:

1. Вважаємо, що дитині краще вдома
2. В закладі погане харчування
3. Заклад не забезпечує належного рівня підготовки дитини до школи
4. Інші причини(вкажіть _____)

4.2. Назвіть причини:

1. Заклад відсутній в населеному пункті
2. Не можемо оплачувати перебування дитини в цьому закладі
3. Інші причини(вкажіть _____)

На запитання 4.3. просимо відповісти родини, в яких є діти шкільного віку

4.3. Чи є у Вашому селі заклад освіти?

1. Так
2. Ні (переходьте до п.4.3б.)

4.3а. Який рівень освіти може отримати Ваша дитина(діти)?

1. Повна загальна середня
2. Базова загальна середня
3. Початкова загальна

4.3б. Де здобуває освіту Ваша дитина(діти)?

1. У найближчому селі
3. У найближчому місті
2. У найближчому райцентрі
4. Ніде не навчається

4.4. У разі необхідності чи має Ваша родина можливість отримати медичну допомогу за місцем проживання?

1. Так
2. Ні (переходьте до п.4.8.)

4.5. Наскільки Ви інформовані про спектр послуг, що надаються закладом охорони здоров'я за місцем проживання?

1. Добре обізнані
3. Маємо приблизне уявлення
2. Нічого не знаємо

4.6. Чи використовували Ви цю можливість?

1. Так
2. Ні (переходьте до п.4.7.)

4.6а. Чи залишилися Ви задоволеними якістю обслуговування?

1. Так (переходьте до п.4.8.)
2. Ні (переходьте до п.4.8.)

4.7. З якої причини Ви не використали цю можливість?

1. Не впевнені, що там допоможуть
2. Через високу вартість послуг цих закладів
3. Надаємо перевагу народним засобам лікування
4. Через відсутність медичного спеціаліста потрібного профілю

4.9. Якщо виникає потреба у побутових послугах, то Ви найчастіше:

1. Звертається до пунктів побутового обслуговування населення
2. Звертається до односельців, які надають такі послуги
3. Намагається зробити самостійно
4. Вимушені виїжджати за межі села
5. Інше(вкажіть _____)

**4.8. У який спосіб Ваша родина придбаває наступні товари?
(допускається кілька варіантів відповідей)**

	Продукти харчування	Непродовольчі товари	Господарський інвентар	Товари тривалого користування	Інші товари
В магазині					
Виїзна торгівля					
Ідемо до найближчої крамниці					
Замовляємо родичам і знайомим					
Виробляємо самостійно					
Інші варіанти					

4.10. Відмітьте, яким чином члени Вашої родини проводять і хотіли б проводити вільний час

Спосіб проведення вільного часу	Зазвичай проводять			Хотіли б проводити		
	Молодше працездатного віку	Працездатного віку	Старше працездатного віку	Молодше працездатного віку	Працездатного віку	Старше працездатного віку
Пошук додаткових засобів виживання						
Пошук можливостей зробити життя більш заможним						
Робота в підсобному господарстві						
Читання						
Відвідування клубних закладів						
Спорт						
Спілкування з родичами						
Перебування в будинку відпочинку						
Інше (вкажіть)						

4.11. Чи має Ваша родина можливість користуватися транспортними послугами?

1. Так (переходьте до п.4.12.)

2. Ні

4.11а. З яких причин?

1. Немає поблизу зупинки транспорту

2. Висока вартість проїзду

3. Інше(вказіть)

4.12. Чи має Ваша родина можливість користуватися:

4.12а. телефонним зв'язком :

1. Так

2. Ні

4.12б. послугами пошти:

1. Так

2. Ні

4.13. Наскільки Вашій родині ускладнює життя відсутність можливостей користуватися: (Коди: 1- дуже ускладнює; 2- ускладнює в значному ступені; 3- не дуже ускладнює; 4- не ускладнює зовсім)

4.1 За. Транспортм

4.13б. послугами пошти

4.13в. телефонним зв'язком _____

4.13г. послугами закладів охорони здоров'я _____

4.14. Як Ви думаєте, що у Вашому селі необхідно відкрити для покращання соціальних умов життя (можливо кілька варіантів відповідей):

1. Дошкільний заклад

7. Вузол зв'язку

2. Загальноосвітню школу

8. Торгівельний заклад

3. Бібліотеку

4. Клубний заклад

5. Заклад охорони здоров'я

6. Спортивний заклад

9. Заклад побутового обслуговування

10. Забезпечити транспортне сполучення

11. Інше (вказіть)

4.15. Наскільки задовольняють Вас житлові умови Вашої родини?

1. Повністю задовольняють

2. Скоріше задовольняють

3. Скоріше не задовольняють *

4. Зовсім не задовольняють *

** Зазначте з яких причин*

4.16. Як Ви оцінюєте рівень життя Вашої родини з точки зору наявності соціальних умов життя для задоволення духовних, культурних, інтелектуальних та комунікаційних потреб?

1. Високий

4. Нижче середнього рівня

2. Вище середнього рівня

5. Низький

3. Середній

4.17. На Вашу думку стан бідності визначається в більшому ступені:

1. Низьким рівнем економічних умов життя

2. Низьким рівнем соціальних умов життя

4.18. Яким, на Вашу думку, є рівень життя сільського населення порівняно з рівнем життя городян за наступними елементами? (Коди: 1-набагато вищим; 2-скоріше вищим; 3-таким же; 4-скоріше нижчим; 5-набагато нижчим; 6-важко відповісти

- Можливість працювати та отримувати винагороду за працю _____
- Можливість добре харчуватися _____
- Можливість для отримання і збереження трудових вмінь _____
- Можливість отримувати послуги закладів освіти _____
- Можливість отримувати послуги закладів охорони здоров'я _____
- Можливість отримувати послуги закладів торгівлі і побутового обслуговування населення _____
- Можливість користуватися послугами закладів культури _____
- Житлові умови _____
- Комунікативні можливості (транспорт, телефонний і поштовий зв'язок) _____

V. Перетворення в аграрному секторі економіки

5.1. Висловіть Вашу думку щодо реформування аграрного сектора економіки:

1. Реформування було необхідним, але наші сподівання поки що не справдилися
2. Реформування було необхідним і наші сподівання справдилися
3. Реформування не варто було взагалі починати
4. Важко відповісти, ми ще не визначилися

5.2. Внаслідок аграрної реформи чи отримав хтось із членів Вашої родини у приватну власність:

5.2а. Земельну частку(пай):

1. Так, отримали
2. Ні, ніхто не отримав (переходьте до п.5.13.)

5.2б. Майновий пай:

1. Так, отримали
2. Ні, ніхто не отримав (переходьте до п.5.13.)

5.3. Вкажіть, будь ласка, розмір земельного паю кожного члена Вашої родини _____ ; _____ ; _____ га.

5.3а. Вкажіть, будь ласка, вартість Вашого земельного паю _____ ;

5.4. Кому члени Вашої родини здали в оренду земельні паї?

1. Селянсько-фермерському господарству
2. Сільськогосподарському виробничому кооперативу
3. Обслуговуючому кооперативу
4. Приватному(приватно-орендному) підприємству
5. Господарському товариству
6. Фермеру
7. Іншому (вкажіть)
8. Нікому, господарюємо самостійно * (переходьте до п.5.12.)

**На Вашу думку, отримуваний Вами дохід є більшим, ніж той, що Ви б отримували як орендну плату в разі здавання паю в оренду _____*

5.4.1. Чи змінювали Ви орендаря? 1. Так 2. Ні

5.5. Чому Ви здали свій пай в оренду (можливо кілька варіантів відповідей):

1. Не маємо техніки, щоб самостійно обробляти землю
2. Відсутні умови для самостійного господарювання, зокрема обмеженість і недоступність інформації
3. Вважаємо, що самостійне господарювання не вигідне з огляду на розмір земельної частки
4. Інше - вкажіть _____

5.6. На який термін Ви уклали договір оренди із сільгосп-підприємством?

1. До трьох років
2. 4-5 років
3. 6-10 років
4. Більше 10 років.

5.7. Що Вас приваблює у цьому господарстві?

5.8. Оцінюючи весь період співпраці з цим господарством, чи змінили Ви свою думку? 1. Так 2. Ні

5.9. Вкажіть, будь ласка, приблизний розмір доходу, отриманий Вашою родиною як орендну плату за:

5.9а. Земельний пай:

1. В натуральній формі
2. У грошовій формі (грн.) _____

5.9б. Майновий пай:

1. В натуральній формі _____
2. У грошовій формі (грн.) _____

5.10. В якому ступені Ваша родина задоволена орендною платою за земельні паї?

1. Дуже задоволена
2. Скоріше задоволена
3. Скоріше не задоволена
4. Зовсім не задоволена

5.11. Який, на Вашу думку, Ви б мали дохід, якщо б самостійно обробляли власну земельну ділянку:

1. Більше того, що отримуємо в якості орендної плати
2. Таким же
3. Меншим ніж той, що отримуємо в якості орендної плати

5.12. Чи хотіли б Ви віддати паї в оренду іншому суб'єкту господарювання?

1. Так
2. Ні
3. Не думали над цим питанням

5.13. На Вашу думку, чи виграла Ваша родина від реформ в аграрному секторі економіки?

1. Так, виграла
2. Скоріше виграла
3. В однаковому ступені і виграла і програла
4. Скоріше програла
5. Ні, програла
6. Важко відповісти

5.14. Чи сподівається Ви на свій успіх в майбутньому?

1. Так
2. Ні
3. Важко відповісти

5.15. На Вашу думку, отримання у приватну власність землі і здавання її в оренду:

1. Змінює життя сільського населення на краще
2. Не змінює нічого
3. Змінює життя сільського населення на гірше

5.16. Як вплинули перетворення в аграрному секторі економіки на ефективність роботи сільгосп підприємства, в якому Ви працюєте, якому здали в оренду паї або Ваше фермерське господарство?

1. Позитивно
2. Ніяк не вплинули
3. Негативно

5.17. Чи пов'язуєте Ви зростання рівня життя Вашої родини із ефективністю роботи сільгосп підприємства, в якому Ви працюєте, якому здали в оренду паї або Ваше фермерське господарство?

1. Так
2. Ні

5.18. Чи робить щось сільськогосподарське підприємство, на якому працюєте Ви або члени Вашої родини, для розвитку соціальної сфери села, якому здали в оренду паї або Ваше фермерське господарство?

1. Так
2. Ні (переходьте до наступного блоку запитань)

5.19. Що конкретно зроблено сільгосп підприємством, на якому працюєте Ви або Ваші рідні, для розвитку соціальної інфраструктури села за останні роки, якому здали в оренду паї або Ваше фермерське господарство?

5.19а. Відремонтовано:

1. Дитячий садок
 2. Школу
 3. Фельдшерсько-акушерський пункт, лікарню
 4. Клуб, бібліотеку
 5. Дорогу
 6. Відновлено телефонний зв'язок
 7. Відновлено електропостачання
 8. Відновлено водопостачання
 9. Відновлено поштовий зв'язок
 10. Відновлено радіомовлення
 11. Інше
- (вказіть) _____

5.19б. Побудовано:

1. Дитячий садок
2. Школу
3. Фельдшерсько-акушерський пункт, лікарню
4. Клуб, бібліотеку
5. Дорогу
6. Здійснена телефонізація
7. Підключення до електропостачання
8. Водопостачання
9. Налагоджено поштовий зв'язок
10. Встановлено радіоточки
11. Проведено газифікацію села
12. Інше(вказіть)

УІ. Вплив реформ в аграрному секторі економіки на рівень життя сільського населення

6.1. На Вашу думку, яким чином реформування в аграрному секторі економіки вплинуло на можливості для задоволення потреб?

1. Можливості значно розширилися
2. Скоріше розширилися
3. Залишилися без змін
4. Скоріше звузилися
5. Можливості значно звузилися

6.2. Як змінилося трудове навантаження працездатних членів родини, які працюють у сільськогосподарських підприємствах після початку реформ в аграрному секторі економіки?

1. Зменшилися (переходьте до п. 6.3.)
2. Не змінилося (переходьте до п. 6.3.)
3. Зросло

6.2а. З якої причини?

1. З'явилася необхідність працювати за кількома спеціальностями
2. З'явилася можливість працювати за кількома спеціальностями
3. Інші причини(вказіть _____)

6.3. Яким чином це позначилося на економічних умовах життя Вашої родини? Вони:

1. Значно покращилися	4. Дещо погіршилися
2. Трохи покращилися	5. Значно погіршилися
3. Залишилися без змін	6. Важко відповісти

6.4. Висловіть Вашу думку стосовно зміни ролі заробітної плати і доходів від особистого підсобного господарства у формуванні економічних умов життя Вашої родини внаслідок реформування аграрного сектор економіки? (Коди: 1-значно зросла ; 2-дещо зросла; 3-залишилась без змін; 4-дещо зменшилася; 5-значно зменшилася; 6-важко відповісти)

- Заробітна плата _____

- Доходи від особистого підсобного господарства _____

6.5. Які види допомоги надає сільгосппідприємство, в якому Ви працюєте, якому здали в оренду паї або Ваше фермерське господарство?

1. Допомога у веденні особистого підсобного господарства
2. Поліпшення житлових умов
3. Надає у разі необхідності транспорт
4. Надає грошову допомогу
5. Інше(вказіть) _____

6.6. Як на Вашу думку, за роки реформування аграрного сектора економіки, чи поліпшились :

6.6а. Економічні умови життя Вашої родини?

1. Ні, не поліпшилися	3. Значно поліпшилися
2. Трохи поліпшилися	4. Важко відповісти

6.6б. Соціальні умови життя Вашої родини?

1. Ні, не поліпшилися	3. Значно поліпшилися
2. Трохи поліпшилися	4. Важко відповісти

6.7. На Ваш погляд як змінився рівень життя Вашої родини за роки реформування?

1. Покращився
2. Не змінився
3. Погіршився
4. Важко відповісти

6.8. Чи поліпшилися за роки реформ умови для розвитку індивідуального господарювання?

1. Так, поліпшилися
2. Нічого не змінилося
3. Ні, вони погіршилися

6.9. Від чого на Вашу думку

найбільшою мірою залежить рівень життя Вашої родини?(можливо кілька варіантів відповідей)

1. Від сумлінної праці кожного працюючого члена родини за основним місцем роботи
2. Від сумлінної праці у власному господарстві
3. Від ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств
4. Від працівників тих галузей, що обслуговують сільське населення(соціальна сфера села)
5. Від діяльності органів місцевої влади
6. Від діяльності органів державної влади
7. Важко визначитися
8. Інше (вказіть)

6.10. На Вашу думку, яким чином перетворення в агросекторі вплинули на рівень життя селян за такими елементами?

Можливості	+	Негативно	Ніяк
ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ			
Працювати, мати винагороду			
Розвитку індивідуального господарювання			
Добре харчуватися			
Отримання, збереження профвмін			
СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ЖИТТЯ			
Отримувати послуги закладів освіти			
Отримувати послуги закладів охорони здоров'я			
Отримувати послуги закладів торгівлі			
Користуватися послугами закладів культури			
Житлові умови			
транспорт, телефонний і поштовий зв'язок			
РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ			

6.11. Якими на Вашу думку будуть наслідки розвитку земельного ринку, активізації процесів купівлі-продажу землі щодо рівня життя сільського населення:

1. Земля перейде до рук тих, хто краще її обробляє
2. Зміцниться положення селян як власників
3. Поліпшаться економічні умови життя сільського населення
4. Зміцниться впевненість селян у майбутньому власних дітей
5. Почнеться спекуляція землею
6. Земля потрапить до рук тих, хто не вміє на ній працювати
7. Погіршаться економічні умови життя сільського населення
8. Селяни не зможуть купити землю, адже не мають для цього ніяких реальних можливостей
9. Важко сказати

6.12. Як Ви вважаєте, як зміниться рівень життя Вашої родини через рік?

1. Покращиться
2. Не зміниться
3. Погіршиться
4. Важко відповісти

6.13. Відмітьте, хто, на Вашу думку, найбільшою мірою впливає на основні елементи рівня життя сільського населення?(Коди: 1-родина; 2-агроформування; 3-працівники соціальної сфери; 4-органи влади)

1. Можливість працювати(зайнятість) та отримувати винагороду за працю
2. Можливість добре харчуватися
3. Можливості для розвитку індивідуального господарювання
4. Можливість для отримання і збереження трудових вмінь
5. Можливість отримувати послуги закладів освіти
6. Можливість отримувати послуги закладів охорони здоров'я
7. Можливість отримувати послуги закладів торгівлі і побутового обслуговування населення
8. Можливість користуватися послугами закладів культури
9. Житлові умови

10. Комунікативні можливості (транспорт, зв'язок) _____

6.14. Що в теперішній час Вас турбує більше за все? (відмітьте цифрами від 1-турбує найбільше до 11-турбує найменше)

1. Майбутнє дітей _____
2. Матеріальне положення родини. _____
3. Відсутність і нестача заготівельних пунктів _____
4. Нестача засобів механізації _____
5. Нестача насіння високоврожайних сортів, добрив і кормів _____
6. Труднощі з отриманням кредитів в наслідок високої процентної ставки за кредит та умов надання цих кредитів _____
7. Нестача матеріально-технічних ресурсів _____
8. Стан соціального обслуговування населення _____
9. Стан медичного обслуговування населення _____
10. Політичне і економічне становище в країні _____

11. Інше (вказіть _____)

6.15. Що могло б зменшити Ваше занепокоєння і поліпшити рівень життя Вашої родини?

1. Проведення регіональної соціальної політики
2. Проведення регіональної кредитної політики
3. Проведення регіональної технічної політики, зокрема налагодження виробництва малогабаритної техніки та інших засобів виробництва для поліпшенні особистого підсобного господарства та запчастин до них
4. Допомога агроформування у веденні особистого підсобного господарства, житлових умов, медичному обслуговуванні (підкресліть в чому саме)
5. Збільшення і своєчасна виплата заробітної плати
6. Створення умов для розвитку індивідуального господарювання (створення заготівельних пунктів для закупівлі у сільського населення молока, м'яса, овочів тощо)
7. Створення кредитних і спілок взаємодопомоги
8. Інші заходи(вказіть _____)

6.16. Як Ви думаєте, чи дозволять подібні опитування органам місцевої влади краще організувати свою діяльність щодо поліпшення рівня життя сільського населення в регіоні ?

1.Так

2.Ні

Будь ласка, дайте відповідь ще на кілька запитань

I. Як Ви використали отриману в грошовому чи/та натуральному вигляді орендну плату: (можливо кілька варіантів відповідей):

I.a. Отриману в грошовому вигляді орендну плату: _____

I.b. Отриману в натуральному вигляді орендну плату:

1. продали
2. для потреб особистого підсобного господарства
3. для власного споживання
4. переробили для подальшого продажу продукції
5. переробили для подальшого споживання
6. інше

II. Чи маєте Ви в разі потреби можливість продати отриману у вигляді орендної плати сільгосппродукцію?

1.Так (переходьте до III.)

2. Ні

II.a. Вкажіть, будь ласка, причину: (можливо кілька варіантів відповідей)

1. немає стаціонарного заготівельного пункту
2. немає пересувного заготівельного пункту
3. низькі закупівельні ціни
- 4.інше

III. На Вашу думку, чи Ваша родина має достатньо інформації щодо (коди відповідей: 1 -так, 2 -ні):

1. використання свого права на землю_____
2. своїх прав як працівників сільськогосподарських та підприємств інших галузей, працівників приватних фермерських господарств, фермерів____
3. діяльності органів місцевого самоврядування(сільських/селищних рад, райдержадміністрацій)_____
4. пільг і допомоги, що передбачені законодавством для сільського населення_____
5. останніх досягнень науки і техніки та їх застосування у сільськогосподарському виробництві (нових технологій вирощування сільськогосподарських культур та спец-техніки, що для цього потрібна, сучасних систем землекористування/_____
6. наявності нових видів сільгосптехніки, насіння високоврожайних сільгоспкультур, кормів тощо та їх виробників_____
7. можливостей придбання за доступними цінами пального, сільгосптехніки та запчастин до неї_____
8. можливостей придбання високоякісного посівного матеріалу, добрив, кормів тощо_____
9. можливостей отримання на вигідних умовах кредитів та позик_____
10. можливостей збуту сільгосппродукції_____
11. наявності і напрямків роботи організацій сприяння розвитку сільського господарства_____
12. досвіду господарювання передових сільськогосподарських та фермерських господарств_____
13. ефективного ведення особистого підсобного господарства в ринкових умовах_____
14. методів планування сільськогосподарської діяльності, планування збутової діяльності агропідприємств тощо_____
15. інше_____

IV. Якщо "так", то звідки Ви отримуєте необхідну інформацію:

1. 3 преси
2. По радіо
3. Телебачення
4. На роботі
5. Від працівників сільської ради
6. Від родичів і знайомих
7. інше джерело (вказіть)

V. Якщо "ні", то зазначте, будь ласка, з яких причин (можливо кілька варіантів відповідей):

Якщо "ні", то зазначте, будь ласка, з яких причин (можливо кілька варіантів відповідей):

1. відсутність телемовлення
 2. Відсутність радіомовлення
 3. недоступність друкованих видань
 5. інше
 4. недостатнє висвітлення в засобах масової інформації питань, що Вас цікавлять
- недостатня роз'яснювальна робота з боку органів місцевого самоврядування

ДЯКУЄМО ЗА ВІДПОВІДІ !

Додаток Т
Таблиця Т.1

Окремі показники фінансування розвитку сільської місцевості в Україні у 1994-2005

роках

№ з/п	Показники	1994	1995	1996	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2006	2007, прогноз	2006до 1996, %
1.	ВВП, млн. грн.	1138*	5293.0*	81519	93365	170070	204190	225810	264165	345786	438700	467215.5	у 5.7 р.б.
2.	1% ВВП, млн. грн.	11.4*	52.93*	815.19	933.65	1700.70	2041.90	2258.10	2641.65	3457.86	4387	4672	у 5.7 р.б.
3.	Загальні витрати Державного бюджету України, млн. грн.	630.6*	2430.3*	34183	34312.7	48148.6	55528.0	60318.9	75792.5	64193	137081	161819	у 4.0 р.б.
4.	Витрати на розвиток села (ін.-вестиції в основний капітал та на розвиток соціальної сфери), млн.грн.	3.386*	2.372*	1754	1435	885.7	1094.8	1377.6	2803.8	2058.8	3761.7	4900	у 2.1 р.б.
5.	Частка витрат на розвиток села у ВВП, % (п.4:п.1)	0.0003	0.00004	2.15	1.54	0.52	0.536	0.61	1.06	0.59	0.85	1.05	у 2.5 р.м.

Продовж. табл. Т.1

6.	Частка витрат на розвиток села у Державному бюджеті, % (п.4:п.3)	-	-	5.13	4.18	1.84	1.97	2.28	3.69	3.2	2.7	3.03	у 1.9 р.м.
7.	Рівень фінансування, % (п.4:п.2)	0.029	0.0044	215	153	52.1	53.6	61.0	106.1	59.5	85.7	104.9	у 2.5 р.б.
8.	Дефіцит (-) та профіцит (+) фінансування (п.4-п.2), млнгрн.	-11.37*	-52.92*	+938.81	+501.35	-815.0	-947.1	-880.5	+162.15	-1399.06	-625.3	+228	у 2.3р.б.**

* - трлн. крб.

** - % до 1999 р.

Джерело: Статистичні щорічники України за 1994-2003 роки. – Київ: “Техніка” [127;162;163]

Додаток У
Таблиця У. 1.

Демографічна ситуація в сільській місцевості
Кіровоградської області у 1991-2004рр. (тис. осіб)

Показники	1991	1995	2002	2004	2004 / 1991, %
Чисельність сільського населення *:	487.8	476.1	441.8	424.4	87.0
1. Постійного					
2. Молодше працездатного віку	97.0 20.0	92.5 19.5	84.5 19.1	77.8 18.3	80.2 91.5
2.1. % до загальної чисельності					
3. Працездатного віку	233.1	226.8	222.7	218.9	93.9
3.1. % до загальної чис-ті	47.8	47.6	50.4	51.6	107.9
4. Старше працездатного віку	157.7 32.2	156.8 32.9	134.6 30.5	127.7 30.1	81.0 93.5
4.1. % до загальної чис-ті					
5. Чисельність чоловіків	216.7	215.3	203.9	196.2	90.5
6. Чисельність жінок	271.1	260.8	237.9	228.2	84.2
7. Кількість народжених **	5.7	5.1	3.9	3.6	63.2
8. Кількість померлих **	9.6	11.2	9.6	9.6	100.0
9. Природний приріст сільського населення	-3.9	-6.1	-5.7	- 6.0	153.8
10. Прибуло в сільську місцевість, всього	19.9	11.3	6.6	5.3	26.9
10а. В т.ч. працездатного віку	12.5	8.0	4.7	3.9	31.2
11. Вибуло із сільської місцевості, всього	16.9	9.9	8.7	8.2	48.3
11а. В т.ч. працездатного віку	11.0	6.9	5.8	5.6	50.9
12. Загальне сальдо міграції	3.0	1.4	-2.1	-2.9	-
12а. В т.ч. для населення працездатного віку	1.5	1.1	-1.1	-1.7	-
10. Демографічне навантаження дітьми, осіб	444	407	379	355	84.9
11. Демографічне навантаження особами старше працездатного віку, осіб	677	691	604	583	86.8
12. Загальне демографічне навантаження, осіб	1093	1099	984	939	86.1
ДОВІДКОВО: частка сільського населення в загальній чисельності населення області	39.5	39.2	39.9	39.4	100.0

*- на кінець року **- за рік

Додаток Ф
Таблиця Ф.1.

Розрахунки за оренду земельних часток в Кіровоградській області у 2000-2004 рр.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2004 до 2000, %
Нарахована оренд- на плата, млн. грн.	97.8	125.2	151	144.8	161.2	1.64
- в тому числі за 1 пай, грн.	447.2	553.4	680.3	686	723	1.61
- в тому числі за 1 га паю, грн.	79.9	100.4	125.8	130	137	1.71
Відсоток виплати від загальної вар- тості орендованих земель	1.0	1.1	1.4	1.4	1.5	1.5
Фактично виплачено орендної плати, млн. грн.	99.8 102.0	127.9 102.2	151.6 100.4	145.1 100.2	162.8 100.9	1.63 98.9
- у % до суми, що належить до виплати						
- у тому числі за 1 пай, грн.	456.3	565.2	683.5	687.4	730.7	1.60
- в тому числі за 1 га паю, грн.	102.0	102.2	100.4	130.3	139.9	1.37
Структура виплат орендної плати (%)						
Всього орендної плати	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	х
У тому числі:						
натуральна	84.8	89.5	83.3	83.0	81.0	95.5
частка	2.3	3.6	5.4	8.3	11.0	4.8 р.б.
готівка	12.9	6.9	11.3	8.7	8.0	62.0
надано послуг						

Таблиця Ф.2

Розрахунки за оренду майна в Кіровоградській області
у 2000-2004 роках

Показники	2000 *	2001	2002	2003	2004	2004 до 2001, %
Нарахована оренд- на плата, всього: млн. грн.	2.8	5.7	5.1	4.5	3.9	68.4
- за 1 пай, грн.	8.64	30.74	32.35	35.00	35.72	1.2 р.б.
Фактично виплачено орендної плати, млн. грн.	2.1	5.91	5.05	4.9	4.17	70.6
- у тому числі за 1 пай, грн..	6.48	32.6	32.04	34.0	37.37	1.1 р.б.
Відсоток виплати орендної плати	75	104.3	99.1	99.8	106.9	102.5
Структура виплат орендної плати (%):						
Всього орендної плати:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
У тому числі:						
натуральна частка	100.0	62.8	58.5	51.5	36.1	57.5
готівка	-	15.2	15.8	22.6	36.1	2.4 р.б.
надано послуг	-	22.0	25.7	25.9	27.8	1.3 р.б.

*- за оренду цілісних майнових комплексів

**Паспорт соціально-економічного розвитку
сільської/селищної ради
за _____ 20_____ рік**

Показник (1)	Значення (2)
<i>Кількість сільських населених пунктів на території сільської/селищної ради</i>	
I. Фінансові та фіскальні дані території	X
1. а) Бюджет сільської/селищної ради, тис. грн.	
б) В розрахунку на 1 жителя, грн.	
2. Кількість платників податків на території, всього	
- в тому числі земельного податку	
3. а) Сума податкових надходжень до бюджету сільської/селищної ради, тис.грн.	
б) Питома вага податкових надходжень у загальній сумі бюджету, %	
4. Сума залучених інвестицій/ благодійної допомоги/ грантів, тис. грн.	
5. а) Витрати з бюджету сільської/селищної ради, всього, тис. грн.	
б) в тому числі за видами:	X
- адміністративні	
- соціальні:	
- освіта	
- охорона здоров'я	
- культура	
- облаштування території:	
- освітлення	
- дороги та транспорт	
- поліпшення екологічної ситуації	
в) Витрати бюджету в розрахунку на 1 жителя, грн.	
II. Виробнича характеристика сільської/селищної ради	X
1. Кількість підприємств, од.	
2. Кількість сільськогосподарських підприємств, од.	
3. Кількість суб'єктів підприємницької діяльності, од.	
4. Кількість підприємств соціальної сфери, од.	
III. Економічна активність населення сільської/селищної ради	X
1. а) Число зайнятих, осіб	

Продовж. табл. X.1.

б) Питома вага зайнятих у чисельності населення працездатного віку, %	
2. а) Число зайнятих в сільському господарстві, осіб	
б) Питома вага в загальній чисельності зайнятих, %	
3. а) Число працездатного населення, зайнятого тільки в ОСГ, осіб	
б) Питома вага у чисельності населення праце-здатного віку, %	
IV . Житловий фонд	X
1. а) Кількість будинків, од	
б) Кількість жилих будинків, од.	
2. а) Обсяг житлової площі, м ²	
б) Забезпеченість житловою площею, м ² на особу	
3. Обладнання житлового фонду видами благоустрою, % житлової площі	
- водою	
- газом	
- електроенергією	
V. Освіта та охорона здоров'я	
1. Кількість закладів освіти, од.:	
а) дошкільної	
б) загальної	
2. а) Число дітей в дошкільних закладах освіти, осіб	
Б) Питома вага в загальній чисельності дітей дошкільного віку, %	
в) Чисельність учнів в школах, осіб	
3. Кількість функціонуючих закладів охорони здоров'я, од.:	
- лікарень	
- амбулаторій	
- ФАПів	
4. а) Кількість лікарів, осіб	
б) Кількість середнього медичного персоналу, осіб	
5. а) Наявність виїзного медичного обслуговування	
б) Кількість виїздів за період, од.	
6. Кількість медоглядів за період, од	
7. Кількість консультацій лікарів, проведених в селах сільради, од.	
VI. Соціальна інфраструктура	
1. Кількість функціонуючих клубних закладів, од.	

Продовження табл. X.1

1	2
2. Кількість проведених культурних заходів, од.	
3. Кількість спортивних майданчиків, од.	
4. Кількість проведених спортивних заходів, од.	
5. Кількість домашніх телефонних апаратів, од.	
6. Кількість апаратів загального користування, од.	
7. Кількість зупинок громадського транспорту на території сільради, од.	
8. Кількість рейсів громадського транспорту на тиждень, од.	
9. Кількість торгівельних закладів, од.	
10. Кількість пунктів побутового обслуговування, од.	
VII. Земельні відносини	X
1. Число власників паїв на території сільради, осіб	
2. Середній розмір паю, га	
3. Середній розмір орендної плати за 1 пай, грн.	
VIII. Демографічні та соціальні наслідки	X
1. Число жителів, осіб	
2. а) народилося, осіб	
б) померло, осіб	
в) природний приріст населення, осіб	
г) коефіцієнт життєвості населення (а):б))	
3. а) прибуло, осіб	
б) вибуло, осіб	
в) механічний приріст населення, осіб	
4. Віковий склад населення:	
- молодше працездатного віку, осіб	
- працездатного віку, осіб	
- старше працездатного віку, осіб	
5. Число шлюбів, од.	
6. Число розлучень, од.	
7. Кількість самогубств, випадків	
8. Кількість злочинів, од.	
9. Кількість асоціальних осіб, осіб	
10. а) Чисельність безробітних, осіб	
б) Питома вага у чисельності населення працездатного віку, %	
11. Кількість об'єктів - забруднювачів навколишнього середовища на території сільської ради, од.	

Наукове видання

ТАТАРЕВСЬКА Марія Сергіївна

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ:
ОЦІНЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ПОЛІПШЕННЯ**

МОНОГРАФІЯ